

Eero Joenpolku

KASVATUKSEN ARVOPOHJAA ETSIMÄSSÄ

Katsaus objektiivisiin arvoihin arvokasvatuksen perustana

Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunta

Pro Gradu

04.2019

TIIVISTELMÄ

Eero Joenpolku: Kasvatuksen arvopohjaa etsimässä
Pro Gradu
Tampereen yliopisto
Luokanopettajan tutkinto-ohjelma
04.2019

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on hahmotella filosofisen tarkastelun avulla arvokasvatuksen perustaa. Oletuksena on se, että se ole kovinkaan selkeä ja yksimielinen asia, vaan arvokasvatus perustuu lukuisille erilaisille tiedostetuille ja tiedostamattomillekin näkemyksille, jotka kohtaavat kasvatuksen arjessa. Tarkastelen erilaisiin maailmankuvallisiin näkemyksiin liittyviä keskeisiä väitteitä, joilla toisistaan poikkeavia arvokäsityksiä perustellaan. Samalla pyrin esittämään, mitkä tekijät vaikuttavat arvokäsitysten muodostumiseen, ja miten siitä näkökulmasta voidaan esittää kritiikkiä vakiintuneitakin arvokäsityksiä kohtaan.

Tutkimus keskittyy tarkastelemaan erityisesti Tapio Puolimatkan esittelemää arvoja koskevaa kasvatustilfilosofiaa. Hän on tehnyt jäsentelyn luomiskertomukseen pohjautuvasta arvoperustasta, jonka hän rinnastaa naturalistisiin arvokäsityksiin. Sama jaottelu voidaan nähdä myös arvo-objektivismin ja arvosubjektivismin vastakkainasetteluna. Puolimatka asettuu filosofisesti objektiiviseksi *arvototuudeksi* nimittämänsä näkökulman kannalle, jota hän pyrkii vahvistamaan esittämällä kritiikkiä naturalistisia käsityksiä kohtaan. Käytän tätä jakoa filosofisen keskustelun viitekehystenä suhtautuen kriittisesti Puolimatkan esittelemään filosofiaan. Keskeisinä keinoina ovat analyttinen filosofian soveltaminen ja David Humeen oivalluksiin palautuvan kognitiivisen psykologian tulosten esittäminen vasta-argumentteina Puolimatkan filosofiaa kohtaan.

Tutkimuksen keskeisenä tuloksena voidaan pitää sitä, että tutkimus laajentaa Puolimatkan tekemän jaottelun toista osapuolta, eli naturalismia, aiemmin esitettyä mielekkäämmäksi vaihtoehdoksi arvototuudelle. Keskustelun fokusta pyritään siirtämään eettisen filosofian tarkastelusta eettistä pohdiskelua suorittavan ihmisen ajatuksenjuoksun tasolle. Näkökulman muutos eettisestä filosofiasta psykologiseen tarkasteluun tarjoaa tavan lähestyä ihmistä arvokasvattajana ja arvoväitteiden esittäjänä. Kun arvojen tarkastelussa otetaan huomioon niitä maailmasta tulkitseva ihminen, tullaan huomaamaan, että erilaiset arvojen objektiivisuutta korostavat väitteet usein kasvatuksellisesti ongelmallisia. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaikki arvoja koskevat väitteet olisivat yhtä päteviä opetuksen perustana. Sen sijaan arvojen subjektiivisuus herättää kiinnittämään huomiota niihin tapoihin, joilla yksittäiset ihmiset sekä ihmisryhmät muodostavat ja perustelevat kasvatuksen pohjalla olevia arvokäsityksiään.

Avainsanat: objektiiviset arvot, arvototuus, naturalistiset arvokäsitykset, Tapio Puolimatka

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

Eero Joenpolku	1
tiivistelmä	2
Avainsanat: objektiiviset arvot, arvototuus, naturalistiset arvokäsitykset, Tapio Puolimatka	2
1. Johdatus aiheeseen: opettajan arvokasvatus	5
1.1. Tiivistetysti arvokasvatuksesta ja tarkastelun lähestymistavasta	7
1.2. Tutkimuksen taustat	8
1.2.1. Tutkimusintressiä ohjaavat kysymyksenasettelut.....	8
1.2.2. Aiempaa tutkimusta aiheesta	9
1.2.3. Tutkimusmenetelmä, teoreettinen tausta ja tutkimuskysymys.....	12
1.2.4. Tutkijan filosofiset taustaoletukset	17
2. Arvojen perusta Tapio Puolimatkan mukaan	22
2.1. Esittely	22
2.1.1. Jako arvototuuteen ja naturalistisiin arvokäsityksiin lyhyesti	23
2.2. Objektiiviset arvot eli arvototuus	25
2.2.1. Jumalan kuva, eli Imago Dei, arvotajunnan, omatunnon ja luonnonoikeuden taustalla	25
2.2.2. Tunteet ja arvojen hierarkia	27
2.2.3. Aristoteleen perinne liitettyinä oppi-isiinsä ja kristinuskoon.....	29
2.3. Subjektiiviset arvot eli naturalismi	30
2.3.1. Darwinin teoria: moraalia esiintyy luonnossa	32
2.3.2. Freudin teoria: Moraalin alkuperä on tarina vihasta ja kiintymyksestä	32
2.3.3. Paul Réen teoria: omatunto syntyy sosiaalisesti	33
2.3.4. Nietzschen teoria: huono omatunto on rangaistusjärjestelmän tuotos	34
2.4. Puolimatkan tekemä jaottelu taulukoina ja jäsentelyinä	34
2.5. Esitetyn filosofian tiivistäminen loogisiksi väitteiksi	35
2.6. Esitetty filosofia tulkittuna kaavioiksi	36
3. Kommentaari ja problematisointi	38
3.1. Esittämisen tavan kritiikki	39
3.1.1. Eettisen filosofian ja teologian käsitteiden käyttöä	39
3.1.2. Käsitteiden pysyvien ja selkeiden merkitysten ongelmia.....	41
3.1.4. Selkeän puolueellinen suhtautuminen filosofiseen asetelmaan.....	45
3.1.5. Argumentoinnin perustana vastakohdan osoittaminen mahdottomaksi	46

3.2.	Loogisen päättelyn kritiikki	48
3.2.1.	Essentialistinen maailmankuva rinnastettuna ei-essentialistiseen	49
3.2.2.	Objektiivisten arvojen tunnistaminen tunteiden ja järjen kautta	52
3.3.	Pragmaattisten sovellusten kritiikki	54
3.3.1.	Arvototuuden pimeä puoli	54
3.3.2.	Arvototuus ja demokratia	55
3.4.	Kritiikin koonti, tarkennettujen tutkimuskysymysten laadinta ja pohdinta.....	57
3.5.1.	Kohti vaihtoehtoisia ratkaisuja: tarkennetut tutkimuskysymykset.....	59
4.	Kohti vaihtoehtoista tapaa jäsentää arvojen perusta	62
4.1.	Objektiiviset arvot maailman selittämisen tapana ja opetuksen perustana	63
4.1.1.	Objektiiviset arvot Sam Harrisin mukaan	64
4.1.2.	Pragmaattisesti ja historiallisesti perustellut arvot Petersonin mukaan.....	66
4.1.3.	Schwartzin universaalit arvot	68
4.1.4.	Johtopäätös sekulaareista objektiivisista arvoista arvokasvatuksen perustana	71
4.2.	Subjektiiiset arvot maailman selittämisen tapana ja opetuksen perustana.....	73
4.2.1.	David Humen skeptismi: järjellä löydettävien arvojen kritiikki	73
4.2.2.	Alfred J. Ayer: Eettisen filosofian kritiikki ja emotivismi	76
4.2.3.	Skeptismistä subjektiivisten arvojen opettamiseen	77
4.2.4.	Moraalin psykologia	78
4.2.5.	Johtopäätös subjektiivisten arvojen merkityksestä arvokasvatuksessa.....	86
5.	Yhteenveto, itsekritiikki ja kiitokset	88
5.1.	Jäsentelyt uutena tietona	89
5.1.1.	Ihminen osaksi arvototuutta	91
5.1.2.	Kahden tason arvot	93
5.1.3.	Subjektiiisiin käsityksiin perustuvat arvot vaihtoehtona arvoihin totuuksina	95
5.2.	Pohdinnan merkitys arvojen opettamisen kannalta	96
5.2.1.	Vaihtoehtoja arvokasvatuksen pohjaksi.....	97
5.3.	Itsekritiikki.....	99
5.4.	Kiitokset	101
	Lähdeluettelo	101

1. Johdatus aiheeseen: opettajan arvokasvatus

Kun ajattelemme koulua ja siellä opittuja asioita, mieleemme palaa erilaisia oppiaineita ja niiden sisältöjä. Niissä opitut tiedot eivät ole kuitenkaan ainoa asia mitä koulusta opitaan, vaan koulussa opittuun kuuluu myös suuri määrä informaatiota, joka koskee toimimista ihmisenä. Sellaista tietoa voidaan nimittää kulttuuriksi, arvoiksi, tavoiksi, velvollisuuksiksi, etiikaksi tai vaikkapa hyveiksi. Se, mitä sanaa asioiden laatua jäsentävästä tiedosta käytetään, riippuu siitä missä yhteydessä siitä puhutaan. Toisaalta niiden opettaminen tapahtuu monesti ilman mitään näistä käsitteitä. Silloin, kun opettaja esimerkiksi selvittää välitunnilla tapahtunutta välikohtausta oppilaidensa kanssa, viittaaminen arvoihin, etiikkaan tai moraaliin ei ole aina suoraa ja selkeästi johonkin perinteeseen tai filosofiaan viittaavaa. Siitä huolimatta tapahtumat jäsennetään aina jonkinlaiseen eettiseen viitekehykseen. Tapahtumia jäsentäessä käytetään lähes väistämättä eettisiä käsitteitä, kuten esimerkiksi *hyvä*, *oikein* tai *sallittu* vastapareineen. Tällöin viitataan samalla syihin ja selityksiin *miksi* jokin on ”hyvä” tai ”oikein”. Vaikka koulun säännöt ja opetussuunnitelma antavat perusteluja kysymyksiin oikeasta ja sallitusta, voidaan säännöistä ja niiden tulkinnoista olla monesti perustellusti eri mieltä eri näkökulmista ja sääntöjen painotuksista riippuen.

Näkökulmien moninaisuudesta johtuvan erimielisyyden lisäksi säännöt eivät vastaa kysymykseen, mikä tai mitä on ”hyvä”. Tämä kysymys on ”oikeaa” ja ”sallittua” keskeisempi kysymys siitä syystä, että se on paljon niitä monimutkaisempi ja henkilökohtaisempi kysymys, johon vastatessa ei välttämättä viitata mihinkään sääntöön, tottumukseen tai edes tosiasiaan. Sen sijaan hyvä syy tehdä jotain tai jättää tekemättä voi olla esimerkiksi pelkkä mielikuva tai mielihalu. Tällaiset hyvän käsitykset saavat ei-moraalisen merkityksen, jolloin valinta ei perustu pelkästään moraalisesti hyvään valintaan, vaan pikemminkin moraalii voidaan nähdä vain yhtenä hyvän valinnan tekijänä. Esimerkiksi tästä näkökulmasta katsottuna varas ei ole motivoitunut tekemään paha, vaan pyrkii teollaan tuottamaan itselleen hyvää varastettujen asioiden saamisen kautta. Tällöin teon moraalinen aspekti jää taka-alalle pohdittaessa teon syitä ja seurauksia. Se ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö varas pyrkisi pahan sijasta hyvään. Kysymys on siitä, millä tavoin hän määrittelee tavoiteltavan ”hyvän”.

Hyvän käsityksen voidaan nähdä olevan välttämätön, sillä se liittyy kiinteästi käsityksiin arvoista ja niiden kautta välittyviin merkityksiin ja motivaatioihin. Ilman käsitystä hyvästä, mikään olisi

opettamisen tai ylipäätään tekemisen arvoista, sillä arvojärjestelmät perustuvat aina siihen, että jotain pidetään mielekkäämpänä, kuin muita vaihtoehtoja. Tämän voi osoittaa esimerkiksi seuraavalla yksinkertaisella kysymysketjulla: Miksi nousta sängystä, jos voisi yhtä hyvin jäädä makaamaan? Miksi maata sängyssä, jos olisi yhtä hyvä maata lattialla? Miksi ylipäätään maata? Onko se parempi kuin olla makaamatta? Tällainen päättelyketju voi kuulostaa naiivilta, mutta se osoittaa sen, että jonkinlaiset arvokäsitykset ovat aina tekemisen ja olemisen taustalla. Se ei kuitenkaan kerro, mitä se oikeastaan tarkoittaa, että ihmiset toimivat arvojärjestelmän ohjaamina tai sitä, mihin itse arvot pohjautuvat.

Arvot ovat alati ajankohtainen aihe ja ne määrittävät yksilön valinnan lisäksi myös yhteisöllistä toimintaa. Arvoista keskustellaan yhteisöllisenä asiana esimerkiksi mediassa ja politiikassa. Myös koulun arvoilla on yhteiskunnallisia vaikutuksia ja vaikuttimia. Arvot ovat mainittu opettamista koskevissa asiakirjoissa, kuten opetussuunnitelmassa, jossa on selkeästi niille omistettu arvo-osio. Siinä on mainittu Platonin arvot hyvyys, kauneus, totuus. Sen lisäksi myös Aristoteleen hyveet: rationaalinen ajattelu, rohkeus puolustaa hyvää, oikeudenmukaisuus sekä itsesääteily ovat löydettävissä hieman alkuperäisestä poikkeavassa muodossa. Nämä maininnat rajaavat jo hieman koulun arvojen opettamista, mutta käytettyjä termejä ei ole avattu millään tavalla. Ne eivät siis vastaa siihen, millaista on esimerkiksi hyvyys. Voidaanko niiden määritelmistä olla silloin oikeassa tai väärässä? Käytännön tasolla tämä ongelma kiteytyy kysymykseksi: Kuka tekee oikean tulkinnan siitä, mikä on hyvä?

Kysymys hyvästä, ja miten *hyvä* pitäisi määrittää tai käsittää, on yksi vanhimmista tunnetuista filosofisista kysymyksistä. Pohdintoja löytyy niin vanhimmista tunnetuista, ja näihin päiviin säilyneistä uskonnollisista teoksista ja antiikin filosofiasta lähtien. Tuhansien vuosien ajan ihmiset ovat pohtineet ja kirjoittaneet asiasta, mutta vielä tähän päivään mennessä mikään taho ei ole kyennyt luomaan sellaista yleispätevää kuvausta hyvästä, joista voitaisiin olla yhtä mieltä ajasta ja paikasta riippumatta. Kyse ei ole kuitenkaan yrittämisen puutteesta. Ihmiset ovat koko tunnetun historian alusta lähtien pyrkineet ratkaisemaan perimmäisen hyvän määrittelyn ongelmaa tarjoamalla runsaasti vaihtoehtoja ja kritiikkiä vaihtoehtoisille käsityksille hyvästä. Ja on sanomattakin selvää, että osa vaihtoehtoista on suosittumia kuin toiset, mutta suosio itsessään ei todista jäsentelyjen paikkaansa pitävyyttä. Ainakaan silloin, kun sitä ei pystytä tukemaan viittaamalla kiistattomiin tosiasioihin. Käsitys hyvästä tai perimmäisistä arvoista voidaan hahmottaa ja perustella monin eri tavoin, eikä erinäisiä näkemyksiä tue pohjimmiltaan kuin niiden sisäinen logiikka ja usko sen oikeuteen.

Hankaluus viitata mihinkään perimmäiseen hyvään, josta arvot olisivat yleisinhimillisesti johdettavissa, tarkoittaa sitä, että eriäviä näkemyksiä riittää. Jotkin niistä ovat vakiinnuttaneet asemansa eettisenä filosofiana tai kulttuurisena etikettinä, kuten uskontona tai tapakulttuurin osana. Vakiintuneet arvojärjestelmät eivät ole kuitenkaan maailmanlaajuisesti jaettuja, ja ne menevät joissain asioissa keskenään ristiin. Samalla on mielekästä väittää, että nykyään monet länsimaalaiset ihmiset ajattelevat arvoista ja toimintaa motivoivista hyvän käsityksistä paljon aiempia vuosisatoja vapaammin ja yksilöllisemmin.

Ei siis ole ihme, että opettajien, vanhempien ja ympäröivän yhteiskunnan keskuudessa on runsaasti näkemyksiä siitä, miten suhtautua lapsen saattlemista arvojen ja niiden kautta muotoutuvien merkityksien maailmaan. Monet ovat lisäksi varmoja näkemyksestään ja saattavat olla ehdottomiakin sen suhteen, että muiden tulisi nähdä asiat samoin. Toisaalta monet ovat myös sokeita omille näkemyksilleen ja pitää niitä ”normaalina” tai ”oikeana” tapana nähdä asiat ja olla osana yhteisöä.

Näkemyksen moninaisuus ja se, ettei niiden välillä voida oikeastaan luoda aukottoman selkeitä kasvatuksen päämääriä, pakottaa opettajan tekemään valintoja eri vaihtoehtojen välillä. Jotta tämä valinta olisi perusteltu, opettajan tulee mielestäni tutustua omiin arvojärjestelmiinsä ja niiden taustalla oleviin oletuksiin. Sen lisäksi täytyy ottaa huomio siihen, millaisena arvot määritetään siinä yhteisössä, jota lapsi on osana sekä siinä laajemmassa yhteisössä, jonka osaksi lasta ollaan kasvattamassa. Tämä tarkastelu on mielekästä yhdistää eettiseen filosofiaan sekä aihetta käsittelevään psykologiaan. Eettinen filosofia tarjoaa jäsentelyjä, joita on hiottu vuosisatojen ajan, sekä kielellisiä käsitteitä jatkopohdintoja varten. Psykologia taas tarjoaa kuvaa siitä, miten ihmisen ajattelu toimii ja miten ihminen itse ajattelee ajattelunsa toimivan. Tällä tavoin opettajan on mahdollista hahmottaa mistä etiikkaa koskevassa asiassa on milloinkin kyse ja perustella kantansa tilanteissa, joissa näkemykset menevät ristiin muiden asianomaisten kanssa.

1.1. Tiivistetysti arvokasvatuksesta ja tarkastelun lähestymistavasta

Tiivistetysti, koko asetelman voisi muotoilla näin: Arvot ohjaavat toimintaa, sillä ne ovat käsityksiä siitä mitä on hyvä tehdä. Hyvälle on vaikea löytää selkeää piirrettä mistä sen voi tunnistaa. Ihmiset

kuitenkin tarvitsevat toimiakseen laatuarvioita, joten niitä on muodostunut ja vakiintunut ajan mittaan useita. Eri kulttuurit ja ihmiset ilmentävät eri arvoja toiminnassaan. Miten opettajan pitäisi suhtautua arvopluralismiin? Mitä ja miten arvoja voidaan opettaa? Millaisiin perusteisiin arvokasvatuksen voidaan perustellusti pohjata?

Pyrin avaamaan tätä asetelmaa esittelemällä suomalaisen kasvatustieteilijä Tapio Puolimatkan ajatuksia aiheesta. Hänen ajattelussaan oikeat arvot ja niiden tunnistaminen eivät ole monimutkainen ongelma, vaan kyseessä on pikemminkin niiden omaksumisen tai ymmärtämisen vaikeus. Puolimatka pyrkii osoittamaan arvojen olevan pysyviä tai ihmisestä riippumattomia eli objektiivisia. Hän perustelee kantaansa pyrkimällä kumoamaan tämän näkemyksen rinnalle nostamansa vaihtoehdoisen mallin, jossa arvot mielletään yksilöstä riippuvaisina ja ajassa muuttuvina, eli subjektiivisina. Tarkennan tätä jaottelua esittelemällä Puolimatkan filosofiaa ja tiivistämällä sen loogiseksi väittämiksi. Lähdän syventämään ja erittelemään hänen esittelemäänsä kahtiajakoa suhteessa muuhun aiheetta käsittelevään kirjallisuuteen. Samalla pyrin hahmottelemaan vaihtoehtoista tapaa lähestyä arvoja ja moraalialueen opetuksen perustaa.

1.2 Tutkimuksen taustat

1.2.1. Tutkimusintressiä ohjaavat kysymyksenasettelut

Arvot ja niihin vetoaminen ovat kiinnostaneet minua jo pitkään. On mielenkiintoista, miten joustavasti ihmiset käyttävät käsitettä *arvo* eri yhteyksissä ja erilaisissa perusteluissa. Siitä huolimatta sitä harvemmin kyseenalaistetaan tai osoitetaan ympäröiväksi käsitteeksi. Vastaavanlaista asemaa kielessä nauttii mielestäni sana *kulttuuri*. Sille on olemassa satoja erilaisia merkityksiä ja tarkoituksia, mutta mitä harvemmin kuulee keskustelua siitä, mihin sillä milloinkin viitataan. Silti kulttuurilla, sen toteuttamisella, suojelulla tai kunnioittamisella voidaan perustella erilaisia tekoja hyväksyttävästi, jotka ilman tätä perustelua näyttäytyisivät perusteettomilta. Eli abstraktiudesta huolimatta kulttuurilla on käsitteenä konkreettista merkitystä ja vaikutuksellisuutta. Kuten kulttuurilla, myös arvoilla on konkreettista merkitystä ja vaikutuksellisuutta, vaikka tarkka rajaaminen voikin osoittautua hyvin hankalaksi. Ja tämä tarjoaa mielenkiintoisen filosofisen haasteen: mitä arvot ovat ja mitä ne eivät ole? Toisena mielenkiintoisena kysymyksenä: miten arvoja käytetään tekojen perusteluina ja milloin käyttö hyväksytään?

Kysymys on kasvatuksen kannalta erityisen tärkeä useammastakin syystä. Ensinnäkin, arvoja käytetään perusteluna erilaisille kasvatuksellisille käytännöille. Ne ovat myös listattuna opetussuunnitelmassa, jossa sekä oppilaita että opettajia veloitetaan toimimaan arvojen mukaisesti. Toiseksi, olipa käsitys arvoista melkein mikä tahansa, on perusteltua väittää, että institutionaalisella kasvatuksella on vaikutusta niiden kehittymiseen ja ilmaisemiseen.

Arvokasvatukselta ei siis oikeastaan voi vältyä, vaikka sen ajatteleminen voitaisiinkin itse toimessa sivuttaa. Kasvattaja voi toimia arvojensa viitoittamalla tavalla ja siirtää arvojaan eteenpäin oppilaille kyseenalaistamatta sitä mistä on itse arvonsa omaksunut. Vaikka jokaisella opettajalla onkin sisäistettyjä käsityksiä, joiden avulla eettisyys ja moraalit hahmottuvat henkilökohtaisella tasolla, ei se tarkoita automaattisesti sitä, että ne käsitykset pätevöittäisivät opettamaan niitä eteenpäin. Mutta mikä sitten pätevöittää? Millaista tietoa oikeista tai hyvistä arvoista on, jota voidaan pitää arvokasvatuksen perustana?

On mielestäni tärkeää pystyä erottamaan omat arvokäsityksensä yleisistä käsityksistä ja mahdollisesta objektiivisesta eettisyydestä ja moraalista koskevasta tiedosta. Ilman meta-eettistä pohdiskelua nämä kaksi voivat sekoittua toisiinsa ja johtaa liialliseen varmuuteen arvojen sisältöjen suhteen. Henkilökohtaisten ja kyseenalaistamattomien arvokäsitysten opettamisen ongelmana voidaan pitää myös sitä, että opettamisen kannalta oleellinen kriittinen keskustelu voidaan tulkita henkilökohtaisena hyökkäyksenä.

Tämän takia arvokasvatuksen perustan kannalta on oleellista pystyä hahmottelemaan se, mitä itse arvot ovat. Ei siis sitä, mitä arvoiksi luetut termit ovat tai mitä ne tarkoittavat, vaan mitä itse arvot ovat. Miten arvon voi nähdä, kuulla, haistaa tai maistaa, tuntea tai järkeillä niin, että tämän kokemuksen voi opettaa oppilaalle? Tai onko se ylipäätään mahdollista?

1.2.2. Aiempaa tutkimusta aiheesta

Arvoja, eettisyyttä ja moraalista koskevaa kirjallisuutta on runsaasti vuosituhansien ajalta. Myös kasvatuksen kontekstissa aihetta on käsitelty runsaasti eri näkökulmia ja tieteenaloja painottaen. Voisikin olettaa, että aiemmassa kappaleessa esittämäni kysymykset saisivat tyhjentäviä vastauksia. Voisi myös olettaa, että asian suhteen olisi olemassa valmiita ohjenuoria, joita seuraamalla opettaja

voisi olla varma opettamastaan arvoja koskevasta tiedosta sekä tämän tiedon arvosta. Asia ei kuitenkaan ole aiemman tutkimuksen valossa läheskään niin selkeää, kuin mitä voisi toivoa.

Etiikkaa koskevat filosofiset ja kasvatustieteelliset teokset voidaan karkeasti jakaa muutaman eri kategoriaan selkeyden vuoksi. On olemassa teoksia, jotka kuvaavat jotain tiettyä eettistä filosofiaa ja sen sisäistä logiikkaa. Useimmiten ne voidaan jakaa karkeasti hyve-eettisten, utilitarististen ja velvollisuuseettisten näkökulmien kategorioihin. Tällaisia teoksia ovat filosofian klassikot ja niiden viitoittamaa tietä seuraavat teokset: Aristoteleen hyve-eettistä perinnettä seuraavat teokset, Millin utilitaristiseen filosofiaan seuraavat teokset ja Kantin velvollisuutta ja sääntöetiikkaa mukailevat teokset. Sitten on teoksia, jotka esittelevät ja vertailevat aiemmin mainittuja filosofioita eli toimivat yleisinä eettisen filosofian suuntauksia koskevinä hakuteoksina. Tästä esimerkkinä on esimerkiksi Etiikan pikkujättiläinen (Baggini & Fosl 2012.), joka oli runsaassa käytössä myös tämän työn yhteydessä.

Näiden edellä mainittujen suuntausten lisäksi on olemassa runsaasti filosofista kirjallisuutta, joka pohtii eettisen filosofian mielekkyyttä ja pätevyyttä. Etenkin 1900-luvun analyttisen ja kieleen keskittyvän filosofian suuntauksesta on löydettävissä klassikon asemaan nostettavia teoksia, kuten Ayerin *Language and Truth* (1971). Monet etiikan pätevyyttä pohtivista teoksista viittaavat 1700-luvulla eläneen David Humen teoksiin, joissa hän kyseenalaistaa arvojen ja tosiasioiden välisen suhteen.

Kasvatustieteen alalla on löydettävissä runsaasti esimerkkejä etiikkaa, moraalialia ja arvoja käsittelevää kirjallisuutta, jotka koskevat opettamisen praktiikkaa. Niissä erilaisia eettisiä filosofioita yhdistellään kasvatuksellisiin teemoihin. Yhtenä esimerkkinä tällaisesta on vuonna 1996 ilmestynyt artikkelikokoelma *Kasvatuksen etiikka* (Pitkänen ym. 1996.)

Vaikka tietoa aiheesta on paljon, koin hankalaksi löytää tiedon avulla varsinaista arvoperustaa, joka tarjoaisi selkeän mallin arvokasvatuksen arvioimiseen. Toisin sanoen erilaisten filosofioiden omaksuminen ja liittäminen kasvatuksellisiin teemoihin ei tarjoa tarvittavaa perustelua millekään tietylle arvokasvatuksen perinteelle tai perustalle. Vaikka aihetta käsittelevissä teksteissä painotettaisiinkin hyveisiin kasvattamisen tärkeyttä tai velvollisuuden merkitystä, ne eivät tarjoa kunnollista perustelua sille, miksi juuri näin tulisi toimia. Toisin sanoen kasvatuksen eettisyyttä käsittelevät tekstit eivät aina tarjoa kunnollista selitystä sille, millaisiin käsityksiin ihmisestä ja

maailmasta ne perustuvat. Lisäksi arvoja ja hyveitä kuvaavien sanojen sisällöt vetoavat yksilön tekemiin oletuksiin niiden sisällöstä.

Yhtenä esimerkkinä opettajuuteen liittyvien arvojen merkitysten epämääräisyydestä saa Lanaksen ja Kelchtermansin tutkimuksesta (2015), joka sivuaa opettajaksi opiskelevien oppilaiden arvoihin liittyviä käsityksiä. He toteavat, että opettajaksi koulutettavat muodostavat käsityksiä siitä, millaisia arvoja opettajuuteen liittyy ja pitävät niitä merkittävänä syynä siihen, miksi ovat tulleet valituksi. Vuonna 2015 julkaistun tutkimuksen analyysissä he osoittavat, että opettajaksi opiskelevilla on vankka usko siihen, että on olemassa "oikeita arvoja" joista opettajan tulee pitää kiinni ja omaksua niiden sävy (kuten rakkaus, oikeudenmukaisuus ja vastuullisuus). Siitä huolimatta, että nämä arvot ovat yleisesti mainittuja, niitä pidetään sisällöltään itsestään selvinä, eikä tarvetta eksplisiittiselle määrittelylle pidetä tarpeellisena.

Samanaikaisesti "oikeat arvot" voivat päätyä hyvin erilaisina tulkintoina käytännön opetuksen osaksi, jolloin määrittelyn yleisluontoisuus muodostuu ongelmalliseksi mielekkään keskustelun kannalta. Yhtenä keskeisenä kysymyksenä Lanaksen ja Kelchtermansin nostavat esiin sen: kenellä on valtaa määrittellä "oikeat arvot" jokapäiväisen käytännön tasolla ja päättää se, mitä merkityksiä niihin milloinkin liitetään? (Lanaksen ja Kelchtermansin 2015). Tästä näkökulmasta voidaan perustellusti todeta, että kyseessä on todellinen opettajan kohtaama ongelma. Miten kukaan voi tietää arvojensa olevan oikeita? Millaisia perusteluja sille tarjotaan ja minkä perinteen jäsentelyllä arvoihin liittyvissä kysymyksissä keskustellaan?

Opettajuuteen liittyvissä tutkimuksissa ja opettajuutta määrittävissä asiakirjoissa *arvot* ovat käsitteenä hyvin monesti esillä. Useita erilaisia opettajuuden arvokysymyksiä on tutkittu laajasti, ja erilaisia jäsentelyjä on runsaasti tarjolla. Kasvatuksen metaeettistä pohdintaa koskevaa tutkimusta on kuitenkin verraten vähän. Tällä tarkoitan akateemista kirjallisuutta, joka pyrkii luomaan arvoille perustaa, joka ei vetoa vain yksilön tai ihmisryhmän käsityksiin arvoista ja niiden sisällöstä.

Yksi nimi nousee kuitenkin esille useissa arvojen filosofiaa koskevissa suomalaisissa kasvatustieteen teoksissa. Tapio Puolimatka on jäsenellyt arvokasvatuksen perustaa pyrkimällä vastaamaan keskeisiin metaeettisiin kysymyksiin. Hän on tehnyt valtavasti työtä pyrkiessään jäsenellä arvoihin ja niiden perusteluihin liittyviä kysymyksiä. Hänen aiheeseen liittyvää kirjallisuutta käytetään myös kurssikirjallisuutena luokanopettajan opinnoissa.

Runsaan pohdiskelun lisäksi Puolimatka tarjoaa kasvatukseen liittyvälle metaeettiselle filosofialle selkeän metodin sekä argumentoivan tyylin, jonka miellän nimenomaan kasvatustutkimukseksi. Se eroaa omana tieteellisen kirjoituksen lajinaan siinä, että se pyrkii tarjoamaan jäsentelyjä kasvatukseen liittyviin filosofisiin kysymyksiin. Erityisenä kohteena sille on etiikka, sillä se vastaa kysymykseen siitä, millainen on hyvä ihminen. Se määrittää kasvatuksen päämäärän.

Puolimatkan ajattelu on laajaa, joten olen rajannut sitä keskittymällä erityisesti hänen tekemään jaotteluun luomiskertomukseen perustuvaan arvototuuden näkökulmaan, jonka vastapariksi hän asettaa naturalistisiin kehityskertomuksiin perustuvat käsitykset arvojen subjektiivisesta luonteesta. Hän vertailee näitä kahta näkökulmaa ja niiden mielekkyyttä arvokasvatuksen perustana. Puolimatka on esitellyt tätä jaottelua useassa hänen kirjassaan, joista pyrin tekemään referoidun yhteenvedon. Käytän tätä jaottelua positiona, jota tarkastelen Puolimatkan itsensä tekemän filosofisen tutkimuksen periaatteen näkökulmasta seuraten hänen esimerkkiään argumentoinnin vapaasta tyylistä.

Tarkoitukseni on osallistua keskusteluun ja tarjota uusia näkökulmia suomalaisen kasvatuksen arvopohjan käsityksiin. Pidän tätä mielenkiintoisena ja tärkeänä filosofisena aiheena johon on tarjolla runsaasti aineistoa ja pohdintaa myös psykologian, sosiologian ja kulttuurintutkimuksen aloilta. Pyrin nostamaan esille viime aikaisen tutkimuksen moraalitutkimuksen tuloksia erityisesti kognitiivisen psykologian puolelta. Perustelen tätä valintaa nostamalla esiin muutamia kriittisiä huomioita Tapio Puolimatkan ajattelusta, joiden katson saavan tarkennusta moraalista käsittelevän psykologian valossa. Lisäksi käyn läpi Puolimatkan ajattelussaan suosiman arvototuuden opettamisen eettisiä sekä filosofisia ongelmakohtia heijastelemalla niitä muutamiin tunnustettujen filosofien ajatuksiin.

1.2.3. Tutkimusmenetelmä, teoreettinen tausta ja tutkimuskysymys

Filosofista aihetta, kuten metaetiikka, on mielekästä lähestyä filosofisen tutkimuksen otteella. Kuten Karl Popper huomauttaa, se ei välttämättä tarkoita minkään tietyn menetelmän systemaattista seuraamista, sillä mitään ehdottoman oikeaa erehtymätöntä menetelmää tai tekniikka filosofiseen menestykseen ei ole. ”Filosofiassa menetelmät eivät ole tärkeitä: mikä hyvänsä menetelmä on oikeutettu, jos se johtaa tuloksiin, joista voidaan järkevästi keskustella” (Popper 1995, 72). Jotta aiheesta voitaisiin keskustella, täytyy sen perustua kuitenkin johonkin väittämiin tai kuvauksiin, tai

rajauksiin, joihin keskustelun osapuolet voivat ottaa kantaa. Arvojen yhteydessä tällainen on kuitenkin erityisen hankalaa. Mielipiteiden kirjoa riittää, eivätkä ne aina vaikuta keskustelevalle samoin ehdoin ja termein, vaikka aihe onkin sama. Yhtäällä on ehdottomia rajoituksista, joissa on ylevä ja jopa uskonnollinen sävy. Tällaisesta esimerkkinä voidaan pitää Immanuel Kantia hänen kirjoittaessaan ”sisäisestä moraalista laista” Käytännöllisen järjen kritiikissä (Kant 2016) ja ”kategorisesta imperatiivista” kirjassaan Moraalin metafyyminen perusta (Kant 2014). Toisesta ääripäästä löytyy hyvin maallisia ja maanläheisiä näkemyksiä, jossa moraalitarkastellaan sosiaalisen olennon ominaisuutena. Tällaisissa näkemyksissä on pyrkimys eettisen filosofian sijaan nähdä moraalitarkastelu pikemminkin luonnontieteellisenä ilmiönä, kuten Charles Darwinin ajatuksissa kirjassa Ihmisen polveutuminen ja sukupuolivalinta (Darwin 2014). On siis selvää, ettei aihevalinta voi rajautua mielekkään keskustelun kannalta pelkästään arvoihin, etiikkaan tai moraalitarkasteluun määrittelemättöminä tai rajaamattomina ilmiöinä. Sen sijaan niitä koskeva pohdinta ja jäsentely on rajattava mielekkäällä toisiaan tukevalla tavoin jäsentellä asiaa niin, että siitä voidaan esittää vaihtoehtoisia näkökantoja, joita voidaan vertailla toisiinsa.

Aloitin rajaamisen ja sen mahdollistaman keskustelun esittelemällä Tapio Puolimatkan tekemän jaottelun (1.) luomiskertomukseen pohjautuvan arvototuuden näkökulmaan ja (2.) naturalististen arvokäsityksien näkökulmaan. Tässä jaottelussa on kaksi toisensa poissulkevaa näkökulmaa, joista ensimmäinen esittää, että arvot ovat objektiivisia, tarkastelijasta riippumattomia ja niillä on transsendentaalinen alkuperä. Jaottelun toisessa näkemyksessä arvot ovat subjektiivisia, tarkastelijasta riippuvaisia ja niiden alkuperä on luonnollisten prosessien seurausta. Molemmille käsityksille löytyy kannattajansa, kuten Puolimatka jaottelua esitellessä toteaa (Puolimatka 1999, 2011). Jaottelu, yhdistettynä sen osapuolia tukevaan kirjallisuuteen, luo selkeät raamit mihin argumentaatiota pystyy heijastelemaan ja mistä käsin aiheesta käytävää keskustelua pystyy seuraamaan.

Jaottelu naturalistisiin arvokäsityksiin ja luomiskertomukseen perustuvaan arvo-objektivismiin saa merkityksen ns. sisältökriteerin viitekehyksessä. Sisältökriteerin mukaan yleisenä periaatteena on se, että ei ole kasvatuksellisesti hyväksyttävää opettaa tiedollisesti perustelemattomia asioita ikään kuin ne olisivat tiedollisesti perusteltuja (Puolimatka 1997, 83). Puolimatka argumentoi, että vaikka tätä termiä käytetään monesti uskonnollisen indoktrinaation kritisoimiseen, sitä voidaan yhtä hyvin käyttää myös naturalististen arvokäsityksien kritiikkinä. Keskeiseksi kysymykseksi muodostuukin se, kumpi näkökulma arvoihin on tiedollisesti perusteltu (Puolimatka 1996, 154-155). Hänen

pyrkimyksenään on horjuttaa naturalististen arvokäsitysten perusteluja ja tukea kristillisen perinteen näkemyksiä arvoista. Tämä luo mielenkiintoisen tarkastelun kohteen arvopohjan tarkastelulle.

Johdonmukaisen keskustelun viitekehyksen nimissä käytän Tapio Puolimatkan itsensä tekemää filosofisen tutkimuksen periaatteiden ja rakennetta, jonka vaiheittaista rakennetta pyrin seuraamaan tutkielmani edetessä. Puolimatka jakaa sen vaiheisiin seuraavalla tavalla:

1. *Tutkimusongelman ja sen ratkaisun alustava hahmottelu.* Lähtökohtana on ongelman määrittely ja rajaus. Valitaan tapoja filosofisesti kyseenalaistaa kohteena oleva ilmiö. Pyritään pääsemään selville vallitsevien käytäntöjen taustalla vaikuttavista rationaalisista perusteista tai osoitetaan vallitseva käsitys rationaalisesti kestäväksi. Ongelmaa eritellään selventämällä siihen liittyviä keskeisiä käsitteitä ja jakamalla se osaongelmiin. Tämän jälkeen alustavasti hahmotellaan omaa näkemystä ja esitetään sitä puoltavia perusteluja.
2. *Totuttujen ajatusmallien purkaminen.* Kartoitetaan vallitsevia ja mahdollisia ratkaisuja ongelmaan. Esitellään sovellettavissa olevia teorioita tai oletuksia. Esitetään perusteluja ratkaisumallien puolesta ja niitä vastaan. Tutkimus nivelletään ajankohtaiseen keskusteluun käyttämällä sellaisia käsitteitä, joita keskustelun muut osapuolet ymmärtävät. Tavoitteena on edistää paremman ymmärryksen saavuttamista ja selkeämpää käsitteellistä muotoilua tutkittavalle ilmiölle. Esitetään tutkittavasta ilmiöstä käsitteellinen ja looginen kritiikki tarkoituksena selvittää onko käytetyissä teorioissa epäselvyyksiä tai onko argumentoinnissa päättelyvirheitä. Esitetään myös tunteisiin vetoava ja intuitiivinen kritiikki. Käytetään todellisia ja kuviteltuja esimerkkejä osoittamaan ratkaisujen tuottamia sietämättömiä tai epäuskottavia seurauksia.
3. *Oman näkemyksen uudelleen järjestäminen.* Esitetään oma perusteltu ratkaisukäsiteltävästä kysymyksestä, esitellään myös syntyneet uudet, aikaisempien mallien kritiikistä syntyneet näkökulmat ja niiden argumentaatio.

(Puolimatka 1996, 14–16.)

Filosofian keskeisimmät menetelmät ovat Lapintien mukaan problematisointi ja eksplikointi. Ensimmäinen tarkoittaa ongelman löytämistä näennäisesti ongelmattomissa asioissa ja eksplikointi ongelmallisten käsitteiden selventämistä toisten käsitteiden avulla. (Lapintie 1983, 8-12). Tämän pro gradun yhteydessä näitä menetelmiä hyödynnetään pyrkimällä löytämään ja liittämään kyseenalaiseksi joutuneet väittämät teemaa laajemmin käsittelevään kirjallisuuteen. Vaikka keskeinen fokus on objektiivisen ja subjektiivisen arvotiedon mahdollisuuksien tarkastelussa, keskustelu kiinnittyy myös muihin filosofisiin suuriin kysymyksiin. Tämä johtuu siitä, että jaottelu itsessään pitää sisällään useita filosofisia valintoja, joista päätelmät ovat johdettu.

Yksi keskeisistä filosofisista kulminaatiopisteistä, jota pidän aiheen kannalta merkittävänä, on kysymys arvojen tunnistamisesta ja tunnistamisen validiudesta. On yksi asia väittää, että arvot ovat objektiivisesti olemassa ja toinen, että ihmisellä on jokin kyky tunnistaa objektiivisesti esiintyvät arvot sellaisenaan järjen, uskon tai moraalisen aistin/intuition kautta.

Jos arvojen empiirinen tunnistaminen osoittautuu yksilölle mahdottomaksi, objektiiviset arvot voidaan rajata pelkästään rationaaliseen tunnistamiseen. Se voidaan jakaa kahteen eri tapaan: (1.) rationaalinen perustelu, jossa objektiiviset arvot johdetaan erilaisten perusteltujen väitteiden kautta, ja (2.) dogmaattinen perustelu, jossa vedotaan Jumalan sanaan ja pyhien tarinoiden välittämiin arvoihin.

Tämä asetelma ei ole millään tavalla uusi, vaan sitä on tarkasteltu useissa eettistä filosofiaa käsittelevissä pohdinnoissa. Kysymys arvojen empiirisen, rationaalisen tai dogmaattisen perustan pohdinnoista on noussut esille erityisesti David Humen ajattelussa jo 1700-luvulla. Humen keskittyi ihmisen kykyyn esittää moraalisia arvostelmia. Dogmatismia hän ei pitänyt varsinaisena filosofisena lähtökohtana, sillä se saattoi perustua yhtä hyvin jonkin tahon sepitelämään. Moraalisten arvostelmien rationaalisuuteen hän esitti kritiikiksi sen, ettei moraalisia arvostelmia voida pitää tosiasiakysymyksinä, joita voitaisiin käsitellä rationaalisen logiikan menetelmin. Tämä ajatus tunnetaan nimellä olemisen ja pitämisen (is/ought) ongelma, jota kutsutaan myös Humen laiksi. Jyrkissä näkemyksissä samaa ajatusta kutsutaan Humen giljotiiniksi, joka leikkaa tosiasiat irti arvoista.

Pelkistettynä Humen huomio on, että ihmiset tekevät hätiköityjä johtopäätöksiä aistihavainnoistaan ja johtavat niistä arvoväittämiä, jotka vaikuttavat rationaalisilta olematta kuitenkaan sellaisia. (mm. Harris 2010, Peterson 1999, Greene 2014, Ayer 1971.) Tätä ajatusta voidaan käyttää kritiikkinä

suurelle määrälle eettistä filosofiaa, kuten Ayer osoittaa kirjassaan *Language and Truth* (Ayer 1971). Keskeisin seurannut jaottelu, mitä Humen huomiosta on seurannut, on jako normatiivisiin ja deskriptiivisiin eettisiin filosofioihin. Normatiivinen etiikka koskee sitä mitä pitäisi olla, siinä missä deskriptiivinen kuvailee sitä mitä on (Von Wright 2001).

Humen johtopäätös ei kuitenkaan rajoitu siihen, ettei moraali ole järjen asia, vaan samalla hän esittää vaihtoehdoisen näkemyksen, jolla moraalia ja arvoväitteitä voidaan selittää. Hänen mukaansa arvot ovat subjektiivisia kokemuksia, jotka tulevat järjen sijaan tunteesta. Tämä filosofinen väite oli vielä 1700-luvulla hyvin hankala todistaa empiirisesti, mutta 2000-luvulla väitettä voidaan tarkastella aivojen sähkötoiminnan tasolla erilaisissa koetilanteissa. Näin ollen moraalista ei tarvitse keskustella enää teoreettisten filosofisten hypoteesien tasolla, vaan sitä pystytään tarkastelemaan konkreettisesti aivojen toimintaa seuraamalla.

Deskriptiivistä etiikkaa voidaan siis tarkastella yksilön tasolla nojautuen psykologiaan. Kognitiivinen psykologia antaa tuoreen näkökulman siihen, miten tunteen ja järjen välinen ero on selitettävissä aivojen toiminnan tasolla. Joshua Greene on tutkinut moraalia viime vuosina nimenomaan tästä näkökulmasta (Greene 2002, 2013). Hän on pyrkinyt kartoittamaan erilaisten empiiristen kokeiden avulla, milloin moraalisenä mielletyn teon on synnyttänyt rationaalinen päättely ja milloin intuitiivinen valinta. Hän pohjaa työnsä lähtökohdat ns. kaksoisprosessiteoriaan (dual system processing theory).

Kaksoisprosessointiteorian mukaan ihmisajattelu toimii kahdella eri systeemillä, nopeista automatisoituneista päätelmistä vastaavalla järjestelmä 1:llä ja hitaalla tietoiseen kontrolliin perustuvalla järjestelmä 2:lla. Jaottelu näillä termeillä on alun perin Stanovichin ja Westin kirjoituksesta vuosituhaten vaihteesta (Stanovich&West 2000). Suurelle yleisölle jaottelun teki kuitenkin tutuksi Daniel Kahneman kirjallaan *Ajattelu nopeasti ja hitaasti* (Kahneman 2017). Tätä löytöä on pidetty merkittävänä ja se ollaan pystytty todistamaan niin kliinisissä testeissä, kuin aivokuvissakin. Ajattelun kahtiajakoista luonnetta ollaan hyödynnetty myös moraalien tutkimuksessa laajemminkin (esim. Cushman 2013, Bartels, ym. 2015.), mutta keskityn tämän tutkielman yhteydessä Joshua Greenen kirjoituksiin, sillä niiden tematiikka keskustelee parhaiten Puolimatkan ajatusten kanssa. Hänen lisäksi esittelen lyhyesti kaksoisprosessiteoriaa yhtä lailla hyödyntäneen Dan Arielyn tutkimukset, jotka antavat näkökulmaa sekä Puolimatkan ajattelun tarkasteluun, että opettamiseen liittyviin arvokysymyksiin.

Lisäksi vertaan Puolimatkan arvototuuden ajatusta Sam Harrisin muotoilemaan objektiivisten arvoihin, joilla on hänen käsityksensä mukaan maallinen psykologinen perusta (Harris 2010). Toinen psykologiaan pohjautuva käsitys, jota voitaisiin verrata Puolimatkan esittämiin objektiivisiin arvoihin, tulee moraalipsykologian alalta. Helkama esittelee Schwartzin määrittelemät universaaliarvot (Helkama 2009), joiden perusta on Harrisin tavoin maallinen.

Tuoreemman kognitiivisen psykologian esittelyn lisäksi pohdin moraalien opettamisen psykologista viitekehystä Vygotskin, Piaget'n ja Kohlbergin klassikon asemaan nostettujen jäsentelyjen valossa. Näiden tarkoituksena on osoittaa, että arvojen opettamiseen liittyy erilaisia tunnettuja psykologisia haasteita. Tämä on riippumatonta siitä, olipa opettajan näkemys objektiivisista arvoista puolesta tai vastaan, ja siitä olipa sen perusta hengellinen tai maallinen.

Tutkielma perustuu filosofiseen pohdintaan ja esitetyn position tarkasteluun useista eri näkökulmista. Pohdintaa ohjaa koko ajan taustalla oleva suurempi kysymys, jota voidaan pitää varsinaisena tutkimuskysymyksenä. Se kuuluu seuraavasti: Onko Tapio Puolimatkan suosima luomiskertomukseen perustuva arvototuuden näkökulma mielekäs eettinen viitekehys opettajan harjoittamalle arvokasvatukselle koulussa? Tarkoituksena ei ole vastata tähän kysymykseen suoraan, vaan käyttää hänen filosofiaansa viitekehyksenä asian tarkastelulle. Tutkimuksessani keskeistä on esittää näkemyksiä keskustelemaan pohdintaan arvojen perustasta.

1.2.4. Tutkijan filosofiset taustaoletukset

Tutkimuksen luettavuuden ja uskottavuuden kannalta on hyvä tietää kirjoittajan taustaolettamuksista, jotka ohjaavat tutkijaa ja tutkimusta sekä tiedostetulla että tiedostamattomalla tasolla. Tällä tavoin pystytään välttymään tiedostamatta jätettyjen taustaoletusten ongelmilta (Hirsijärvi, Remes&Sajavaara 1997, 117-119). Tämä on erityisen tärkeää käsitellessä aihetta, josta on olemassa runsaasti erilaisia näkemyksiä niin asiaa koskevan kirjallisuuden historiassa, kuin eri koulukuntien välillä. Lisäksi eettisen pohdinnan tiedetään jakautuneen lukuisiin erilaisiin traditioihin, jaottelun tapoihin ja näkökulmiin, jotka voivat johdattaa lukijaa harhaan, jollei kirjoittaja ole kunnolla avannut kantaansa niihin.

Merkittävin taustaoletus liittyy jokaisen ihmiselle ominaiseen olemisen tapaan. Miellän ihmisen olevan evoluutiossa yksinkertaisemmista elämänmuodoista kehittynyt olento. Ihmistä yhdistää

muihin eläimiin monet rakenteelliset tekijät, kuten aistit ja kyky liikkua tahdonalaisesti. Lisäksi ihmistä yhdistää muihin lajeihin myös jotkin ajatteluun liittyvät tekijät, kuten kyky oppia ja olla muutenkin vuorovaikutuksessa ympäristöönsä sekä kyky kommunikoida. Ihminen on kuitenkin näiden kykyjen suhteen erityinen, sillä meillä on olemassa abstrakti kieli ja siihen liittyvä symbolinen järjestelmä, joka mahdollistaa oppimisen myös sellaisissa asioissa, joita emme voi osoittaa fyysisestä maailmasta. Eli luomaan mielikuvia, joilla ei ole fyysistä vastinetta, vaikka ovatkin yleisiä ja ymmärrettäviä. Esimerkkinä tällaisesta ovat kummitus ja lohikäärme. Samalla pystymme kommunikoimaan objektien laatuun viittaavilla abstrakteilla käsitteillä, joita emme voi edes kunnolla piirtää tai kuvata. Tällaisesta esimerkkinä ovat ”kaunis käsitys” tai ”käytännöllinen arvo”. Tällaiseen ihmiskäsitykseen kuuluu kiinteästi se, että ihmisten keskinäisten käsitysten välillä on yhteisymmärrystä ja sekaannusta, jonka määrästä ja laadusta ei voida koskaan olla varmoja.

Kielen ja kehittyneiden kommunikaatiovälineiden kautta pystymme olemaan mielikuvien kautta yhteydessä välittömien aistikokemuksiemme ulkopuolisiin ilmiöihin ja paikkoihin. Toisin sanoen pystymme olemaan ajatuksissamme niin menneessä kuin tulevassakin ajassa. Sen lisäksi pystymme eläytymään tapahtumiin ja paikkoihin, jotka eivät ole fyysisen ympäristömme herättämiä, vaan välittyvät meille mielikuvien kautta. Esimerkiksi kauhukertomuksen herättämät tunteet ovat todellisia, vaikka se perustuu pelkästään sanojen kautta välittyviin merkityksiin ja niihin eläytymiseen. Aistien kautta saamme tällöin vain mielikuvien tasolla rakennettuja viittauksia itse tapahtumiin. Tämä kyky edellyttää jonkinlaista käsitystä itsestä ajattelevana ihmisenä, ja käsitystä siitä, että muiden käyttämä kieli välittää samoja merkityksiä, kuin mitä itse sanoille annamme. Psykologiassa tätä selitetään *mielen teorialla*, jolla viitataan siihen, että ihmisellä on lajityypillisenä ominaisuutena jonkinlainen tietoisuus sekä omastaan että muiden ihmisten mielestä (Lehtinen ym. 2007, 222).

Tästä johdettuna yhtenä taustaoletuksenani on, että tämä ihmisen erityislaatuinen kyky eläytyä voi hämätä uskomaan, että ajattelumme tapahtuu ajattomassa ja paikattomassa tilassa irrallisena kehollisista tiloista. On kuitenkin perusteltua väittää, että niin muistot kuin ajatuksetkin tapahtuvat ajassa ja paikassa, ja ne ovat pohjimmiltaan ihmiskehon toimintoja. Ajatuksemme voivat koskea ajattomuutta ja paikattomuutta, joten pystymme irtautumaan ainakin osin välittömästä kokemuksellisesta ympäristöstämme ajatuksiin. Tästä syystä on mielestäni tärkeää tehdä erottelu kehon ja mielen välille, sillä niiden aikaansaamaa tietoa ei pitäisi sekoittaa liian kevyin perustein toisiinsa.

Ajattelumme ja muistojemme fyysiset perusteet voidaan osoittaa sillä, että niihin voidaan vaikuttaa fyysisesti. Yhtenä esimerkkinä tämän voi todeta päähän kohdistuneen trauman saaneiden ihmisten kohdalla, jossa ovat monesti räikeästi esillä, vaikka niiden syitä ei pystyttäisikään perusteellisesti selittämään. Aivovamman saaneiden kognitiivisten kykyjen ja jopa persoonallisuuden muuttuminen viittaa siihen, että molemmat ovat tiiviisti kiinnittyneitä fyysisiin ominaisuuksiin. (Rosenthal 1993) Arkisemmassa esimerkissä veren sokerin tilat tai vaikkapa humalatilat tiedetään vaikuttavan kykyyn ajatella ja muistaa asioita. Joten on syytä olettaa, että ihmisen tekemällä tulkinnalla on aina jonkinlainen sidonnaisuus sekä tilaan että aikaan, sillä aivot eivät toimi kehon tiloista riippumattomana. Eli keho on aikaan ja paikkaan sidottu fyysinen kokonaisuus. On kuitenkin miltei mahdotonta sanoa, mitään yksiselitteistä syy-seuraus suhdetta hetkellisen kehon tilan ja yksittäisen ajatuksen välillä. Toisin sanoen, esimerkiksi humalainen päätös ei ole saatu alkoholin mukana pullosta, vaan alkoholi on vaikuttanut ajatuksen harkintaan ja ohjannut kenties havaintoa sen syntymiseen. Itse ajatuksella ja kehon myrkytystilalla on siis yhteys, mutta se ei ole ilmeinen ja yksiselitteinen. Tämän ajatuksen tarkoituksena on painottaa sitä, että ajattelun ymmärtäminen pelkästään fyysisten toimintojen viitekehyksessä on erittäin hankalaa, vaikka fyysisen vaikutuksen alaisuutta siihen ei voida kiistää.

Toinen taustaoletus on, että ajattelu ja muistot ovat alttiita myös sellaisille virheille, jotka ovat itse ajattelun tulosta. Ihmiset työstävät muistojaan sen sijaan, että pystyisivät palauttamaan tapahtuneet tilanteet tai muistettavat asiat sellaisenaan takaisin mieleensä. Psykologi Julie Shaw on onnistunut syöttämään koetilanteessa ihmisille muistoja, joihin myöhemmin palatessa, ihmiset ovat kuvitelleet niitä omikseen. (Shaw 2016).

Daniel Schacter on kuvaillut erilaisia muistamisen ja unohtamisen menetelmiä. Hänen mukaansa, kun palautamme mieleemme jonkin tapahtuman, rakennamme siitä uuden muistikuvan joka kerta uudestaan. (Schacter 2001) Mieleen painaminen ja asioiden palauttaminen tapahtuvat siis ajassa ja paikassa ja niihin voi tarttua uusia sisältöjä sen mukaan minkä viitekehyksessä muistoa tarkastelee. Ihmisellä on halutessaan tai haluamattaankin uskomaton kyky korruptoida muistojaan. (Schacter 2001).

Myöskään havaintojemme ei ole mielekästä väittää kuvaavan todellisuutta sellaisenaan. Tämän toteamuksen pystyy osoittamaan jo sillä, että huomiokykymme on rajallinen ja riippuvainen siitä mihin kiinnitämme aktiivisesti huomiota. Toisaalta aivomme täydentävät vajanaisia havaintoja tiedostamattomilla oletuksilla, jotka ovat pikemminkin käsityksiä havaitusta kuin havaittu sellaisena

kuin se esiintyy fyysisessä havaintomaailmassa. Tietoisuuden ja todellisuuden suhdetta tutkiva Donald Hoffman on todennut, että tapamme havaita on ennen kaikkea mielekäs käyttöliittymä todellisuuden ymmärtämiseksi sen sijaan, että kykenisimme hahmottamaan todellisuuden sellaisena kuin se on (Hoffman 2000). Hänen teoriasensa vahvistaa ajatusta siitä, että aistimukset tapahtuvat aivoissa eivät aistimissa. Hoffmanin mukaan konstruoimme todellisuuden havaintojemme perusteella itsellemme ymmärrettäväksi aistimiemme kautta saadun tiedon viitoittamana. Tätä voidaan mielestäni pitää eräänlaisena modernina vastineena Platonin luolavertaukselle. Toisin kuin Platon, Hoffman ei kuitenkaan väitä, että filosofit voisivat nähdä asiat todellisempana kuin muut. Kyse on lähinnä eri jäsentelytapojen mielekkyydestä, ristiriidattomuudesta ja toimivuudesta annetussa ympäristössä, ei niinkään totuudellisuudesta tai järjellisydestä.

Viimeinen oletus, jonka mainitsemista pidän erityisen tärkeänä, liittyy aiemmin mainittuihin seikkoihin. Jokainen nostamani ihmisen ajatteluun liittyvä seikka osoittaa, ettei niiden kohdalla ole mielekästä olla liian varma. Ei ole järkevää uskoa ajattelunsa vastaavan todellisuutta sellaisena kuin se on, vaan on otettava huomioon havainnon ja muistin rajallisuuden tuomat epävarmuudet. Ei myöskään ole mielekästä uskoa ajatusten olevan selitettävissä pelkästään fyysisinä prosesseina, tai niistä täysin riippumattomina. Tällainen ihmisen ajattelun jäsentely ei tarjoa selkeitä selityksiä ja varmuuksia, vaan se on pikemminkin perusteltu kriittinen näkökulma, jonka puitteissa toimiminen voi olla vaikeaa. Epävarmuus voi johtaa epäluottamukseen, niin itsensä kuin muidenkin ihmisten suhteen, joten tarkemmalle jäsentelylle on luonnollisesti kysyntää. Näen asian niin, että uskonnot itsessään ovat osoitus siitä, että ihmisellä on psykologinen tarve selittää maailmaa tällaisia subjektiivisia epävarmuuksia tarkemmin.

Oletan, että epämääräisyyden jäsentämisen halu saavat ihmiset luomaan ja omaksumaan malleja maailmasta, joiden mukaan eläminen ja oleminen saavat merkityksiä ja arvoja. Tällaisten uskonnollisten tai yksilöllisten maailmankuvien yhtenä piirteenä on se, että niihin liittyy voimakkaita käsityksiä siitä mitä pitää tehdä, mitä saa tehdä, mikä on oikein ja mikä väärin. Lisäksi niihin liittyy halu selittää se, mitä on tapahtunut ja mitä tulee tapahtumaan niin, että asiasta voidaan olla varmoja.

Varmuuteen perustuva ajattelutapa, eli usko objektiiviseen tietoon, on jo alustavasti kyseenalaista esittelemäni taustaoletukset huomioon ottaen. Varmuus näet viittaa tietoon, joka ihmisellä on, josta hän voi olla varma. Ajatellen tiedon olemassaolon mahdollisuutta ilman aivojen kykyä prosessoida sitä huomataan, että tiedon täytyy olla aina altis vääristymille ja epävarmuudelle. Tämä johtuu siitä,

että tiedon käsittely on aivojen prosessi ei jotain ajattelusta riippumatonta. Näin ollen varmuus (silloin kun sitä esiintyy) perustuu uskoon varmuudesta enemmän kuin tietoon varmuudesta.

Täydellisen varmuuden puute ei estä ihmistä uskomasta ja luottamasta vakiintuneisiin käsityksiinsä, joista on varma. Tätä ilmiötä on hankala kuvata tarkasti ja sen voi nähdä myös harmittomana ja ihmiselle ominaisena tapana jäsentää maailmaansa, jollaisesta uskonnot ovat vain näkyvin esimerkki. Toisaalta varmuuteen ja totuuksiin viittaavien maailmankuvien varjopuolena on se, että ”oikeassa oleminen” ja ”oikealla tavalla tulkitsemista” voidaan käyttää myös vallankäytön perusteena ja poliittisena edellytyksenä kansalaisuudelle, tai jopa ihmisyydelle. Palaan tähän ajatukseen myöhemmin tarkastellessani objektiivisten arvojen merkitystä.

Varmuus asioissa, joista pitäisi olla kaiken järjen mukaan epävarma, voi olla myös merkittävä ongelma. Erityisesti silloin, kun ihmiset kohdistavat omia käsityksiään toisten velvollisuudeksi. Eli silloin, kun yksilöllä käsityksineen on valta-asema toiseen ihmiseen nähden. Luokkahuoneessa tämä valta kuuluu opettajalle, jolloin hänen käsityksensä hyvästä ja oikeasta ovat merkittävässä asemassa oppilaan vastaaviin käsityksiin nähden.

Henkilökohtaiseksi tämän asian käsittelystä tekee se, että minuun on kohdistettu vaatimuksia, arvoja ja ihanteita, joita en ole kokenut omikseni. Ne eivät ole aina perusteltuja onnellisuuden tai edes toimivan vuorovaikutuksen kannalta. Perustelujen sijaan niissä on vedottu yleisiksi uskottuihin näkemyksiin, uskomuksiin ja puhtaaseen valta-aseman oikeutukseen. Keskusteltuani aiheesta ystävien ja tuttujen kanssa, olen huomannut monen kohdanneen vastaavaa nimenomaan opettajan toimesta. Valmistun itse pian opettajaksi, joten tahdon tehdä parhaani ymmärtääkseni kasvatuksen eettisen ja moraalisen viitekehyksen mahdollisimman hyvin. Samalla tiedostan kuitenkin sen, että päädyn työssäni kyseenalaistamaan paljon sellaisia käsityksiä, joilla on pragmaattista arvoa opettajan työssä. Esimerkiksi uskon objektiivisiin arvoihin, jotka tekevät ”hyvän tietämisestä” mahdollista. Pyrin tarjoamaan tilalle tapaa jäsentää arvot, etiikka ja moraalit niin, että asioista pystyy keskustelemaan ymmärrettävästi niin, että yliluonnolliseen tai yhdentekevyyteen vetoaminen eivät ole mielekkäitä vaihtoehtoja arvoista keskustellessa.

2. Arvojen perusta Tapio Puolimatkan mukaan

2.1. Esittely

Tämän osion tarkoituksena on esitellä positio, jota käytän arvoja koskevan pohdinnan viitekehyksenä, ja pyrin heijastelemaan erilaisia näkökulmia Puolimatkan filosofiassa esittelemään arvopohjaa koskevaan jaotteluun. Jaottelu voidaan ymmärtää koskevan useita filosofisia kysymyksiä, joten jaottelun osapuolien nimeäminen ei ollut täysin ongelmatonta. Se voidaan nähdä mm. arvo-objektivismin ja subjektivismin välisenä jaotteluna tai teologisen ja naturalistisen arvoperustan välisenä jaotteluna. Myös Puolimatka käyttää jaottelun puolille montaa eri nimitystä, joilla nostaa esille näkökulmien eroja. Pelkistetysti jaosta voidaan käyttää nimitystä arvototuus ja naturalistisen arvokäsitykset.

Jaottelu naturalistisiin arvokäsityksiin ja luomiskertomukseen perustuvaan arvo-objektivismiin saa merkityksen ns. sisältökriteerin viitekehyksessä. Sisältökriteerin mukaan yleisenä periaatteena on se, että ei ole kasvatuksellisesti hyväksyttävää opettaa tiedollisesti perustelemattomia asioita ikään kuin ne olisivat tiedollisesti perusteltuja. Siihen liitetään myös käsitys, jonka mukaan moraaliset uskomukset eivät ole tiedollisesti perusteltuja, joten niiden opettaminen ei ole kasvatuksellisesti hyväksyttävää. (Puolimatka 1997, 83.)

Puolimatka argumentoi, että vaikka sisältökriteeriä käytetään monesti uskonnollisen indoktrinaation kritisoimiseen, sitä voidaan yhtä hyvin käyttää myös naturalististen arvokäsityksien kritiikkinä. Keskeiseksi kysymykseksi muodostuukin se, kumpi näkökulma arvoihin on tiedollisesti perusteltu (Puolimatka 1996, 154-155). Hänen pyrkimyksensä on horjuttaa naturalististen arvokäsitysten perusteluja ja tukea kristillisen perinteen näkemyksiä arvoista.

Positio on luotu lukemalla ja tiivistämällä Tapio Puolimatkan arvoja koskevaa kirjallisuutta. Aloitin jäsentelyn rakentamisen Puolimatkan artikkelista: Elämän tarkoitus ja kasvatus, joka on julkaistu kirjassa Arvojen ja tarkoitusten pedagogiikkaa. (Purjo&Gerstad 2011.) Siinä Puolimatka esittelee tiivistetyn esityksen kahdesta perustavasti erilaisesta tavasta jäsentää arvojen luonne ja alkuperä. Hän esittelee näkökulmat ”arvototuuteen” perustuvana käsityksenä, jonka vastapariksi hän nostaa ”naturalistiseen” arvokäsitykseen perustan tavan mieltää arvot. Arvonäkemyksen hän katsoo liittyvän keskeisesti kysymykseen siitä, ”mikä on lopulta merkityksellistä?” (Purjo&Gerstad 2011).

Laajensin artikkelissa esitettyä jaottelua poimimalla siihen liittyviä keskeisiä jäsennyksiä Puolimatkan kirjoista *Kasvatus, arvot ja tunteet* (2011) ja *Kasvatuksen mahdollisuudet ja rajat* (1999). Puolimatka on käyttänyt samaa näkemysten vastakkainasettelua molemmissa näissä teoksissa, ja ollut näkemyksensä kanssa jokseenkin johdonmukainen. Myöhemmässä teoksessaan *Kasvatus, arvot ja tunteet* Puolimatka poikkeaa hieman aiemmissa teoksissaan käyttämästä jaottelusta, joissa hän liittää antiikin filosofian ja kristinuskon arvonäkemykset problematisoimatta yhteen arvo-objektivismin puolelle. Siinä hän erottaa nämä näkemykset ja jakaa arvonäkemykset kolmeen: naturalismiin, antiikin filosofioihin ja kristinuskoon (Puolimatka 2011, 11-12). Keskeisenä erona on filosofoiden suhtautuminen tunteisiin arvopohjana, jonka Puolimatka katsoo kuuluvan ennen kaikkea kristinuskon perinteeseen (Puolimatka 2011, 12). Tämän jaottelun jälkeenkin sekä antiikinperinne että kristinuskon perinne ovat Puolimatkan alkuperäisen jaottelun näkökulmasta kuitenkin arvo-objektivismin kannalla. Näin ollen position rakentaminen oli melko vaivatonta muutoksesta huolimatta. Pahimpana haasteena oli jo valmiiksi tiiviin tekstin referoiminen.

2.1.1. Jako arvototuuteen ja naturalistisiin arvokäsityksiin lyhyesti

Kirjansa *Kasvatuksen mahdollisuudet ja rajat* (1999) johdannossa Puolimatka kirjoittaa, miten työ arvojen pohdiskelun parissa on alkanut jo hänen väitöskirjastaan, joka käsitteli kysymystä moraalitotuuden mahdollisuudesta. Työn edetessä Puolimatka on pitänyt kiinni moraalitotuuden näkökulmastaan. “Mitä pidemmälle työni on edennyt, sitä vaikeampaa minun on ymmärtää länsimaalaista kulttuuria hallitsevaa arvosubjektivismia” (Puolimatka 1999, 8). Tämä ymmärtämisen vaikeus on selkeästi nähtävissä hänen kirjoituksissaan.

Puolimatkan tekemä jäsentely voidaan nähdä arvo-objektivismin ja arvosubjektivismin välisenä vastakkainasetteluna. Ensimmäinen on arvototuuden käsitys. Se mikä on arvokasta, ei riipu siitä, mitä ihmiset arvostavat, vaikka ihmiset toivottavasti arvostavat sitä, mikä on arvokasta. Arvototuus on itsenäistä, riippumatonta siitä, onko se yleisesti hyväksytty. Tämän näkemyksen mukaan perusarvot eivät ole ihmisten luomusta, vaan ne ovat inhimillisen elämän edellytys. Tälle käsitykselle Puolimatka esittää vastinpariksi näkemyksen, jonka mukaan arvot ovat kokonaan ihmisten “keksintöä”. Asioiden tärkeysjärjestys ei ole ennalta annettu, vaan siitä voidaan sopia tai se voidaan vapaasti valita. Puolimatka jatkaa asian syventämistä typistämällä tämän näkemyksen

naturalismiksi, jolla on hänen mukaansa merkittävä asema länsimaalaisessa kulttuurissa.
(Puolimatka; Purjo&Gerstad 2011, 12.)

Sama jaottelu on löydettävissä myös Puolimatkan teoksesta Kasvatuksen mahdollisuudet ja rajat (1999). Siinä hän asettaa vastakkain Jean-Jacque Rousseau ja Aristoteleen perinteet. Aristoteleen mukaan ihmisen luonnollinen päämäärä seuraa hänen järjellisestä olemuksestaan. Vasta järjen kehittäminen tekee ihmiselle mahdolliseksi tulla tietoiseksi korkeammasta hyvästä ja ohjata elämänsä sen mukaan. Kasvatus perustuu näin ollen uskoon siitä, että ihminen on ensisijaisesti arvotietoisuuden hallitsema olento. Kasvatuksen tehtävänä onkin auttaa lapsi saavuttamaan luonnollinen päämääränsä. Rousseau perinne ei kiistä tätä tehtävää, mutta uskoo lapsen mahdollisuuksiin kehittyä ilman ulkoa tulevaa ohjausta. Näkemys eriiä siinä, että ihmisen luonnollinen päämäärä merkitsee vaistojen ja viettien mukaan ohjautumista. Lapsi on itse suunnanantaja, ja kasvattajan tehtävänä on tukea lapsen omaehtoisia pyrkimyksiä. Tässä näkemyksessä luonto nähdään hyvän alkuperänä ja tuottajana, jonka ihmisen vaikutus vain turmelee. Kasvattajan tulee luottaa lapsessa luonnostaan olevaan itsesäätelyjärjestelmään, joka ohjaa hänen kehitystään. (Puolimatka 1999, 15-17.)

Puolimatkan tekemä jaottelu on selkeästi kallellaan "arvototuuden" olemassaolon välttämättömyyteen. Lukijan ei varsinaisesti tarvitse lukea rivien välistä pystyäkseen luomaan kuvaa siitä, että Puolimatka on vakuuttunut arvototuuden välttämättömyydestä moraalien perustana. Jaottelu on esitelty niin, että arvo-objektivismia koetellaan naturalismiksi tyypitetyn arvo-subjektivismien teorioilla, joita tulkitaan paikoin hyvinkin valikoivan kriittisesti. Tämä on nähtävissä jo siitä, miten Puolimatka kuvailee arvonäkemyksiin liittyvät kasvatusnäkemykset. Esimerkiksi kirjassa kasvatuksen mahdollisuudet ja rajat, arvototuuden näkökulmaan pohjautuva kasvatus esitellään osassa 1, joka on nimeltään: "Merkitysnäkökenttä kasvatuksen perustana". Kun taas osassa 2 esiteltävä naturalistisiin perusteisiin pohjautuva kasvatus esitellään nimellä "Kasvatus ilman merkitysnäkökenttää". (Puolimatka 1999). Tällainen retoriikka ohjaa lukijaa ajatukseen siitä, että arvototuuden näkökulman on oltava mielekkäämpi, sillä arkijärki vaatii merkityksiä ja arvojärjestyksiä. Tämä retoriikkaan liittyvä huomio ei ole kovinkaan ilmeinen indikaattori, mutta nostan tämän asian esille, sillä se helpottaa Tapio Puolimatkan ajattelun ymmärtämistä.

Käyn seuraavaksi läpi Puolimatkan käyttämien arvo-objektivismia ja arvosubjektivismia kuvaavia teorioita pyrkien pidättäytymään kriittistä, jonka esitän erillisenä osuutena. Tällä tavoin pyrin välttämään sen, että lukijan olisi hankala hahmottaa mikä on alkuperäisen tekijän lainaamista ja

mikä kommentointia. Toisin sanoen tarjoan ensimmäisen puheenvuoron Puolimatalle, vaikkakin tiivistän hänen ajatteluaan huomattavasti. Tämän jälkeen pyrin tiivistämään hänen tekemänsä jaottelun taulukoksi, josta sen hahmottaminen käy helpommaksi. Vasta sitten siirryn tämän kommentointiin ja kritiikkiin.

2.2. Objektiiviset arvot eli arvototuus

Ajatus arvototuudesta kuuluu kristinuskon perinteeseen, joka on vaikuttanut suuresti länsimaalaiseen kulttuuriin. Sen juuret ulottuvat antiikin Kreikkaan ja etenkin Sokrateen, Platonin ja Aristoteleen ajatuksiin. Platonin kirjoituksista keskeisin lainaus on ajatus siitä, että on olemassa järjen kautta tavoitettava pysyvien ideoiden maailma, jonka rinnalla on havaittava aistien maailma. Selkein esimerkki tästä lienee usein siteerattu luolavertaus. Arvototuus pohjautuu ajatukseen pysyvistä ideoista, joka muotoutuu kristinuskossa niin, että arvot eivät ole ihmisen luomusta vaan ne kuuluvat osaksi jumalan hyvyyttä. Arvototuuden mukaan, että Jumala on luonut ihmisen kuvakseen ja moraali on hänen hyvyytensä seuraus ja osoitus. Arvot ovat peräisin Jumalasta, joka on ajaton. Näin ollen myös arvot ovat pysyviä ja riippumattomia tulkitsijasta tai siitä ovatko ne edes yleisesti hyväksyttäviä. Käsitys niistä välittyy ihmiselle tunteiden kautta. Ihminen pystyy hairahtumaan tai kasvamaan vinoon niin, ettei hän enää kykene tunnistamaan niitä. Tämän takia on tärkeää, että ihminen tehdään tietoiseksi arvoista ja häntä ohjataan niiden pariin. Arvotietoisuus on siis ihmisen perustavalaatuinen kyky tai ominaisuus. Arvot ovat siis konkreettisesti olemassa ja ihmisellä on ainoana olentona kyky päästä niiden äärelle ja elää niiden mukaisesti. Tämän lisäksi arvot ovat määriteltävissä hierarkkisesti korkeampiin ja matalampiin arvoihin. (Puolimatka 1999, 2011)

2.2.1. Jumalan kuva, eli Imago Dei, arvotajunnan, omatunnon ja luonnonoikeuden taustalla

Puolimatka nojaa argumentaatioissaan kristinuskon käsitykseen siitä, että ihminen on jumalan kuvaksi luotu olento. Koska jumala on persoona, ja ihminen jumalan kuvaksi luotu persoona, ovat rikkomukset toista ihmistä kohtaan samalla rikkomuksia jumalaa kohtaan. Ajatus sisältää vakaumuksen, että ihmisen omatunnon syvätasoon rakennettu moraalinen tieto heijastaa Jumalan

hyvyyttä ja oikeudenmukaisuutta. Tästä ajatuksesta käytetään nimitystä Imago Dei, joka on suomennettavissa ”jumalan kuvaksi”. (Puolimatka 2011, 152.)

Tämän ajatukseen merkitystä ja loogisuutta korostaen Puolimatka esittää, että tälle ajatukselle vaihtoehtoinen, naturalistinen käsitys on asettaisi omatunnon käsitteen kyseenalaiseen valoon.

“Omatunto käsitteellistetään perustavasti eri tavoilla riippuen siitä, ymmärretäänkö ihmisen olevan Jumalan kuvaksi luotu olento vai sellaisten sokeiden prosessien tuotos, joihin ei sisälly minkäänlaista suunnitelmallisuutta tai järjestäytynyttä tarkoitusta. Sikäli kuin ihminen ymmärretään Jumalan kuvaksi, omatunnon syvyyksissä oleva moraalitieto nähdään Jumalan tarkoittamaksi kompassiksi, jonka avulla ihminen voi suunnistaa kohti hyvää ja oikeaa. Jos taas ihminen ymmärretään sokeiden ja suunnittelemattomien luonnollisten prosessien tuotokseksi, omatunnon moraalinen merkitys kyseenalaistuu. Tällöin ei ole perusteita antaa ehdotonta merkitystä moraalille luonnollisille.” (Puolimatka 2011, 169.)

Sama perustelu toistuu myös Puolimatkan kuvaillessa arvotajuntaa, johon moraalinen käytös tämän ajattelun valossa perustuu. Hänen argumentaationsa lainaa Budziszewskin kirjassaan *What We Can't Not Know* (2011) esittämää ajatusta siitä, että ihminen ei voi olla tiedostamatta moraalisia totuuksia, vaan ainoastaan kieltämään ne ja korvaamaan ne lailla, joka kiistävät niiden merkityksen. (Budziszewski 2011.) Puolimatka liittää tämän kysymykseen Imago Deistä:

”Kristillisessä perinteessä arvotajunta kuuluu olennaisesti ihmisen olemukseen Jumalan kuvaksi luotuna olentona, jonka tarkoituksena on heijastaa Jumalan täydellistä hyvyyttä, oikeudenmukaisuutta ja totuudenmukaisuutta ja jolla siksi on välitön tietoisuus näistä arvoista” (Puolimatka 2011, 30).

Puolimatka viittaa C.S Lewisiin todetessaan, että keskeiset moraaliperiaatteet ovat samoja kaikissa kulttuureissa, vaikka kulttuureiden välillä onkin eroja. Lewisin mukaan ihmiset ovat kirjoitetun historian ajan alusta asti olleet tietoisia moraalilaita, jonka he kokevat itseään velvoittavaksi. Niistä löytyy aina jonkinlaisia tunteita kerättäviä käsityksiä siitä mitä ”pitää” tai ”ei saa” tehdä. Lewis pitää luonnollista moraalilakia ihmisen itsensä ja maailman hahmottamisen kannalta välttämättömäksi (Lewis 1985, 18; Puolimatka 2011, 94). Lewis tekee selkeän eron moraalitiedon ja moraalisen käyttäytymisen välille. Käyttäytymistä ohjaavat monet muut pyyteet ja tarpeet, joiden

takia ihminen ohittaa moraalilain vaatimukset, vaikka hän tunnustaakin moraalilain oikeutuksen. (Puolimatka 2011, 94.)

Tämä ajattelu toimii perustana luonnonoikeudeksi kutsutulle perinteelle, jonka mukaan omatunto on täysin luotettava opas perustavien moraalitotuuksien osalta. Siihen liittyy kuitenkin ajatus siitä, että yksilöllä on kyky selittää negatiivisia tunteitaan positiivisiksi ja rationalisoida vääriä tekojaan oikeiksi. (Puolimatka 2011, 90.)

Arvotajuntaan liittyvä eettinen tieto tapahtuu Puolimatkan mukaan kahdella tasolla: syvätason välittömällä intuitiivisella tasolla sekä pintatason käsitteellisen ja teoreettisen tiedon tasolla. Ensimmäisellä Puolimatka viittaa välittömästi saatuun tietoon oikeasta ja väärästä ja jälkimmäisellä hän viittaa tietoon, joka on ”riippuvainen kulttuurissa vallitsevasta eettisen tiedon tasosta ja erilaisten kasvatusta- ja koulutusjärjestelmien kyvystä välittää tätä tietoa aina uusille sukupolville” (Puolimatka 2011, 91.)

2.2.2. Tunteet ja arvojen hierarkia

Yhtenä todistuksena arvojen objektiivisuudelle pidetään sitä, että ne luovat merkityksiä tunteiden kokemiselle. ”Tunteiden ja aistihavaintojen vastaavuussuhteet antavat syyn uskoa, että tunteet ovat arvohavaintoja. Aistihavaintojen tavoin tunteilla on ehtoja, joiden perusteella niiden oikeellisuutta voidaan arvioida” (Tappolet 2000, 191-192). Linda Zagzebski esittää moraaliteoriassaan, että ”tunne on käsitteellisesti perustava. Voimme ymmärtää kaikki etiikan kiinnostuksen kohteena olevat peruskäsitteet hyvän tunteen käsitteen avulla... Perimältään kaikki Jumalan ulkopuolelta tuleva arvo on peräisin Jumalan tunteista.” (Zagzebski 2004, 385-386.)

Arvot ovat määriteltävissä Schelerin mukaan hierarkkisesti niin, että niiden tärkeysjärjestys on yleispätevä ja kaikkien ihmisten tiedostettavissa. Schelerin mukaan tämä arvojen tärkeysjärjestys on kirjoitettu jokaisen ihmisen tunnerakenteeseen ja on täten osa objektiivista todellisuutta, jonka tulisi ohjata ihmisen rakkautta. Schelerin viisi arvojen aluetta ovat: (Scheler 1980, 122-127; Puolimatka 2011.)

1. Aistikokemuksiin liittyvät arvot: mm. miellyttävä – epämiellyttävä, nautinnollinen – kivulias
2. Hyötyarvot: hyödyllinen, tehokas, käytännöllinen ja niiden vastakohtat
3. Elämänvoimaan liittyvät arvot ja vastakohtat: jalo-halpamainen, voima-heikkous jne.
4. Henkiset arvot: a) esteettiset b) oikeudenmukaisuuden arvot c) puhtaan tiedon arvot
5. Korkeimpana ehdottomien arvojen alue: pyhyys, joka kuuluu olemassaolon alkuperälle, josta käsin määräytyvät kaikki muut arvot

Schelerin arvohierarkia näyttää neljän ensimmäisen kohdan osalta sekulaarilta ja ne voidaan enemmän tai vähemmän liittää fyysisessä todellisuudessa olevien asioiden kontekstiin, eli kertomuksiin tapahtuneesta tai olevasta. Näin ollen yksilö voi helposti liittää ne oman elämänsä kokemuksiin, jolloin niillä on subjektiivinen sisältö. Esimerkiksi miellyttävän ja epämiellyttävän kokemukset ovat arviota tekevästä yksilöstä ja tämän mieltymyksistä riippuvainen. Vasta viides arvojen alue ehdottomien arvojen alue viittaa uskonnollisiin ja objektiivisiin arvoihin. Puolimatkan tavoin Scheler näyttää pitävän olemassaolon alkuperän, pyhyyden ja arvojen välistä yhteyttä kiistattomana.

Schelerin mukaan on olemassa useita kriteereitä, joiden avulla voimme erottaa korkeammat arvot alemmista. (Scheler 1980, 104-117; Puolimatka 2011):

1. Arvot ovat sitä korkeampia, mitä pysyvämpiä ne ovat
2. Mitä korkeampi arvo on, sitä kokonaisvaltaisempi ja riippumattomampi se on aineellisista hyödykkeistä ja sitä vähemmän se on määrällisesti mitattavissa.
3. Arvot ovat sitä korkeampia, mitä vähemmän ne pohjautuvat toisiin arvoihin.
4. Mitä korkeampi arvo on, sitä syvämpi ja pysyvämpi on sen tarjoama tyydytys.
5. Arvo on sitä korkeampi mitä absoluuttisempi, riippumattomampi ja vähemmän suhteellinen se on.

Puolimatka kritisoi positivistista suuntausta siitä, että se sulki tunteet kokonaan pois tulkitsemalla ne epäluotettavaksi informaatioksi. Tämä käsitys näyttäisi olevan päinvastainen objektiivisten arvojen näkökulmalle, missä tunteiden kautta koetuille arvoille annetaan hyvinkin suuri merkitys. Puolimatka näkee yhdeksi naturalismin ongelmaksi sen, ettei sen lähtökohdista pystytä tekemään Schelerin jäsentelyn kaltaisia malleja. (Puolimatka 2011, 34.)

Näiden kahden ääripään näkemyksen lisäksi Puolimatka esittelee antiikin kreikan näkemykset tunteista, jotka asettuvat ikään kuin näiden välimaastoon. Aristoteleen, Platonin ja stoalaisten mukaan tunteet otetaan huomioon informaation lähteenä, mutta tunteiden nähtiin olevan riippuvaisia uskomuksista. Ne ovat siis järjenvastaisia, jos niiden perustana olevat uskomukset ovat virheellisiä tai järjettömiä. Näihin uskomuksiin voidaan myös vaikuttaa kasvatuksella. (Puolimatka 2011, 23-24.)

2.2.3. Aristoteleen perinne liitettynä oppi-isiinsä ja kristinuskoon

Puolimatka viittaa kirjoituksissaan runsaasti antiikin kreikan filosofien muotoilemaan hyve-etiikkaan. Kirjassaan Kasvatuksen mahdollisuudet ja rajat, Puolimatka liittää antiikin filosofiat osaksi objektiivisten arvojen näkemystä rinnastaen ne erilaisiin naturalistisiin teorioihin, jotka puhuvat subjektiivisten arvojen puolesta. (Puolimatka 1999) Myöhemmässä teoksessaan Kasvatus, arvot ja tunteet (Puolimatka 2011) hän kuitenkin erottaa nämä näkemykset ja jakaa arvonäkemykset kolmeen: naturalismiin, antiikin filosofioihin ja kristinuskoon. Kahden jälkimmäisen erottelun perustana hän pitää sitä, että antiikin hyve-etiikka ”ei kuitenkaan pysty tekemään oikeutta ihmisen haavoittuvaisuudelle, koska se kiinnittää kaiken huomion ihmisen hyveellisyyden kehitykseen ja pitää aineellisia ehtoja toissijaisina”, kun taas kristinusko perustuu ennen kaikkea näkemykseen siitä, että ihminen on jumalan kuva. (Puolimatka 2011, 11-12.)

Puolimatka yhdistää Sokrateen, Platonin ja Aristoteleen yhdeksi ajattelun perinteeksi esimerkiksi lapsuutta ja kasvatusta käsittelevissä kappaleissa. (Puolimatka 1999, 290 ja 2011, 19.) Puolimatka liittää antiikin filosofian perinteen osaksi kristinuskon perinettä niin, että lukija saa kuvan siitä, että kyseessä olisi historiallinen ja looginen jatkumo. Tämä on huomattavissa esim. seuraavassa sitaatissa:

”Sokrates, Platon ja Aristoteles loivat perustan ajattelutavalle, jonka mukaan ihminen on arvotietoisuuden hallitsema olento. Ihminen etsii korkeinta hyvää ja vain korkeimman hyvän löytäessään hän voi kokea elämänsä mielekkääksi. Kristinusko liittyi perinteeseen ja otti sen filosofisia saavutuksia omakseen” (Puolimatka 1999, 19.)

Tätä perinteen arvotietoisuuden perinteen jatkumona mihin liittyy se, että ihmistä on johdateltava hyveeseen, Puolimatka pitää perusteluna sille, miksi lapsi tarvitsee arvokasvatusta. Puolimatka

yhdistää tämän ajatuksen Immanuel Kantin lausuntoon: ”Ihminen voi tulla ihmiseksi vain kasvatuksen avulla” (Kant 1923, 495; Puolimatka 1999, 19). Näistä johdettuna Puolimatka pääsee johtopäätökseen, jonka mukaan lasta on näiden perinteiden näkökulmasta kasvatettava hyveiden mukaiseksi, mutta sallittava tietty valinnan vapaus, jonka mielekkyys määrittyy arvototuuden näkökulmasta. (Puolimatka 1999, 19-21, 33.)

Puolimatkan ajattelussa on myös paljon viittauksia antiikin kreikan filosofeihin, vaikka valinnat ovat pääosin väitteitä objektiivisten arvojen ja niihin pohjautuvan kasvatuksen tueksi. Puolimatka viittaa runsaasti Sokrateeseen, hänen perustellessaan hyveitä järkipäisesti (Puolimatka 1999, 40-46) ja samalla kriittiseen ajatteluun ja tietoon (Puolimatka 1999, 46-53). Aristoteleen Nikomakhoksen etiikasta Puolimatka nostaa esille hyveiden tunneperustaisuuden (Puolimatka 1999:43), jota hän myöhemmin täydentää Linda Zabzebskin kristillisellä ajatuksella Jumalan tunteesta (Puolimatka 2011, 22).

Tällä tavoin Puolimatka yhdistelee antiikin perinteen hyveitä, joilla on järjellinen ja tunneperäinen tausta kristilliseen perinteeseen, joka liittyy pohdintaa luomiskertomukseen pohjautuvaan arvototuuteen.

2.3. Subjektiiviset arvot eli naturalismi

Subjektiiviset arvo voidaan Puolimatkan mukaan nähdä käsityksenä, jonka mukaan arvot ovat ihmisten ”keksintöä” ja riippuvaisia niistä tehdyistä sopimuksista. Ne eivät ole siis jotain mikä olisi olemassa ilman ihmistä, joka tekee niistä tulkintoja ja ne ovat ihmisten vapaasti valittavia. Näissä käsityksissä arvotajunta pelkistetään todellisuuden luonnontieteen kuvaukseen. Se perustuu joko tutkimuksen kautta saatuun käsitykseen normaalista yksilönkehityksestä tai lajikehityksen- ja sosialisoinnin näkökulmaan. Merkitysnäkökentät ymmärretään kulttuurihistoriallisen kehitysprosessin tulokseksi, jolloin arvot määräytyvät kulttuurihistoriallisen kehityksen myötä ja kasvatus saa erilaisia sisältöjä eri aikakausina ja kulttuureissa. On myös mahdollista pyrkiä täysin arvovapaaseen näkemykseen tieteellisen tiedon pohjalta. (Puolimatka 2011, 1999, Purjo&Gjerstad 2011, 14.)

Puolimatka kutsuu tekemässään jaottelussa subjektiiviset arvoja puoltavaa näkemystä naturalismiksi, koska ”sen mukaan luonto (natura) on selitys omalle olemassaololleen eikä tarvitse mitään itsensä ulkopuolella olevaa päämäärää, tarkoitusta tai arvoa”. (Puolimatka, Purjo&Gjerstad 2011, 14.) Samassa yhteydessä hän kirjoittaa tämän näkemyksen ottaneen kulttuurisen johtoaseman ja syrjäyttäneen objektiivisia arvoja. Tämän siirtymän Puolimatka kertoo tapahtuneen 1700-luvun Euroopassa valistukseksi kutsutussa kulttuurisessa murroksessa. Puolimatka kiteyttää objektiiviset arvot haastaneen uuden ajattelutavan Peter van Ingwagenin sanoihin, joiden sisältö on tiivistettävissä seuraavasti:

”Ei ole jumalaa, eikä elämää kuoleman jälkeen. Ihminen on monimutkainen eläin, joka on fyysikaalisten prosessien tuotosta. Ihmiskunnan ulkopuolella ei ole mitään mikä antaisi ihmiselämälle merkityksen tai tarkoituksen. Moraalin ja politiikan ainoa tavoite on maksimoida nautinto ja minimoida kipu, jotka ovat ainoat hyvä ja paha.” (Van Inwagen 1992, Purjo&Gertstad 2011, 15.)

Puolimatkan tekemä jaottelu objektiiviseen arvototuuteen ja subjektiivisiin naturalistisiin arvokäsityksiin palautuukin lopulta kysymykseen, onko Jumala olemassa vai ei. Tässä kysymyksenasettelussa arvototuus, luomiskertomus ja kristillinen maailmankuva ovat osa yhtä ja samaa kokonaisuutta, kun taas naturalismin Puolimatka esittelee epäonnistuneena yrityksenä kritisoida tätä kokonaisuutta.

Suuri osa Puolimatkan arvoja koskevasta kirjoituksista on objektiivisten arvojen puolustamista etsimällä heikkouksia arvojen subjektiivisuuden puolesta argumentoivista teorioista. Nostan tässä yhteydessä hänen kirjassaan Kasvatus, arvot ja tunteet (2011) esittelemiään naturalistisia teorioita, jotta saamme paremman kuvan siitä, miten hän kuvaa subjektiiviset arvot ja millä tasolla näiden kahden ääripään näkemyksen välillä käytävä argumentointi käydään. Näiden teorioiden esittelyn yhteydessä esitän myös Puolimatkan niitä koskevan kritiikin, mutta pidättäydyn toistaiseksi omastani. Tarkoitukseni on tässäkin yhteydessä pyrkiä esittämään Puolimatkan ajattelua mahdollisimman tarkasti, vaikkakin tiivistän hänen argumentointiaan huomattavasti.

2.3.1. Darwinin teoria: moraaliala esiintyy luonnossa

Puolimatka nostaa esille Darwinin, joka on toiminut inspiraationa monille teorioille, että jo eläimillä on omatunto. Darwinin mukaan jokainen eläin kehittää ”moraalisen tunteen” tai ”omatunnon”, jos se on varustettu kehittyneellä sosiaalisella vaistolla ja jos sen älylliset kyvyt kehittyvät ihmisen tasolle. Tämä kehittyy sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ja eläin saa iloa kumppaniensa seurasta ja tuntee myötätuntoa niitä kohtaan. Kehittyneemmät eläimet pystyvät palauttamaan mieleensä menneitä tapahtumia ja niihin liittyviä tuntemuksia. Kielen kehityksen myötä tulee mahdolliseksi ilmaista yhteisön jäsenien toiveita niin, että yleisestä mielipiteestä tulee vaikuttava tekijä. Yhteisön jäsenten ilmaisema hyväksyntä tai paheksunta riippuu myötätunnosta., joka on tärkeä osa sosiaalista vaistoa ja moraalisen tunteen perusta. Yhteisön jäsenten toimintaan vaikuttavat myös niiden omaksumat tottumukset. (Darwin 1871/1981; Puolimatka 2011, 154.)

Puolimatka haastaa tämän käsityksen esittelemällä neljä seikkaa mitä myötätunto voi tarkoittaa ”aidon myötätuntemisen lisäksi”. Yhdessä tuntemista, tunnetartuntaa, ykseydentunnetta ja jonkun toisen tunteisiin eläytymistä käytetään myötätunnon tarkoituksena, mikä voi johtaa teorioita harhaan, sillä ne eivät ole yksi ja sama. ”Aito myötätunto on perustana rakkaudelle, eettiselle pyrkimykselle edistää toisen hyvää” (Puolimatka 2011, 155-156). Darwinin ajatuksia kritisoineen Stokerin mukaan Darwin projisoi ihmisille ominaisen myötätunnon eläinten käyttäytymiseen ja pyrkii tällä tavalla selittämään omatunnon synnyn. Stoker ehdottaakin, että eettinen teoria tarvitsee myötätunnon käsitteen lisäksi käsitystä hyvästä ja pahasta, oikeasta ja väärästä, sillä muutoin esim. myötätunto sadistia kohtaan ajaa sen mukaan toimijan eettisesti kyseenalaiselle maaperälle. (Stoker 1925, 243-244; Puolimatka 2011, 155-156.)

2.3.2. Freudin teoria: Moraalin alkuperä on tarina vihasta ja kiintymyksestä

Freud esittää esimerkkitarinan pojista, jossa isän naisten haalimisella synnyttämä seksuaalinen turhautuminen johtaa isänmurhaan, joka synnyttää katumuksen ja syyllisyydentunteen. Tältä pohjalta syntyneen moraalisen ahdistuksen pohjalta luodaan tabuja, jotka Freudin oletuksen mukaan siirtyvät sukupolvelta toiselle. Ihmiset kaikissa kulttuureissa kokevat vastaavaa syyllisyydentunnetta, jota Freud pitää sekä omatunnon, neuroottisen persoonallisuuden että uskonnon alkuperänä. Ihmiset eivät koe syyllisyyttä siksi, että he ovat rikkoneet moraalilakia, vaan

koska he ovat perineet alkuperäisestä isänmurhasta periytyvän syyllisyyden. (Freud 1989, 150-151. 166-172, 182; Puolimatka 2011, 155-157.)

Tätä näkemystä on kritisoitu siitä, että se on ”tieteellinen fantasia”, joka on ristiriidassa tieteellisten tosiasioiden kanssa ja vetoaa Lamarckin vääräksi osoittautuneen oletukseen, että hankitut ominaisuudet periytyvät. Vaikka tarinaa pidettäisiinkin vain kielikuvana, se on huono selittämään moraalien syntyä. Siinä omatunto kehittyy kuin tyhjästä, vaikka sen herättäneet teot eivät riko moraalisia käskyjä tai kieltoja, sillä niitä ei ole. Alistair MacIntyre toteaa, että Freudin selitykset moraalien alkuperälle ”edellyttävät juuri niiden yhteiskunnallisten normien ja instituutioiden aiempaa olemassaoloa, joiden alkuperä niiden olisi määrä selvittää” (MacIntyre 1970, 60; Puolimatka 2011, 158.)

2.3.3. Paul Réen teoria: omatunto syntyy sosiaalisesti

Kolmantena selityksenä omatunnolle Puolimatka esittelee Paul Réen teorian, jonka mukaan omatunto vaikuttaa meihin vain niin kauan kuin emme kyseenalaista sen alkuperää. Omatunto syntyy sosiaalisesti rangaistuksi tulemisesta, etenkin silloin kun rangaistus yhdistetään jumaluuteen, sekä moraalisista käskyistä ja kielloista. Rangaistuksen Réen taas näkee syntyvän kostonhimosta. Hänen mukaansa valtionvallan pyrkimyksenä on pysäyttää kostonkierre, koska se vaikeuttaa normaalia elinkeinon harjoittamista ja siten vahingoittaa yleistä etua. Siksi se pyrkii asettamaan hyvitysmaksun koston sijaan. Hyvän ja pahan sekä oikean ja väärän määritelmät perustellaan vetoamalla jumaliin, jotka ovat oikeastaan ihmisten luomia. Moralistit täydentävät valtiovallan käskyt ja kiellot moraalisilla käskyillä ja kielloilla. Tätä perinnettä siirretään lapsille ja kasvatuksen tuloksena tarinan ja opetusten muodossa niin, että niistä tulee itsestään selviä elämänohjeita, koska hän ei tiedosta miten ne ovat hänessä syntyneet. (Puolimatka 2011, 156-159.)

Puolimatka vetoaa myös tässä yhteydessä Stokerin luomaan kritiikkiin. Sen mukaan Réen teoria ei pysty selittämään sitä, miksi lasten moraalinen taju on usein hyvin kehittynyt ja voi nousta vastustamaan heidän kasvattajiensa ja ympäristönsä moraalisia näkemyksiä. Stokerin tätä ei voi ymmärtää ilman, että omatunto määritetään sisäisenä ymmärryksenä sosiaalisesti rakentuneen konstruktion sijaan. (Stoker 1925, 247; Puolimatka 2011, 159.)

2.3.4. Nietzschen teoria: huono omatunto on rangaistusjärjestelmän tuotos

Nietzschen teoria perustuu myös ajatukselle valtion luomalle rangaistusjärjestelmälle, jonka tarkoituksena on kesyttää heikot ihmiset. Nietzsche tekee siis jaottelun heikkoihin ihmisiin, jotka kokevat huonoa omatuntoa moraalijärjestelmän takia ja vahvoihin, jotka katsovat huonoa omatuntoa aiheuttavan moraalijärjestelmän yli. Huono omatunto syntyy vihasta ja kaunasta, joka on kääntynyt ihmiseen itseensä. Tämä johtaa persoonallisuuden kutistumiseen ja näivettymiseen, joka saa ihmiset tuntemaan kaunaa ja katkeruutta niitä kohtaan, jotka uskaltavat elää ja kohdata todellisuuden yksin ja ottavat sen haasteena. Ilmauksena tästä kaunasta he pyrkivät rajoittamaan vahvojen ihmisten elämää moraaliperiaatteilla. Kun tämä kauna kohdistuu heikkoihin ihmisiin itseensä aiheuttaen pelkoa, he luovat itselleen mielikuvia jumalallisista olennoista, jotka entisestään lisäävät pelkoa. Nietzsche heijasteli tällä argumentoinnillaan kristinuskon moraalijärjestelmää kohtaan ja näki, että ”ateismin täydellinen ja lopullinen voitto voi vapahtaa ihmissuvun tästä tunteesta”. (Nietzsche 2007, 84-85; Puolimatka 2011, 161.)

Puolimatka kritisoi Nietzscheä väittäen, että hänen teoriaa on käytetty perusteena natsien hirmuteoissa. Tämän jälkeen hän siirtyi esittelemään Stokerin muotoilemaa kritiikkiä tätäkin teoriaa kohtaan. Stoker käyttää omatunnon käsitettä tulkitessaan Nietzschen ajatuksia. Hänen mukaansa ”kauna ja kosto eivät ilmene omatunnon ensisijaisella tasolla, jossa ihminen kokee olevansa syyllinen ja paha itsestään riippumattoman moraalisen todellisuuden edessä, vaan korkeintaan omatunnin toissijaisessa toiminnassa, jossa ihminen itse asettuu omaksi tuomarikseen.” (Puolimatka 2011, 162; Stoker 1925, 247-248) Stoker kritisoi Nietzscheä siitä, ettei hän näe omatunnon ytimenä olevaa kokemusta omasta pahuudesta. (Puolimatka 2011, 159-162.)

2.4. Puolimatkan tekemä jaottelu taulukoina ja jäsentelyinä

Tulkinnan helpottamiseksi laadin tämän tekstin yhteydessä taulukot, joihin on koottu Puolimatkan tekemän vastakkainasettelun keskeiset kohdat niin, että ovat helposti löydettävissä ja viitattavissa. Laadin sen omiin tarkoituksiini, mutta siitä olla hyötyä myös muille tutkijoille, jotka haluavat osallistua asiasta käytävään keskusteluun. Suurin osa keskeisistä väitteistä, jotka olen poiminut tähän taulukkoon ovat Tapio Puolimatkan artikkelista Elämän tarkoitus ja kasvatusta (Purjo&Gjerstad

2011, 12-14). Lisäksi olen täydentänyt listaa erityisesti naturalististen arvojen kohdalta jäsentelyllä, jonka Puolimatka on tehnyt kirjassaan Kasvatuksen mahdollisuudet ja rajat (1999, 129-130.)

Arvototuuden käsityksen (arvo-objektivismi) keskeisiä piirteitä Puolimatkan mukaan:	Naturalistisen käsityksen (arvo-subjektivismi) keskeisiä piirteitä Puolimatkan mukaan:
• Arvot eivät ole ihmisen luomusta • Arvokäsitykset ovat pysyviä • Arvototuus on itsenäistä ja riippumatonta siitä, onko se yleisesti hyväksytty • Arvotajunta ja omatunto pohjautuvat siihen, että ihminen on Jumalan kuva. • Ihmisellä on intuitiivinen kyky tunnistaa arvot, jolloin kasvatuksen tehtävänä on johdatella tämän kyvyn äärelle.	• Arvot ovat ihmisen luomusta • Arvokäsitykset elävät ajassa ja paikassa • Arvot ovat riippuvaisia sopimuksista ja vapaasti valittavissa • Arvotajunta pelkistetään inhimillisen todellisuuden luonnontieteelliseen kuvaukseen. • Koska perimmäisiä arvoja ei oikeastaan ole, ei ole myöskään mitä ihminen voisi tunnistaa intuitiivisesti tai älyllisesti. Tällöin arvokasvatukselta puuttuu päämäärä.
Arvototuus perustuu siihen lähtökohtaan, että Jumala on luonut maailman arvojen mukaiseksi ja ihminen on olentona Jumalan kuva.	Naturalistinen arvokäsitys perustuu erilaisiin tapoihin jäsentää arvot joksikin muuksi, kuin Jumalan luomisen osoitukseksi.

2.5. Esitetyn filosofian tiivistäminen loogisiksi väitteiksi

Puolimatkan kannattaman arvototuuden voidaan esittää perustuvan kolmeen suureen väitteeseen:

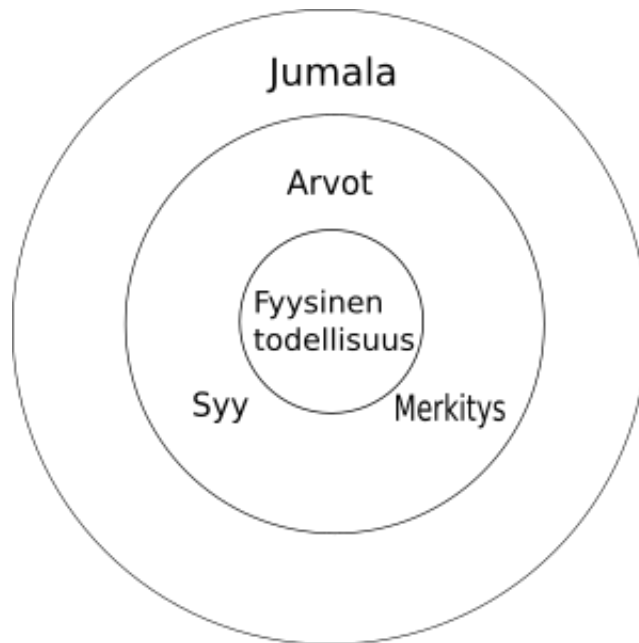
1. Maailmassa on pysyviä arvoja, jotka ovat ihmisestä riippumattomia.
2. Ihminen pystyy saamaan tietoa maailman pysyvistä arvoista järjen ja/tai tunteiden kautta.
3. Kielellisillä käsitteillä pystytään/on pystytty luomaan objektiivista tietoa pysyvistä arvoista.

Nämä väitteet viittaavat siihen, että arvototuus on olemassa, mutta se ei ole ihmiselle luonnostaan tai itsestään tiedossa, vaan se on löydettävissä oikeisiin arvokäsityksiin pohjautuvan opettamisen kautta. Tässä järkeilyssä maailman ja ihmisen alkuperä ovat kiinteästi yhteydessä arvoihin, sillä ne kiinnittyvät olemisen ja olevan syyhyn ja merkitykseen. Eli arvot edeltävät fyysistä olemista, eivätkä siis ole olemisen seurausta ja ihmisen tekemää jäsentelyä.

Näitä väitteitä voidaan tarkastella koettelemalla niiden mahdollisuutta pätevyyteen. Puolimatka keskittyy filosofiassaan kahteen ensimmäiseen väitteeseen, joita hän puolustaa. Kolmannen väitteen kohdalla hän tukeutuu Raamattuun, joka hänen näkemyksensä mukaan välittää tietoa arvoista. Tämän väitteen voidaan kuitenkin nähdä avaavan mahdollisuuksia monitahoisille väärinymmärryksille, joita voidaan lähteä tarkastelemaan kiinnittämällä huomio kieleen ja merkitysten muutokseen ja häilyvyyteen. Kielellisen käänteen filosofia ja kulttuuritutkimus tarjoavat tähän työhön runsaasti työkaluja, joista hyödynnän tässä yhteydessä vain muutamia.

2.6. Esitetty filosofia tulkittuna kaavioiksi

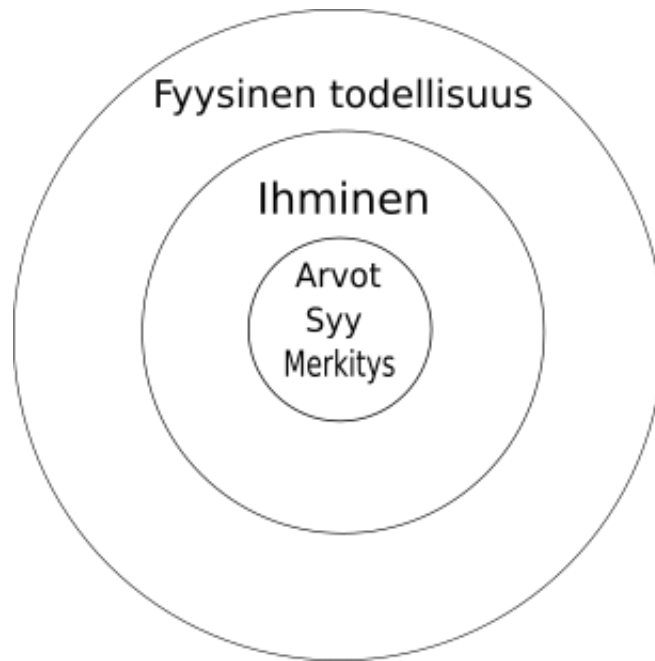
Puolimatkan esittelemässä arvototuudessa ei ole kyse pelkästään arvoista vaan kokonaisesta maailmankuvasta, jossa arvot, syyt, merkitykset ja fyysinen todellisuus nivoutuvat yhdeksi loogiseksi kokonaisuudeksi, joka on Jumalan luomusta ja hänen ilmenemisen muotoja. Se esittää, että Jumala on korkein tai perimmäisin oleva, jonka tahtoa *arvot* ilmentävät, ja joka tarjoaa *syyn* olemassaololle. Tätä taustaa vasten asiat saavat *merkityksensä*. Näin ollen arvoja ei ole olemassa ilman Jumalaa, eikä fyysistä todellisuutta ilman Jumalan tahtoa ilmentäviä arvoja. Tämä maailmankuva voidaan esittää kehämallina, jossa sisempi kehä edellyttää ulompaa.

Kuvio 1.

Edellä olevassa kuviossa (kuvio 1.) pyrin jäsentämään Puolimatkan esittämän arvototuuden selkeäksi kokonaisuudeksi niin kuin sen ymmärrän. Tässä esittämisen tavassa on kyse olemassaolon logiikasta, joka on tulkittavissa Puolimatkan filosofisesta päättelystä. Ulommalla kehällä olevat asiat siis edeltävät sisempiä, eikä niitä voida sivuttaa. Esimerkiksi *fyysinen todellisuus* edellyttää olemisen *merkitystä* ja täten *syytä* olla olemassa, jonka *arvot* selittävät. Niiden olemassaolo edellyttää *Jumalaa*, jonka ajatuksen tai tahdon mukaisia ne ovat. Tässä näkemyksessä arvoja, syitä tai merkityksiä ei siis voi olla ilman niitä edeltävää Jumalaa. Samalla tavoin fyysistä todellisuutta ei voi olla ilman syytä, merkitystä ja niitä selittäviä arvoja. Tämä on siis tulkintani mukaan Puolimatkan esittämän arvototuuden logiikka.

Seuraava kuvio (kuvio 2.) taas kuvaa sitä, miten naturalistinen vaihtoehto jäsentyy samankaltaiseksi loogiseksi kokonaisuudeksi. Siinä lähestymistapa on tyystin toinen, sillä siinä fyysinen todellisuus sisältää ihmisen, jonka ajattelun tuotosta arvot syyt ja merkitykset ovat. Toisin sanoen fyysinen todellisuus voi esiintyä myös ilman ihmistä, ja ihminen fyysisenä olentona ilman arvoja, syitä tai merkityksiä. Näin ollen fyysisellä todellisuudella ja arvoilla ei ole yhteyttä ilman ihmistä, joka asettuu näiden kahden väliin. Toisin sanoen arvot, syyt ja merkitykset katoavat fyysisestä todellisuudesta poistamalla siitä ihmisen.

Kuvio 2.

Puolimatka pyrkii argumentoimaan, että tämä jälkimmäisen mallin mukainen ajatustapa ei voi olla oikea, sillä se ei kykene selittämään miksi tai miten fyysinen todellisuus ylipäättään on olemassa. Hän ei hyväksy ajatusta, että ihminen olisi luonut tarinan Jumalasta ja jäsentää todellisuuttaan arvojen, syiden ja merkitysten avulla itselleen mielekkääksi. Sen sijaan kertomus Jumalasta on hänen mielestään objektiivinen totuus johon tulisi suhtautua samoin kuin esimerkiksi tunnettuihin luonnonlakeihin.

3. Kommentaari ja problematisointi

Tässä osiossa pyrin nostamaan esille niitä ajatuksia, joita tekstiä lukiessani ja jäsentäessäni heräsi. Tarkoituksena on esitellä niitä epäkohtia ja huomioita, joihin perustan myöhemmän pohdintani. Tällä tavoin pyrin luomaan ymmärrettävää siirtymää Puolimatkan teksteissä esiintyvistä jäsentelyistä uusiin jäsentelyihin niin, että niiden välinen raja olisi lukijalle mahdollisimman hyvin hahmotettavissa. Puolimatkan laatiman filosofisen metodin viitekehyksessä (kts. 1.2.3) tämä osio noudattaa tutkimuksen ensimmäistä vaihetta, jossa hahmotellaan filosofisen ajattelutavan problematisointia ja kartoitetaan mahdollisia tapoja ratkaista ongelma. Esittämäni huomioid ovat spontaaneja reaktioita lukemaani, joten en syvennä myöhemmin kaikkia mainitsemiani ongelmia vaan pyrin tekemään ajatuksenjuoksuni lukijalle näkyväksi.

Kritiikkini jakautuu kolmen selventävän otsikon alle, joista ensimmäinen on esittämisen tavan kritiikki, toinen looginen pätevyyden kritiikki ja kolmas johdettavien pragmaattisten sovellusten kritiikki. Jaottelu ei ole selvärajainen vaan sisällöt toistuvat ja syventyvät analyysin edetessä.

3.1. Esittämisen tavan kritiikki

Puolimatkan kirjoitustyyli on melko helppolukuista ja selkeää. Hän onnistuu vetoamaan lukijaansa elävällä tekstillä, joka pysyttelee uskollisena hänen omalle filosofisen tutkimuksen metodilleen (esitely kappaleessa 1.2.3). Puolimatka käyttää kuvitteellisia havainnollistavia esimerkkejä, haastaa rohkeasti vallitsevia ajattelutapoja ja perustelee väitteitään. Perustelujen viittauksissa vuorottelevat akateemiset lähteet ja Raamatun kappaleet. Hänen kirjoituksensa etenee melko johdonmukaisesti ja loogiset väittämät vaikuttavat ensi lukemalta päteviltä ja hyvin perustelluilta. Kriittisempi tarkastelu paljastaa kuitenkin selkeitä ongelmia, joita pyrin erittelemään seuraavaksi.

Ensimmäinen kriittisenä huomiona esittelen akateemisten viittausten ja Raamatun tekstin käsitteiden sekoittamisen, ja tätä kautta johdettujen päätelmien problematiikan. Toisena nostan esille sen, että Puolimatka selkeästi asettuu arvo-objektiivisen filosofisen näkemyksen kannattajaksi. Tämä näkyy siinä, että hän käyttää kyseenalaisia argumentoinnin tapoja sen vaihtoehdon, ei subjektiivisten arvojen, kritisointiin.

3.1.1. Eettisen filosofian ja teologian käsitteiden käyttöä

Puolimatkan laatiman teologisen ja naturalistisen kannan vastakkainasettelun tarkastelu edellyttää erityisen tarkkaa silmää sille, milloin perusteluina käytetään kristinuskoon perustuvaa teologista sanastoa ja milloin maallisen filosofian sanastoa. Erityisen ongelmallisia käsitteet ovat silloin, kun niiden varaan rakennetaan loogisia väitteitä. Tällaisia käsitteitä ovat mm. ”aito omatunto” tai ”aito myötätunto”, joita myös Puolimatkan siteeraama Stoker käyttää Nietzschen ja Darwinin teorioiden kritiikissään. Lisäämällä minkä tahansa sanan eteen sanan ”aito” saadaan aikaan absoluuttinen kategoria, jonka abstrakti ja kielellinen luonne mahdollistaa perustelun aivan toisella tasolla kuin selkeästi ja rajatusti kohdettaan kuvaavat termit. Tämä on mielestäni osoitus tietynlaisesta essentialistisesta filosofisesta käsityksestä, jossa viitataan moraalisten käsitteiden perimmäiseen

ideaan. Esimerkiksi ”aito omatunto” esittää sanaparina, että on olemassa jotain sellaista kuin ”omatunto”, jolla on olemus, joka on konkreettinen ja muuttumaton - siitäkin huolimatta, että sen kuvaaminen sanoin olisi hankalaa tai mahdotonta. Tekstiä ja päättelyä seuraamalla on kuitenkin vaikea sanoa, mitä ”aito omatunto” oikeastaan on, muuta kuin epämääräinen moraaliin viittaava termi, josta lukijalla oletetaan olevan jonkinlainen intuitiivinen käsitys. Tällaisten abstraktien ja yksilöstä riippuvaisten käsitysten hyödyntäminen minkä tahansa objektiiviseen loogisuuteen pyrkivän filosofian yhteydessä kyseenalaista.

Jyrkimmän vastalauseen eettisten filosofisten termien käyttämisestä loogisessa päättelyssä esittää Alfred J. Ayer. Eettistä filosofiaa positivismiin näkökulmasta tarkastellut Ayer toteaa kirjassaan *Language, Truth and Logic*, että eettisen filosofian termit on nähtävä ns. pseudo-käsitteinä, sillä ne eivät lisää mitään asioiden totuusarvoon. Syy siihen miksi ihmiset sekoittavat tosiasiaväitteen ja arvoväitteen perustuu ihmisen kykyyn tuottaa abstrakteja lauseita, jotka muodoltaan muistuttavat faktoja. (Ayer 1971, 103-114, 126.)

Ayer johdattelee tähän ajatukseen tarkastelemalla kieltä ja sen merkitystä logiikan rakennuspalikkana. Myös tämän teorian taustalla on Wittgensteinin kielipelin ajatuksen yksi sovellus, jonka Karl Popper on muotoillut yksinkertaiseen muotoon kirjassaan *Arvauksia ja kumoamisia* (1995). Siinä, hänen mukaansa, Wittgensteinin kielipelin ajatuksena on, että filosofiset ongelmat ovat ymmärrettävä kielellisinä sekaannuksina, jotka pystytään ratkaisemaan logiikan, empiirisen tieteen tai matematiikan avulla (Popper 1995). Ayer kiinnittää huomion erityisesti eettiseen filosofiaan ja jatkaa Wittgensteinin teoksessa *Philosophical Investigations* aloittamaa pohdintaa siitä, että arvoja tulisi tarkastella kiinnittämällä huomio kieleen (Ayer 1971, 13-29).

Ayer esittää Popperin tulkinnan mukaisesti, että arvoja koskevat erimielisyydet johtuvat nimenomaan kielestä. Toisin sanoen arvoja koskevat erimielisyydet eivät oikeastaan ole erimielisyyksiä arvoista vaan erimielisyyksinä faktoista, joista arvoväitteet johdetaan. On täysin mahdollista, että konfliktin osapuolet ovat samaa mieltä arvoista ja eettisistä termeistä, mutta tekevät eriäviä tulkintoja päätökseen tai tapahtuneeseen liittyvistä faktoista. (Ayer 1971, 103-114.)

Abstraktien, mutta ehdottomien eli ”aitojen”, käsitysten luotettavuutta ja vastaavuutta sanan kuvaamaan kohteeseen on siis erittäin vaikea arvioida. On kuitenkin syytä olettaa, että teologiseen pohdintaan pohjautuvat termit avautuvat kristilliseen kulttuuriympäristöön ehdollistuneelle ikään kuin ne luonnollisesti tarkoittaisivat jotain tiettyä. Toisaalta tämän kulttuuriympäristön ulkopuolisen

voi kuvitella tulkitsevan termit aivan eri viitekehyksessä. Sama sekaannus voi tapahtua myös käsitteiden aikasidonnaisten merkitysten kadotessa maailman muuttuessa ja sukupolvien vaihtuessa toisiin.

3.1.2. Käsitteiden pysyvien ja selkeiden merkitysten ongelmia

Arvojen pysyvien merkitysten vaikuttaa monin tavoin ongelmalliselta oletukselta, jos niitä pitää filosofisina faktoina. Tämä johtuu siitä, että filosofiset arvot ovat välittyneet kielen avulla sukupolvelta toiselle niin, että aiemmat eivät ole olleet korjaamassa mahdollisia väärinkäsityksiä ja tulkintoja, jotka muuttavat merkityksiä. Esimerkiksi Sokrateen, Platonin ja Aristoteleen filosofiat ovat kirjoitettu yli tuhat vuotta aiemmin kuin niitä tulkinneen Tuomas Akvinolaisen teologiset filosofiat, ja niistä on taas melkein yhtä pitkä matka Tapio Puolimatkaan. Onko siis edes teoriassa mahdollista, että se viitekehys missä arvojen ymmärrys tapahtuu ei ole muuttunut aikojen muuttuessa?

3.1.2.1. Viitattaessa antiikin filosofeihin

Väitettä arvojen pysyvyydestä voidaan koettaa tarkastelemalla, miten niiden merkitykset ovat kehittyneet yhdeksi kokonaisuudeksi Puolimatkan ajattelussa niputetun Sokrateen, Platonin ja Aristoteleen ajattelussa. Ensimmäisen ja toisen välillä ei välttämättä ole niinkään suurta muutosta, sillä molempien näkemykset ovat välittyneet lukijalle Platonin kirjoitusten kautta. Tästä huolimatta näiden filosofien voidaan tulkita edustavan kahta eri tyyppistä filosofista ajattelutapaa. Sokrates pyrki filosofiansa kyseenalaistamaan käytännössä kaikkea mahdollista ja purkamaan vakiintuneita virheellisiä käsityksiä, kyseenalaistaen samalla hänen oman kykynsä luoda tietoa. Toisin sanoen hänen voidaan nähdä luovan epävarmuutta varmoina pidettyihin käsityksiin. Platon taas pyrki luomaan varmuutta epävarmuuteen. Siinä missä Sokrates kyseenalaistaa pinttyneitä määritelmiä asioille, Platon pyrki luomaan uusia niiden tilalle. Tämä on tulkittavissa niin, että Sokrates pyrki horjuttamaan vallitsevaa uskonjärjestelmää ja Platon pyrki luomaan sen tilalle jotain korvaavaa päätyen *ideaoppiin*. Tässä Platonin kuvaamassa prosessissa vanhat uskomukset korvautuvat filosofisella jäsennyksellä, *hyvän idealla*, jonka Platon esittelee teoksessaan Valtio. Tämän ajatuksen mukaisesti *hyvä* on korkein arvo, jonka kautta kaikki muut arvot saavat merkityksensä. (Platon 2012)

Platonin hyvän idea ei kuitenkaan säily sellaisenaan Aristoteleen käsittelyssä. Wright tulkitsee asian niin, että Aristoteles suoranaisesti kiistää hyvän olemassaolon (Wright 2001, 39). Tätä tulkintaa tukee otteet Nikomakhoksen etiikasta. “Vaikka olisikin jokin hyvä, joka on erillinen ja itsessään oleva, selvästikään se ei olisi ihmisten saavutettavissa tai tavoitettavissa” (Aristoteles 2005, 13). Sen sijaan Aristoteles pyrkii osoittamaan sen, että hyvä on oikeastaan hyvin monikäyttöinen termi, jolla on useita käyttötarkoituksia:

“Hyvällä on yhtä monta käyttöä kuin olevalla. Substanssin kategorian yhteydessä se esiintyy puhuttaessa esimerkiksi jumalasta tai järjestä, kvaliteetin kategoriassa sitä käytetään esimerkiksi hyveistä, kvantiteetin kategoriassa esimerkiksi siitä joka on määrältään sopiva, suhteen kategoriassa esimerkiksi hyödyllisestä, ajan kategoriassa sopivasta hetkestä, paikan kategoriassa sopivasta paikasta ja niin edelleen.” (Aristoteles 2005, 12.)

Sen lisäksi, että muutos hyvän käsityksessä on merkittävä se näyttää kääntävän ajatuksen suorastaan pääläelleen. Siinä missä Platonin ideaopista on löydettävissä perusteet objektiivisille arvoille, jotka ovat palautettavissa *hyvään*, Aristoteles tekee itse hyvästä subjektiivisen tulkinnan varaisen asian. “Kaikki taidot ja tutkimukset samoin kaikki toiminnat ja valinnat näyttävät tähtäävän jonkin hyvän saavuttamiseen. Siksi hyvän on osuvasti sanottu olevan se, mitä kaikki tavoittelevat” (Aristoteles 2005, 7). Toisin sanoen hän ei väitä, että kyseessä olisi jokin tietty “hyvä”, vaan pikemminkin puhuu siitä motivoivana päämääränä teoille, joka määrittäyty tarkastelijasta käsin. Ihmiset ovat hyviä tuomareita asioissa, joista he tietävät ja mitä paremmin tiedämme mihin tähtäämme, sitä paremmin pystymme myös osumaan siihen (Aristoteles 2005, 7). Tätä hyvän subjektiivista tulkintaa vahvistaa myös Puolimatkan nostama sitaatti Sokrateelta. Sen mukaan jokainen ihminen pyrkii tekemään elämästään hyvän tai, jos on pakko valitsemaan kahdesta pahasta pienemmän. (Puolimatka 1999, 39.) Sitaatti on yhtä mielekäs niin Aristoteleen kuin Platonin filosofian viitekehyksessä.

Antiikin filosofien niputtaminen yhdeksi selkeäksi kokonaisuudeksi etiikan puolesta näyttäisi siis olevan kyseenalaista. Tulkinnan tapa, jossa näin tehdään voi hyvin juontaa juurensa kristinuskon oppeihin, joissa näitä filosofioita yhdistellään kristillisiksi opeiksi. Tällaisen kuvan voi saada esimerkiksi tarkastelemalla kristillisen perinteen neljää ensimmäistä kardinaalihyvettä, jotka esiintyvät sellaisenaan sekä Platonin Valtiossa että Aristoteleen Nikomakhoksen etiikassa. Tulkinnan viitekehys on kuitenkin näissä kolmessa hyvin erilainen, vaikka sanat itsessään ovat samat.

3.1.2.2. Viitatessa kristinuskon perinteeseen

Kysymystä merkitysten pysyvyydestä voidaan tarkastella myös kiinnittämällä huomio kristinuskon perinteeseen. Myös tämä tarkastelu muodostuu kuitenkin ongelmalliseksi, sillä on olemassa lukematon määrä kirkkoja ja uskonyhteisöjä, jotka kaikki pohjautuvat enemmän tai vähemmän samaan luomiskertomuksesta johdettuun arvoituuteen. Ne eivät kuitenkaan tulkitse tästä johdettuja päätelmiä samoin tavoin. Tehdyistä tulkinnoista on seurannut valtava kirjo erilaisia eettisiä koodistoja, jotka poikkeavat toisistaan. Siitäkin huolimatta, että ne pohjautuvatkin suurelta osin samaan pyhäksi julistettuun kirjaan eli Raamattuun. Nämä ajallisesti ja paikallisesti toisistaan poikkeavat tulkinnat ja niiden ympärille rakentuneet yhteisöt eivät ole aina eläneet toistensa kanssa harmoniassa, yhteisestä arvoituudesta huolimatta. Onko siis mielekästä väittää, että kristinuskon perinteenä välittää ymmärrettävän arvopohjan määrittämällä sen alkuperän luomiskertomukseen?

Uskontojen ja moraalien historiaa pohdiskellut Nietzsche esittää näkemyksiään tähän kysymykseen. Hän esittää, ettei moraalilla käsitteillä ole pysyvää ja yksiselitteistä historiaa, jonka alkuperä olisi paikannettavissa ja johon niiden merkitykset olisivat palautettavissa. Genealogian käsitteen avulla hän pyrkii selittämään, että historiallisia ilmiöitä ja niiden kautta välittyvää tietoa tulisi tarkastella alati muuttuvina ja kehittyvinä asioina, joilla on katkonainen kehityshistoria sen sijaan, että niille yritettäisiin löytää pysyvää ydintä. (Nietzsche 2007)

Tämä ajatus on toiminut innoittajana Michel Foucault'n diskursseja koskevalle yhteiskunta-tutkimukselle. Esseessään ”Nietzsche, Genealogia, Historia”, Foucault esittää, että historian kertomus on itsessään valtaintressien muovaamaa ja tarkempi tarkastelu pystyy paljastamaan yhtenäiseltä vaikuttavan historiankirjoituksen sisältä lukemattomia tukahdutettuja näkökulmia, ja suhtautumaan kertomukseen skeptisesti (Foucault 1998).

[A]lkuuperän etsiminen on yritys löytää uudelleen ”se, mikä jo oli”, itseään täydellisesti vastaavan kuvan ”itsessään”; se merkitsee kaikkien odottamattomien tapahtumien, kaikkien juonien ja naamioitumisten pitämistä sivuseikkoina; se yrittää poistaa kaikki naamiot paljastaakseen lopulta ensimmäisen identiteetin. Entä jos genealogi mieluummin kääntää korvansa kuunnellakseen historiaa kuin lisää uskoa metafysiikkaan, mitä hän silloin oppii? Hän saa tietää, että asioiden takaa löytyy ”täysin toinen asia”: ei niiden ajaton ja

olemuksellinen salaisuus vaan se salaisuus, että niillä ei ole olemusta tai että niiden olemus on kokoonpantu pala palalta osista, jotka ovat niille itselleen vieraita. (Foucault 1998, 68.)

Näkemyistä historian ja merkitysten kytköksistä tukee myös yksi post-modernin sosiologian kuuluisista tutkijoista, Jean-François Lyotard. Hän toteaa, että kristinuskon (sekä valistuksen) ylläpitämien tarinoiden eli narraatioiden menettäneen merkityksensä, kun niihin enää uskota. (Lyotard 1985). Tästä ajatuksesta voidaan johtaa se, että arvotyhjiö syntyy silloin, kun ihmiset lakkaavat uskomasta perinteiseen tapaan jäsentää arvot. Ei siis siitä, että ihmiset olisivat sokaistuneen objektiivisilta arvoilta.

Lyotard rakentaa teoriaansa Wittgensteinin kielipelin teoriassa esittelemänsä ajatuksen varaan. Siinä perusajatuksena on se, että kieli on sidottu merkityksiin, jotka aukeavat vain tiettyssä merkitysten kokonaisuudessa. Ajatus aukeaa kuuluisaksi tulleen arvoituksellisen sitaatin avulla, joka kuulostaa ensi alkuun paradoksilta: ”Jos leijona osaisi puhua, emme pystyisi ymmärtämään häntä” (Wittgenstein 1968, 223.) Tämä lause on tulkittavissa niin, että vaikka leijona käyttäisikin ihmisten sanoja puheessaan, hänen viitekehys olisi niin erilainen, että sanojen ja niistä johdettujen lauseiden merkitykset jäisivät ihmiselle epäselväksi.

Sama ongelma on havaittavissa missä tahansa perinteessä, joka määrittää arvoja. Sisältä käsin katsottuna ne näyttävät ongelmattomilta ja loogisilta kokonaisuuksilta, mutta perinteen ulkopuoliselle ne voivat näyttäytyä aivan toisin. Toisessa vähemmän tunnetussa sitaatissaan Wittgenstein kuvaa kielen ongelmaa ymmärryksen kannalta näin: ”Kieli on teiden labyrintti. Tulet yhdeltä taholta ja osaat tien; tulet toiselta puolelta samaan paikkaan, etkä olekaan enää paikoista perillä” (Wittgenstein 1999, 137).

Näiden kielen ja merkityksien välistä yhteyttä pohtivien teorioiden valossa voidaan saada käsitys siitä mikä yhteys perinteellä ja sanojen merkityksillä on. Ne eivät siis ole luonteeltaan pysyviä, vaikka osa niistä voisikin näyttäytyä sellaisina. Sen sijaan ne ovat kytkeytyneet kiinteästi kulttuuriin, josta käsin niitä tarkastellaan (Foucault 1998). Puolimatkan esittämä kristinuskon perinne on monihaarainen historiallinen kokonaisuus, johon viittaaminen on pysyvien merkitysten kontekstissa ongelmallista. Se, että kaikkea kristinuskkoa yhdistää usko Raamattuun Jumalan sanana, ei lyö lukkoon näiden sanojen merkityksiä, joiden kehitystä ja kulttuurisidonnaisuutta pyrin tässä kappaleessa hahmottelemaan.

3.1.4. Selkeän puolueellinen suhtautuminen filosofiseen asetelmaan

Kuten Puolimatkan jäsentelyyn johdatellessa toteaa, hänen henkilökohtaista näkemystä absoluuttisten totuuksien ja objektiivisten arvojen puolesta ei tarvitse arvailla. Hän selkeästi uskoo vilpittömästi Jumalaan ja rakentaa väitteensä tämän uskon varaan. Mainittakoon, että tämä asetelma tekee kritisoinnin paikoin hieman epämiellyttäväksi, sillä tarkoituksena ei ole käydä keskustelua uskonasioista, vaan arvokasvatuksen pohjana toimivasta filosofiasta ja maailmankuvasta.

Teologisten väitteiden ja kriittisen filosofian yhdistäminen on hankalaa, sillä siinä törmää heti lähtökuopissa kysymykseen: miksi teologisia väitteitä esimerkiksi luomiskertomuksesta ei kyseenalaisteta, jos niiden varaan aiotaan rakentaa argumentaatiota? Tähän on tarjottu runsaasti vaihtoehtoja: evoluutio, Humeen suunnitelmallisuusargumentin kritiikki, Russellin teepannu-metafora tai antropologiset tutkimukset muista uskonnollisista selitysmalleista. Lisäksi on huomioitava myös se tosiasia, että kristinuskon yhteisö on toistuvasti ”jäänyt kiinni” kristinuskon historiassa siitä, että se on takertunut traditionaalisiin selitysmalleihin ja kieltänyt perustellut mallit, kuten pyöreän maapallon tai lajikehityksen evoluution kautta.

Tällaisten seikkojen sivuttaminen ei luo kuvaa aidosti kriittisestä filosofiasta. Toisin sanoen, jos moraalien perustana käytetään sitä, että Jumala on luonut sen, eikä olisi luontevaa kysyä seuraavaksi voidaanko väite perustella tai kiistää tarpeeksi hyvin, että sitä voidaan käyttää kiistattomasti johtopäätösten perustana. Kuten tiedämme, tämä kysymys jakaa mielipiteitä. Se voidaan myös jakaa useisiin tarkentaviin kysymyksiin, kuten: mikä on Jumalan ja ihmisen välinen suhde? Eli miten nämä kaksi ovat yhteydessä toisiinsa? Voiko raamattua pitää Jumalan tekemänä tekstinä, vai ihmisen pyrkimyksenä selittää Jumalan olemusta? Eli tällöin usko raamattuun ja usko Jumalaan nähdään kahtena eri kysymyksenä.

Kriittisyyden puute Imago Dei -ajattelun lähtökohdissa antaa syyn epäillä myös koko objektiivisen ja subjektiiivisen vastakkainasettelun mielekkyyttä, joten se on aiheellista asettaa kriittisen tarkastelun kohteeksi. Kun Puolimatka vertailee omien sanojensa mukaan objektiivista ja subjektiiivista, niin mitä hän oikeastaan vertaa? Erityisen mielenkiintoiseksi tämän vastakkainasettelun tekee, kun hän kutsuu toista verrattavaa ”arvototuudeksi” nimeämättä vaihtoehtoa kuitenkin suoraan sen enempää ”arvovalheeksi” kuin vaihtoehtoiseksi arvototuudeksi. Palaan tähän ajatukseen myöhemmin alkaessani jäsentää kritiikkiäni tarkemmin.

3.1.5. Argumentoinnin perustana vastakohtan osoittaminen mahdottomaksi

Puolimatkan argumentointi rakentuu pitkälti sen varaan, että hän esittelee ”arvototuuden”, jonka jälkeen hän tarkastelee subjektiivisiin näkemyksiin perustuvia arvoja. Hän rinnastaa ne ikään kuin ne rakentuisivat samoille vaatimuksille, vaikka ajattelutavat poikkeavat hyvin paljon toisistaan jo lähtökohdiltaan. Viittasin tähän ongelmaan jo hieman aiemmin käsitteiden käytön yhteydessä, mutta ongelma ei ole pelkästään retorinen. Uskonnolliseen ajatteluun liittyy kiinteästi olevan alkuperän selittäminen lähtien metafysiikasta, kun taas tieteellinen lähestymistapa pyrkii useimmiten selittämään ilmiöitä tieteellisen metodin kautta. Tämä jako ei ole aina kovin selkeä, mutta se on selkeimmillään väitteissä, joissa uskon varaiset käsitykset liittyvät aistein havaittavien objektien selittämiseen. Esimerkiksi kysymyksessä ihmisen alkuperästä, johon liittyy kiinteästi moraalin alkuperä.

Puolimatkan esittelemässä arvototuus kiinnittyy kiinteästi dualistiseen maailmankuvaan, jossa on olemassa ikuinen ja ajaton ulottuvuus, josta käsin Jumala on luonut sekä ihmisen, moraalin, että koko muun fyysisen todellisuuden. Tällainen ajatus on kuitenkin irrallinen luonnontieteellisesti määritellystä kertomuksesta, sillä luomiskertomus perustuu kertomukseen ei toistettavissa olevaan tutkimustulokseen. Luomiskertomuksen ja fyysisen todellisuuden välinen suhde on jokseenkin kyseenalainen. Erityisesti silloin, kun siitä johdetaan luonnontieteellisiä väittämiä ihmisen moraalista tai tavasta jäsentää maailmaa arvoihin ja merkityksiin.

Uskonnon ja tieteen lähestymistavat poikkeavat merkittävästi toisistaan juuri suhtautumisessa ajatuksen ja olevan välillä. Uskonnollisessa ajattelussa painotetaan fyysisen todellisuuden taustalla olevaa metafyyistä todellisuutta, johon voi saada yhteyden ajattelun avulla. Raamattu on eräänlainen linkki näiden kahden todellisuuden tason välillä. Tiede taas pyrkii laajentamaan fyysisen todellisuuden ymmärrystä sen tutkiskelun perusteella. Tieteellinen lähestymistapa ei tarvitse oletusta alkuperästä esittääkseen, että jokin asia on olemassa tai tosi, jos se pystytään osoittamaan jotenkin muutoin. On myös tärkeää muistaa, että tieteellisessä ajattelussa noudatetaan yleisenä ohjenuorana sitä, että tietoa koetellaan ja käsityksiä korjataan. On siis kyseenalaista rinnastaa uskonnollisten käsitykset todellisuuden ja ihmisen alkuperästä tieteellisiin vastaaviin, sillä ne eivät ole samalla tavalla luotua informaatiota. Kyse on kahdesta tyystin eri ajattelun tavasta, jota yhdistää oikeastaan tässä tapauksessa vain ajattelun kohde: moraalitieteellinen, etiikka ja arvot. Pyrkimyksessä esittää uskonnollinen tieto tieteellisenä viittaa jo itsessään siihen, että rinnastuksella pyritään

saamaan väitteille samankaltaista luotettavuutta, kuin tieteellisin menetelmin saavutetulle tiedolle. Toisaalta, pyrkimyksessä luoda varmuuksia ja objektiivisia totuuksia tieteen kautta, astutaan uskonnon alueelle.

Puolimatkan argumentaatio pyrkii osoittamaan objektiivisten arvojen vääjäämättömyys sillä, että naturalistiset teoriat eivät pysty tarjoamaan moraalille kattavaa ja yksiselitteistä syytä tai alkuperää. Tämä on tulkittavissa vaatimukseksi kristillisen metafyyssisen selityksen vastikkeelle. Tällainen vaatimus on kuitenkin kyseenalainen, sillä se, että jokin *on* ei välttämättä ollakseen vaadi selitystä siitä, *mistä se on tullut* tai *mitä se tarkalleen ottaen on*. Nietzsche sanoin: ”Asian järjettömyys ei ole argumentti sen olemassaoloa vastaan, vaan pikemminkin sen tila” (Nietzsche 1910, 361). Eli tulkittuna moraalien kontekstissa: vaikeudet selittää moraalit, ei ole syy nostaa käsiä ylös ja kutsua sitä todisteeksi siitä, että Jumala ja kaikki mitä pyhät kirjat siitä kirjoittavat täytyy olla totta. Sen sijaan sen pitäisi olla mielenkiintoinen haaste tutkiskelulle. Jos tutkiskelun kohteena on moraalit, se voi yhtä hyvin alkaa esimerkiksi kysymyksistä: Miten moraalit rajataan ilmiöksi? Missä niitä esiintyy? Miten se kehittyy lapsuudesta aikuisuuteen? Tai, mitä lainalaisuuksia se noudattaa? Kaikki nämä kysymykset pystyvät luomaan tietoa moraalista ilman kysymystä: Mistä se on tullut? Toisekseen lause: ”Moraalit on lähtöisin Jumalasta”, ei vastaa oikeastaan mihinkään edellä mainittuihin kysymyksiin.

Toinen huomioitava asia on se, että vaikka Puolimatka tarkastelee hyvin laajaa materiaalia, tarkastelu on usein pinnallista ja se esitetään niin, että siitä on mahdollista tehdä vain tiettyjä deduktiivisia päätelmiä. Arvojen subjektiivisuuden puolesta argumentoivia teorioita ja esitellään tavalla, joka vaikuttaa paikoin tarkoitushakuiselta yritykseltä vaikuttaa lukijan mielipiteeseen. Esimerkiksi Nietzsche yhdistäminen natsien hirmutekoihin voi olla historiallisesti perusteltua, mutta yhtä lailla voisimme syyttää Aristotelesta Aleksanteri Suuren maailmanvalloituksensa yhteydessä tekemistä hirmuteoista, tai Paavia ristiretkistä, jos pidämme tällaista argumentointia pätevänä tapana arvostella teorioita ja oppeja. Oppi ja siitä johdetut teot eivät aina ole linjassa. On yhtä lailla kyseenalaista vetää johtopäätöksiä opista vain sillä perusteella, että yksittäiset ihmiset tekevät typeriä sen nimissä.

Jos Nietzsche filosofian seurausten mustamaalaaminen olisi yksittäistapaus ja kohdistuisi ainoastaan hänen teoriaansa sen sivuttaminen inhimillisenä erehdyksenä olisi perusteltua. Puolimatka esittää kuitenkin mm. seuraavaa: ”Ilman arvotietoisuuden vaikutusta ihmisen intohimot ilmenevät paljaina, raakoina ja hallitsemattomina”. Tämän perusteluksi hän nostaa sitaatin

Gregorius Toursilaiselta, joka kuvailee frankkien suunnatonta raakuutta vuosituhansien takaisissa tapahtumissa. ”Niin kauan kuin ihminen on tässä primitiivisessä tilassa, kukaan ei ole turvassa keneltäkään eikä tasapainoinen yhteiselämä ole mahdollista” (Puolimatka 2011, 53). Tällainen retoriikka ei ole enää filosofiaa, vaan pyrkimystä vaikuttaa lukijan mielipiteeseen arvoobjektiivisuuden välttämättömyydestä esittämällä sen vaihtoehto negatiivisessa valossa. Tällaista argumentoinnin tapaa voidaan perustellusti kutsua olkinukeksi.

Eniten Puolimatkan argumentoinnissa herättää mielteitä pyrkimys esittää arvototuuden näkökulma ainoana järkevänä tapana selittää moraalien olemassaolo esittämällä hyvin rajallinen määrä näkemyksiä sen vastinpariksi. Toisin sanoen, Puolimatka nostaa valikoidusti moraalia koskevia esityksiä subjektiivisen arvonäkemyksen tueksi, ja kumoaa niitä kuin leikiten. Tämä viittaa selkeään haluun osoittaa, että luomiskertomus on ainoa mielekäs tapa moraalille. Sam Harris esittää kuitenkin mielenkiintoisen näkökulman juuri tällaisen vakuuttelun psykologiselle taustalle:

Useimmiten kuultu puolustus Jumalaan uskomiselle ei ole, että hänen olemassaolostaan on vakuuttavia todisteita, vaan että usko Häneen on ainoa luotettava merkityksen ja moraalisen ohjauksen lähde” (Harris 2011, 16-17).

Kyse ei ole siis siitä, että ensiksi uskotaan Jumalaan ja vasta sitten hänen luomaansa moraaliiin vaan päinvastoin. Moraalien olemassaoloa pidetään osoituksena Jumalan olemassaolosta. Tämän oletuksen haastaminen voi tuntua hyökkäykseltä yksilön henkilökohtaista uskoa kohtaan. On helppo kuvitella, että uskonnollisen arvototuuden omaksuneelle tämän näkemyksen puolustaminen on yhtä tärkeä kuin kysymys Jumalan olemassaolosta, sillä ne ovat yksi ja sama asia. Pidän tällaista asetelmaa hieman ongelmallisena filosofisen keskustelun lähtökohtana, sillä keskustelun kannalta ei ole mielekäästä hyökätä kenenkään henkilökohtaisia uskomuksia vastaan. Toisaalta mikäli Harrisin sanat pitävät paikkansa, se asettaa luomiskertomukseen perustuvan arvototuuden kyseenalaiseen valoon.

3.2. Loogisen päättelyn kritiikki

Puolimatkan esittelemä filosofinen näkemys arvojen perustalle käyttää dogmaattisia uskonnollisia väittämiä ja järkeilee näiden väittämien avulla hakien tukea akateemisista lähteistä. Vaikka sivutettaisiinkin järkeilyn perustana olevat uskonnollisten väittämien mielekkyys, herättää

argumentointi kysymyksiä myös sisäisen logiikkansa suhteen. Ensimmäinen seikka on ajattoman ja ihmisestä riippumattoman olemuksen edellyttämän filosofian kritiikki. Olen käsitellyt tätä aihetta jo aiemmissa kappaleissa, mutta avaan sitä tässä yhteydessä yleisemmällä tasolla tarkastelemalla essentialismia, jonka katson olevan pysyvien arvojen taustaoletus. Tällä kritiikillä pyrin vastaamaan ensimmäiseen Puolimatkan filosofiasta johtamaani väitteeseen, jotka esittelin kappaleessa 2.5.

Toinen loogisuutta koskeva kriittinen huomioni kohdistuu objektiivisten arvojen tunnistamiseen tunteiden kautta. Pidin tätä erityistä huomiota vaativana seikkana, sillä tunteiden kautta objektiivisen arvon tunnistaminen tarkoittaisi sitä, että tunnetta voisi pitää inhimillisenä kykynä, jota voitaisiin verrata aistiin. Tämän kritiikin on tarkoitus avata toista suurta väitettä (kappaleessa 2.5), jonka mukaan ihmisen katsotaan olevan kykenevä tunnistamaan objektiiviset arvot.

3.2.1. Essentialistinen maailmankuva rinnastettuna ei-essentialistiseen

Puolimatkan filosofiassa arvoja, moraalialia ja ihmistä käsitellään pysyvien olemusten kautta, jolloin voidaan sanoa, että se on essentialistista filosofiaa. Tätä väitettä voidaan tarkastella tieteen termipankin määritelmää vasten:

Yleisesti essentialismi voidaan kääntää olemusajatteluksi eli se koskee asioiden olemuksia. Näkemyksen mukaan jokaisella on olemassa oma erityinen olemuksensa, jota se ei voi menettää muuttumatta joksikin toiseksi olioksi. Arkiajattelussa olemusajattelu ilmenee tapana jäsentää yksilö oletettujen "tyypillisten" lajioinaisuuksien mukaan, esimerkiksi kansallisuutta tai sukupuolta koskien. Filosofissa olemusajattelu liittyy usein tietoteoreettiseen rationalismiin ja metafyyssiseen idealismiin. (Tieteen termipankki 16.12.2018: Filosofia: essentialismi.)

Tämän filosofisen näkökulman omaksunut selittää maailmaa ajattomien ja muuttumattomien kategorioiden avulla, joilla on useimmiten selkeät rajat ja määreet. Puolimatka pyrkii kuvaamaan ihmistä ja maailmaa vertaamalla niiden olemusta suhteessa ideaaliin, joka määritetään raamatun kertomuksessa. Raamatun luomiskertomus tekee siis määritelmiä maailmasta ja ihmisestä kuvaten niiden muuttumatonta ja luotua olemusta, johon moraalialia kuuluu luotuna ominaisuutena. Tällöin moraalialin käsitetään olevan kiinteä osa ihmistä vain luomiskertomuksen logiikan kautta, eikä sen

voida katsoa kehittyneen ympäristön vaikutuksen tuloksena. Tätä näkemystä vahvistaa sitaatti Puolimatkan artikkelista Elämän tarkoitus ja kasvatus (Purjo&Gjerstad 2011).

“Kun ihmistä ei enää kohdella moraalisenä olentona, vaan kokonaan ympäristönsä tuotteena, häneltä viedään samalla vapaus ja vastuu, jolloin hänen tietoisuutensa elämän tarkoituksesta hämärtyy” (Puolimatka; Purjo&Gjerstad 2011, 29).

Tässä sitaatissa kiteytyy hyvin se, miten käsitteet kietoutuvat toisiinsa ilman mitään erityistä syytä muodostaakseen loogisilta kuulostavia väitteitä. Ei ole varsinaista syytä sille, miksi ympäristö ei voisi tuottaa moraalista olentoa, jollei lähdetä perusoletuksesta, että ihmisen olemus on luomiskertomuksen tuotos, siinä missä moraalikin. Tämä herättää kysymyksiä olemusten ja ominaisuuksien välisten yhteyksien paikkaansa pitävyydestä myös laajemmassa kontekstissa. Toisaalta se saa myös miettimään, missä määrin eettiset käsitteet ovat suhteessa toisiinsa, jolloin päädytään pohtimaan itse eettisten käsitteiden olemusta.

Essentialismi on filosofisena perusajatuksena ongelmallinen silloin, kun puhutaan itse arvoista. Tällöin, kun arvoja ei tarkastellakaan ihmistä tai maailmaa määrittävinä sanoina vaan etsitään itse arvoille olemusta tai jotain mikä määrittää itse arvon, joudutaan uudenlaisen ongelman eteen. Miten voidaan kuvata esimerkiksi kauneutta ilman jotain, mikä on kaunista? Arvoilla ei siis itsessään vaikuttaisi olevan mitään pysyvää olemusta, vaan sen sijaan kuvaavan eri objektien laatua.

Robert M. Pirsig kirjoittaa vastaavasta ongelmasta kaunokirjallisessa teoksessaan Zen ja moottoripyörän kunnossapito (1974). Hän pohtii kirjassa sanaa *laatu* pyrkien antamaan sille jonkinlaisen tyhjentävän merkityksen. Lopulta hän päätyy toteamaan, ettei sitä mitä laatu itsessään on, ei ole mahdollista selittää ilman, että se liitetään johonkin, minkä laatua tarkastellaan. Kysymys siitä, onko jokin asia laadukas, vaatii jonkinlaiset ehdot, määreet tai säännöt sille mitä voidaan kutsua laadukkaaksi. Hyvä moottoripyörä on sellainen, joka on käyttövarma, helppo korjata ja miellyttävä ajaa. Tai sitten aggressiivisen nopea, kaunis ja koskettava. Tai sitten se on jotain muuta. Mistä voi tietää, että hyvä X on todellakin hyvä?

Tämä Pirsigiltä lainattu ajatus palauttaa pohdinnat takaisin tekstini alkupisteeseen. Miten voimme olla varmoja siitä, että juuri ne ehdot, määreet tai säännöt, jotka hyvälle ovat asetettu ovat juuri ne oikeat? Varsinkin, kun niitä on loputtomalta tuntuva määrä, riippuen siitä keneltä asiaa kysyy. Tällaiseen relativismiin puututaan monesti joko vetoamalla toimivuuteen, järkeen, Jumalaan ja

milloin mihinkin sopimukseen näistä ehdoista. Kristillisen filosofian tapauksessa ehdot ovat Jumalan asettamia ja Raamatussa kerrottuja. Mutta miten pystymme perustelemaan sen akateemisesti validina tiedonlähteenä, joka kykenisi esittämään objektiivista tietoa arvoista.

Jos pitää Raamatun tekstiä ehdottomana totuutena, se on ikään kuin valmistajan laatima käyttöohje, jota seuraamalla päästään selvyteen *hyvän* ja *oikean* kysymyksissä. Jos raamattu nähdään kuitenkin kertomuksena kertomusten joukossa, tämä ajatus menettää perusteensa ja siinä kuvattu *oikea* ja *hyvä* ovat vain yksi tapa jäsentää maailmaa muiden vastaavien joukossa. Tämä ongelma on todellinen, sillä on selvää, etteivät ihmiset ympäri maailmaa näe raamatulla arvoja määrittävää auktoriteettia. Se voidaan nähdä siis kulttuurin tuotteena, joka vertautuu toisiin vastaaviin kulttuurin tuotteisiin ja niiden pyrkimyksiin olla arvojen auktoriteetti.

Esimerkkejä essentialistisesta ajattelusta löytyy kristinuskon lisäksi myös muista uskonnoista ja filosofioista. Kuten Puolimatka onnistuneesti osoittaa, ajatusta pysyvistä olemuksista voidaan pitää yhdistävänä piirteenä platonistisen filosofian (ideaopin), aristoteelisen filosofian (olemusten luonnollisen tilan) ja kristinuskon maailmankuvien välillä.

Antiikin filosofoiden valtavirtaa ja kristinuskoa yhdistää olemusopin myötä lähtökohtainen oletus maailman järjellisyydestä, joka ihmisellä on mahdollisuus saavuttaa järjenkäytön ja kieleen perustuvan pohdinnan avulla. Tampereen yliopistossa toimiva filosofi Petri Räsänen esitti asian luennollaan (Johdatus filosofian historiaan 12.9.2018) yksinkertaisen kaavan avulla seuraavasti:

Maailma – järjellinen

Kieli – järjellinen

Ihminen – järjellinen

Tällaisen oletuksen viitekehyksessä kielellisten kategorioiden pysyvät merkitykset näyttäytyvät mielekkäiltä. Tai pikemminkin välttämättömältä rationaalisen logiikan kannalta. Oletus itsessään pitää sisällään sen, että ihminen on kykenevä ymmärtämään maailman järjellisyyden ja sen, että kieli on tähän tehtävään sopiva väline. Tarkastellessa arvoja tämä näkemys alkaa horjua jo pinnallisen tarkastelun jälkeen. Mikäli arvoilla on jokin pysyvä ja tarkastelijasta riippumaton olemus tai absoluuttinen merkitys, sen määrittäminen näyttäisi olevan erittäin hankalaa. Sitä yrittäessä päätyy lähes välttämättä käyttämään jotain mikä on sovittu tai perustuu tarkastelijan henkilökohtaiseen mielipiteeseen. Näin ollen tämä huomio viittaisi siihen, että arvoilla täytyy olla,

ainakin inhimillisen ymmärryksen viitekehyksessä, joko kulttuurin sanelemia tai rajoiltaan häilyviä merkityksiä. G.H. von Wright toteaa kokonaisen filosofisen koulukunnan syntyneen nimenomaan tutkimaan eettisten kielellisten käsitteiden merkityksiä, sillä niissä on havaittu hämmennystä.

Moraalisesta hyvästä ja pahasta puhutaan ikään kuin nämä käsitteet olisivat itsestään selviä ja ainoastaan soveltamisensa puolesta ongelmallisia. Näin ei kuitenkaan ole. Etiikan täytyy rakentua hyvän ja sen sukulaiskäsitteiden moninaisuuden selvälle ymmärtämiselle. Tämä moninaisuus muodostaa etiikan käsitemaailman laajennetun viitekehysten. Vasta sen puitteissa voidaan paneutua menestyksellisesti moraalisen elämän ongelmiin. (G.H. von Wright 2001)

3.2.2. Objektiivisten arvojen tunnistaminen tunteiden ja järjen kautta

Arvototuutta perustellessaan Puolimatka vetoaa sekä arvojen rationaaliseen välttämättömyyteen, että empiirisyyteen tunteiden kautta. Nämä teemat ovat olleet keskeisesti esille myös muussa etiikkaa koskevissa teoksissa läpi vuosisatojen. Mielenkiintoista Puolimatkan argumentoinnista tekee se, että hän näyttäisi poimivan molemmista seikat, jotka tukevat arvototuutta ja jättävän taustalle seikat, jotka ohjaisivat johtopäätöksiä toisaalle. Erityistä huomiota kiinnitän tapaan, jolla Puolimatka pyrkii osoittamaan, miten tunteet ovat empiirinen osoitus arvototuuden olemassaolosta.

Yksi Puolimatkan argumentteja arvototuuden puolesta on siis arvojen tunnistaminen tunteiden kautta. Erittelin tätä väitettä ja siihen liittyviä viittauksia tarkemmin esitellessäni Puolimatkan ajattelua aiemmissa kappaleissa, mutta lyhykäisyydessään se voidaan typistää seuraavaan Tappoletin sitaattiin:

Tunteiden ja aistihavaintojen vastaavuussuhteet antavat syyn uskoa, että tunteet ovat arvohavaintoja. Aistihavaintojen tavoin tunteilla on ehtoja, joiden perusteella niiden oikeellisuutta voidaan arvioida. Niinpä molemmilla on tietynlainen sisältö. Siksi on mahdollista väittää, että tietyissä tapauksissa olemme tunteiden välityksellä tietoisia arvoista. (Tappolet 2000, 191-192; Puolimatka 2011, 31.)

Arvot ja tunteet ovat selkeästikin kiinnittyneitä toisiinsa. Jos yksilö ei tunne arvostusta, halua tai mielenkiintoa jotain asiaa kohtaan, on syytä väittää, ettei tällä asialla ole kovinkaan suurta arvoa

kyseiselle yksilölle. Tämä ei kuitenkaan osoita sitä, että tunteet osoittaisivat objektiivisia tai ihmisestä riippumattomia arvoja, vaan pikemminkin päinvastoin. Se voidaan tulkita myös niin, että arvot syntyvät ihmisten tunnekokemuksista.

Onko mahdollista, että kaksi tai useampi ihminen tuntee eri tavoin samasta ilmiöstä? Jos näin on, miten pystymme tunnistamaan sen, kuka kokija tuntee arvototuuden ja kumpi jotain muuta? Lisäksi, onko perusteltua uskoa, että molemmat esimerkiksi vuorovaikutuksen kaikki tahot kokevat aistittavan maailman samojen arvojen näkökulmasta? Vaikka arvoja käsiteltäisiin tyypistämällä se Sokrateen ja Aristoteleen tavoin koskemaan hyvän käsityksiä, eikö niitä ole lähestulkoon yhtä monta kuin itse näkökulmia? Ja eikö jokaisen tunteet liity siitä huolimatta voimakkaasti juuri omaan näkökulmaan? Tunteiden pitäminen arvo-objektiivisuuden osoituksena ei ole täten luotettava ilman auktoriteettia, joka asettaa arvoille ja niiden tulkinnalle selkeät säännöt ja rajat.

Arvojen ja tunteiden välinen yhteys on kiistaton, mutta yksilön tunne jonkin asian arvosta ei tee siitä objektiivisesti arvokasta Puolimatkan arvototuuden logiikan mukaisesti. Tunne tapahtuu konkreettisesti havaittavana asiana ja liittyy arvoihin, mutta se mikä tunteen synnyttää ei välttämättä synnytä sitä kaikissa ihmisissä. Eikä sama ihminen koe samaa asiaa arvokkaana eri tilanteissa. Loputtomalla hietikolla janoissaan vaeltava näkee veden maailman arvokkaimpana asiana. Veneestä pudonneena sama ihminen taas näkee kaukaisuudessa siintävän hietikon maailman arvokkaimpana asiana. Yhtenä hetkenä vesi voisi herättää ajatuksena rakkauden, halun ja kaipuun tunteet, kun taas toisena hetkenä se saattaisi herättää pelon ja inhon.

Tunteiden pitäminen objektiivisten arvojen todisteena kohtaa siis monia haasteita jo pikaisen tarkastelun kannalta. Päällimmäinen ongelma on se, että tässä todistelussa tunteisiin suhtaudutaan niin kuin ne olisivat aistin, siinä missä silmä tai korva. Tunteiden täytyy kuitenkin olla yhteydessä eri aistimiin, muistoihin ja odotuksiin, jolloin niitä ei voida pitää hetkessä tapahtuvan objektiivisen tiedon saamisen välineenä. Tämän huomion tarkoituksena ei ole vähätellä tunteiden merkitystä arvojen suhteen, vaan kyseenalaistaa tunteiden ja objektiivisen tiedon mahdollisuus.

Tunteilla ja arvoilla on selkeä yhteys, mutta tämän yhteyden yleistäminen koskemaan pysyviä ja kiistattomia arvoja on loogisesti liian helppo kyseenalaistaa. Tätä yhteyttä voidaan pitää yhtenä keskeisenä argumenttina objektiivisia arvoja vastaan, ei niiden puolesta. Tätä mieltä ovat mm. Hume, Ayer, Stevenson ja Greene, joiden filosofioita käsittelemän myöhemmin tämän tekstin

yhteydessä. Tämä tunteen ja järjen tematiikka sitoo myös aiemmin esittämän kritiikkini teemat yhdeksi kokonaisuudeksi.

3.3. Pragmaattisten sovellusten kritiikki

Puolimatkan laatiman filosofisen tutkimuksen periaatteiden mukaisesti filosofiaa tulee koitella myös esittelemällä sen kautta, mitä sen noudattamisesta käytännössä voisi seurata. Tämä on mielestäni aiheellista tai ainakin mielenkiintoista. Ei pelkästään, että siinä missä Puolimatka syyttää Nietzscheä filosofian natsien toimista hän sivuttaa sen, että kristinuskon eettisen filosofian viitekehysessä ollaan tehty hirmutekoja. Keskiäikää kokonaisuudessaan voidaan pitää yhtenä osoituksena siitä, mitä arvototuuden orjallinen seuraaminen tuo tullessaan. Tällaiset argumentit voidaan kuitenkin sivuttaa, sillä Puolimatka tarjoaa kirjoituksissaan myös muita huolestuttavilta kuulostavia seurauksia filosofian seuraamiselle. Keskeisin niistä on demokratian tukahduttaminen oikeamielisyyden ehdolla.

3.3.1. Arvototuuden pimeä puoli

Kuten Puolimatka esittää, objektiiviset arvot ja suuret tarinat luovat selkeän viitekehysten mielekkäälle elämälle, sillä ne kytkevät yksilön tapahtumat osaksi ihmistä itseään suurempaan kokonaisuuteen. Tällä tavalla esitettynä, se on ilman muuta positiivinen asia, minkä vastustaminen näyttää negatiivisena asiana. Tämä on kuitenkin vain ilmiön toinen puoli.

Suuren kertomuksen ja siihen liittyvät arvot voidaan nähdä lukkoon lyötyinä totuuksina, sille mitä ihmisten tulisi arvostaa ja ajatella maailmasta. Silloin, kun oikea ja väärä sekä hyvä ja paha ovat määritettyjä ja niillä on vielä perusta suoraan ylimmäksi nimetyltä auktoriteetilta pyhän kirjan teksteissä, ihmisiä voidaan perustellusti tuomita niihin vedoten. Usko arvototuuteen luo aukottoman perustelun niistä tietämättömien holhoamiselle ja moralisoinnille. Pelkkä väite siitä, että arvototuus on olemassa, mahdollistaa sen, että joku taho voisi tietää sen muita paremmin. Jolloin herää kysymys, millainen ihminen lähtee väittämään tällaista? Kuulostaa juuri siltä, mihin kulttijohtajat vetoavat, vaikkei sellaisen tarjoaman arvototuuden ja kristillisen arvototuuden välillä olisikaan välttämättä mitään yhteistä.

Vaikka sivutettaisiinkin ajatus kulteista, herättää ajatus arvototuudesta ja sen osaamisen kautta saadusta moraalista auktoriteetista mahdollisuuden eettisesti kyseenalaiseen toimintaan.

Keskeinen ongelma ei siis ole niinkään arvototuuden sisältö, eli *mitä se on*, vaan se, *että se on*. Tarjoamalla uskoon perustuvan tiedollisen varmuuden ja aukottomalta näyttävän viitekehyksen eli arvotietämyksen avataan ovi monenlaiselle väärinkäytölle. Se mahdollistaa arvojen ja moraalien tietämykseen perustuvan hierarkian. Se luo tahoja, joilla on looginen perustelu hyljeksinnälle, rankaisulle ja jopa ihmisyyden kiistämiseksi. Jos ihmisyyden sidotaan arvoihin, voidaan ihmiseltä loogisesti kiistää ihmisyyden, mikäli hän ei manifestoi käytöksellään näitä arvoja.

Nämä eivät ole pelkästään positiivisia asioita, mutta ne muistuttavat keskiajan kristillisen filosofian pimeästä puolesta. Joten siinä missä selkeät hyvä ja paha, oikea ja väärä tuovat selkeyttä ja lohtua, niihin sisäkirjoitettujen ”pahan” ja ”väärän” tuomitsemisen suhteen tulisi olla varovainen. Etenkin silloin, kun arvojärjestelmä perustuu uskoon, josta voidaan selkeästikin eri mieltä hyvin laajassakin mittakaavassa.

3.3.2. Arvototuus ja demokratia

Puolimatkan teksteissä on viitteitä arvo-objektiivisen näkökulman mahdollistamaan holhoamiseen. Se paljastuu silloin, kun Puolimatka kirjoittaa sen yhteydestä demokraattiseen päättämiseen. Hänen mukaansa demokraattinen kompromissi eri arvojen välillä on arvokas vain, jos se perustuu järkipäiseen ja tasapuoliseen arvioon, jossa käsityksiä hyväksytään ja hylätään perustelujen pätevyyden pohjalta. Tämä puolestaan edellyttää kriteerejä, jotka eivät ole pelkästään yleisesti hyväksytyjä vaan aidosti päteviä tekemään eron arvokkaan ja arvottoman välillä. - - Kasvatuksen määritelmä ei voi siksi jäädä pelkästään kuvailevalle tasolle, vaan se edellyttää yleispätevää arvonäkemyksiä” (Puolimatka 1999, 22). Tällä hän argumentoi Wilhelm Diltheyn arvosubjektivistä väitettä vastaan. Diltheyn mukaan kasvatuksen päämäärä voidaan johtaa ainoastaan elämän päämäärästä, jonka kukin aikakausi ymmärtää omalla tavallaan. Näin ollen kasvatuksen arvonäkökulmaan ei sisälly mitään objektiivista ja pysyvää vaan se määräytyy elämänolosuhteiden ja ajan hengen mukaan. (Puolimatka 1999, 22; Harva 1968, 39-40.)

Tässä argumentoinnissa Puolimatka tuo selvästi esille arvo-objektiivisen näkökulman yhden piirteen. Mikäli arvoista käytävä keskustelu ei tapahdu objektiivisten arvojen näkökulmasta se

menettää kriteerinsä ja vaihtoehdot saadaan näyttämään täten arvorelativistisilta. Tästä taas seuraa Puolimatkan ajattelussa arvotyhjiö, josta taas seuraa ongelma demokraattisessa päättämisessä. Hän siteeraa Alexis de Tocquevilleä, joka arvosteli sitä, että “demokratian aikakaudella ihmiset keskittyvät yhä enemmän etsimään “pieniä ja rahvaanomaisia nautintoja”” (Puolimatka 1999, 27). Tällä tavoin Puolimatkan puolustamassa arvo-objektivismissa demokraattisen päättämisen tulisi tapahtua “arvotietoisuuden” tai “arvototuuden” viitekehyksessä ollakseen jotain muuta kuin materialististen tai hedonististen onnen tavoittelua.

Yksi demokraattisen kasvatuksen suurista nimistä, John Dewey, suhtautuisi luultavasti kriittisesti tällaiseen argumentointiin. Dewey näki koulun yhtenä tehtävänä johdatella oppilaat demokraattisen yhteiskunnan jäseneksi, sillä ilman koulutusta demokraattiset ihanteet saattaisivat ajan myötä kadota. Demokratian täytyy syntyä uudelleen jokaisessa sukupolvessa, ja koulutus on sen kätilö. Yksi keskeisistä tähän prosessiin liittyvistä menetelmistä oli vastavuoroinen kommunikaatio, jota hän muotoilee erityisesti kirjassaan *Democracy and Education* (1916). Siinä hän korostaa sitä, miten käskyihin ja tottelemiseen perustuva kommunikaatio vaikuttaa tekoihin ja tuloksiin, mutta ei vaikuta merkitysten jakamiseen, mielenkiintojen kommunikaatioon (Dewey 1916). Luokkahuoneen kontekstissa käskemiseen ja tottelemiseen perustuvaa toimintatapaa voidaan välttää esittämällä ja ehdottamalla erilaisia tehtäviä tai pohdittavia sisältöjä sen sijaan, että ohjataan oppilaat suoraan niiden äärelle. Vastavuoroinen pohdiskelu ja asioihin tutustuminen liittyy yhteisten mielenkiinnon kohteiden kartoittamiseen ja niiden varaan rakentamiseen. Dewey liittyy vastavuoroisuuden myös arvoihin, jotka sitovat yksilöitä yhteisöiksi. (Alhanen 2015)

“In order to have a large number of values in common, all the members of the group must have an equable opportunity, to receive and to take from others. There must be a large variety of shared undertakings and experiences. Otherwise, the influences which educate some into masters, educates others into slaves.” (Dewey 1916)

Deweyn näkemyksessä arvot eivät ole kiveen kirjoitettuja tai yhteisön yläpuolella leijuvia oikean ja hyvän määreitä, jotka määrittävät hyvää ja oikeaa. Sen sijaan ne ovat ryhmän jäsenten käsityksiä, jotka poikkeavat toisistaan. Ne välittyvät muille toiminnan ja kokemusten kautta, ja tämä on keskeistä. Deweyn demokraattisen näkemyksen pohjimmaisena pyrkimyksenä oli saavuttaa maailmanlaajuinen rauha, yhteistyö ja oikeudenmukaisuus. Kaikkien näiden pyrkimysten taustalla vaikutti Deweyn kokemusperusteinen ja poliittisesti radikaali näkemys demokratiasta kaikkia

ihmisiä yhdistävänä oppimisprosessina. Deweyn käsityksen demokratiasta ytimessä on ihmisten välinen avoin keskinäinen vuorovaikutus. (Alhanen 2015)

Demokratian ”oikeudellisuuden” määrittäminen arvototuuden näkökulmasta menee pahasti ristiin Deweyn kuvaaman demokratian kanssa. On myös kyseenalaista väittää, että ihmiset sortuisivat hedonismiin arvototuudesta kieltäytyessään. Jotta tällaisilta väärinkäsityksiltä vältyttäisiin, on hyvä selvittää, mitä moraalista ja ihmisen moraalisesta käyttäytymisestä voi oikeastaan tietää. Oletus siitä, että se on osa Jumalan suunnitelmaa, antaa mahdollisuudet yhtä lailla sekä hyvää että pahaan, riippuen siitä, miten tietoa tulkitaan ja sovelletaan käytäntöön.

3.4. Kritiikin koonti, tarkennettujen tutkimuskysymysten laadinta ja pohdinta

Kritiikkini kohdistuu pitkälti Puolimatkan arvototuuden puolesta argumentoinnin tarkasteluun. Tämä johtuu siitä, että tulkitsen hänen käyttävän kahtiajakoa pitkälti arvototuuden perustelemiseen vaihtoehdon epäloogisuuden osoittamisella. Luomiskertomukseen pohjautuvan moraalikäsitteiden omaksuminen arvokasvatuksen pohjaksi sisältää kuitenkin useita erilaisia ongelmia, joista oletan käsitelleeni kritiikissäni vain muutamaa. Pyrin seuraavaksi tiivistämään kritiikin pääteemat niin, että niihin pystyy etsimään uusia akateemisesti perusteltuja näkökulmia. Tämä on tarkoittaa Puolimatkan laatiman filosofisen tutkielman periaatteiden viitekehäksessä siirtymää ongelmanasettelusta uusien ratkaisumallien hahmotteluun.

Yksi kritiikin aiheista koskee argumentoinnin tapaa. Jotta vältyttäisiin huonolta keskustelulta, täytyy pyrkiä osoittamaan ymmärrystä myös vaihtoehtoisia näkökulmia kohtaan. Selkeästi eklektisen näkökannan kumoaminen vastaavalla, mutta vastakkaisella näkökannalla tuskin tuottaa yhteisymmärrystä tai uutta tietoa. Onnistuneen keskustelun kannalta on tärkeää välttää ilmeisimpiä aiheita, jotka näyttävät tällä tavoin.

Muut kriittiset huomiot kohdistuvat Puolimatkan filosofian keskeisimmiksi väitteiksi nostamiini väitteisiin, jotka esittelin aiemmin kappaleessa 2.5. Nostan nämä huomiot esille uudelleen ja tiivistän tekemäni kritiikin niille vastineeksi seuraavasti:

1. *Maailmassa on pysyviä arvoja, jotka ovat ihmisestä riippumattomia*

Tätä väitettä voidaan lähteä kyseenalaistamaan tarkastelemalla kahden seuraavan väitteen pätevyyttä. Mikäli ihmisellä ei ole mahdollisuutta tietää pysyvien arvojen sisältöä tai merkitystä, niillä ei ole oikeastaan mitään ihmisen toimintaa ohjaavaa vaikutusta, johon kasvatuksen tulisi tähdätä. Puolimatkan antamat perusteet (antiikin filosofian ja kristinuskon perinne) ei riitä osoittamaan, että ne viittaavat muuhun kuin ihmisen tekemään jäsentelyyn ja päättelyyn, joka on muuttanut muotoaan runsaasti historian saatossa.

2. *Ihminen on järkevä olento, joka pystyy saamaan tietoa maailman pysyvistä arvoista järjen ja/tai tunteiden kautta.*

Tunteiden kautta saatu arvoja koskeva tieto vaikuttaisi olevan sidottu tilanteeseen, tulkitsijan fyysisiin oloihin, näkökulmaan ja tulkinnan viitekehykseen. Näin ollen on yksilön tunteet eivät ole luotettava objektiivisen tiedon saannin väline, jollainen sen pitäisi olla osoittaakseen muuttumattomia arvoja. Eettinen perustelu, joka vetoaa järkeen, joutuu tukeutumaan kielellisiin käsitteisiin tuottaakseen tietoa, jota voidaan käyttää kasvatuksen perustana. Jolloin seuraavan väitteen pätevyys on kriittinen.

3. *Kielellisillä käsitteillä pystytään/on pystytty luomaan objektiivista tietoa pysyvistä arvoista*

Arvoja ilmaisevat kielelliset käsitteet ovat ongelmallisia, sillä ne näyttäisivät muuttavan merkitystään eri viitekehyksessä. Esimerkiksi Platonin *hyvän* käsite ei tarkoita samaa kuin Aristoteleen *hyvän* käsite, saati sitten kristinuskon eri perinteiden tekemät tulkinnat saman sanan merkityksestä. Tämä itsessään asettaa kielen kyseenalaiseen asemaan arvojen välittämisessä. Arvokäsitteistä ei voida sanoa, miten ne ilmenevät maailmassa irrotettuna tulkinnasta, joka luo niille merkitykset. Sen sijaan niitä määritetään ja rajataan eri tulkitsijoiden toimesta, jolloin niiden objektiivisuudesta tai luotettavuudesta voidaan olla montaa mieltä.

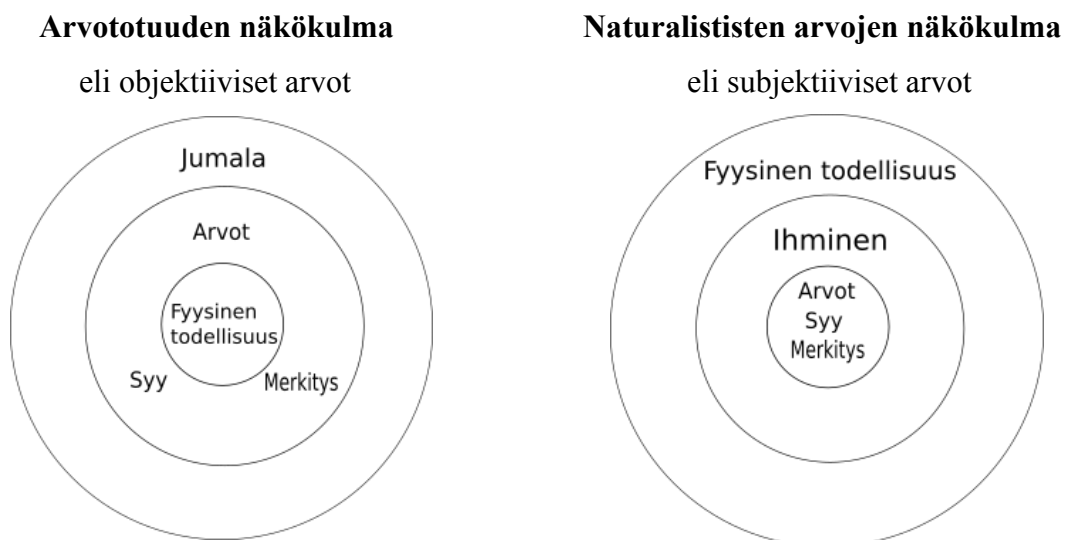
Keskeisin vastakkainasettelu, johon Puolimatka perustaa ajatteluaan on tieteen ja uskonnon väliset poikkeavat käsitykset moraalialia koskevissa asioissa. Hänen argumentointinsa pyrkii osoittamaan, että usko raamattuun on ratkaisu arvojen perustelun ongelmaan ja naturalistiset näkemykset näyttäytyvät epäloogisilta. Tämä väite kuitenkin vetoaa dogmaattiseen väitteeseen siitä, että arvot ovat luettavissa raamatusta, joka paljastaa maailman ja ihmisen luomisen tarinana. Tällöin kysymys arvoista on kysymys maailmankuvasta, joka perustuu joko arvototuuden uskomiseen tai harhauskoisuuteen. Tällainen näkemys on kasvatuksen kannalta ongelmallinen, sillä se on uskon

suhteen ehdoton: joko uskot arvototuuteen tai olet väärässä. Lisäksi, kuten pragmaattisten sovellusten kritiikissä osoitin, sitä voi käyttää juuri siitä syystä perusteluna autoritääriselle arvokasvatukselle.

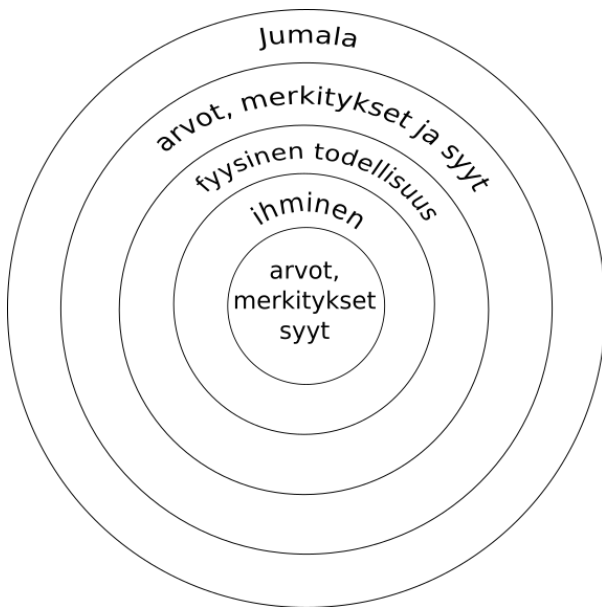
Perustaa arvokasvatukselle on siis mielekästä etsiä jostain muualta. Viitekehyksen eheyden vuoksi lähden syventämään Puolimatkan tekemää jaottelua sen sijaan, että siirtyisin kokonaan uuteen tapaan jäsentää asiaa uusiksi. Tavoitteena on ensin jäsentää asetelma niin, että arvototuuden näkökulma ja naturalististen arvojen näkökulma ovat vaihtoehtoisuuden sijaan yhden maailmankuvan eri tasoisia osia. Tällä tavoin pyrin välttämään asetelmaa, missä ne asettuvat lähtökohtaisesti keskenään ristiriitaisiksi malleiksi. Pyrin tämän avulla syventämään kritiikkini väitteitä ja etsimään uusia tapoja jäsentää asiaa.

3.5.1. Kohti vaihtoehtoisia ratkaisuja: tarkennetut tutkimuskysymykset

Puolimatka pyrkii pitämään subjektiiviset ja objektiiviset arvokäsitykset perin pohjin erilaisina filosofisina käsityksinä, joiden välillä kasvattajan tulisi tehdä valinta. Hänen ehdottamansa valinta vaatii valitsemaan uskonnollisen perinteen ja tieteellisen maailmankuvan välillä, mikä ei kuulosta järkevältä vastakkainasettelulta. Etenkin, kun filosofoiden välillä ei välttämättä ole niin suurta ristiriitaa, kuin mitä Puolimatka esittää niillä olevan. Tarkastelen seuraavaksi mahdollisuutta jäsentää nämä kaksi filosofista käsitystä yhdeksi kokonaisuudeksi.

Puolimatkan filosofian tarkastelun pohjalta laatimani kaaviot (jotka ovat tarkemmin selitettynä kappaleessa 2.5.), tarjoavat mahdollisuuden yhdistää nämä kaksi toisistaan perustavasti poikkeavaa yhdeksi laajemmaksi kaavioksi. Myös arvototuuden näkökulmassa ihminen on sijoitettava fyysisen todellisuuden sisälle. Tämä valinta ei ole ristiriidassa luomiskertomuksen eikä arkisen kokemuksen näkökulmasta. Tällöin on perusteltua väittää, että ihmisellä on omat subjektiiviset käsityksensä arvoista myös sijoitettuna arvototuuden kaavioon, jolloin kaaviot asettuvat sisäkkäin seuraavasti:

Näin ilmaistuna arvot, merkitykset ja syyt esiintyvät kahdella eri tasolla. Tämä kaavio voitaisiin tulkita niin, että Jumalalla on oltava arvot, syyt ja merkityksensä, joiden pohjalta hän on luonut fyysisen todellisuuden ja ihmisen sen sisälle. Ihminen taas luo omat arvonsa, merkityksensä ja syynsä joiden pohjalta hän toimii maailmassa ja jäsentää sitä mielekkääksi kokonaisuudeksi. Keskeiseksi kysymykseksi muodostuu täten ovatko nämä kaksi eri tasoa keskenään samanlaiset? Ovatko arvot ihmiselle sama asia kuin arvot Jumalalle?

Puolimatkan esittelemä arvototuuden filosofia voidaan tulkita niin, Jumalan arvot ovat ihmisen arvot. Tämä näkemys voidaan perustella sillä, että arvototuuden näkökulma viittaa ajatukseen siitä, että Jumala on luonut ihmisen omaksi kuvakseen (Image dei). Jumalan arvot ovat siis automaattisesti myös ihmisen arvot. Tämän näkemyksen looginen pätevyys on hieman kyseenalainen, sillä arvojen määrittämisen tulisi toimia silloin molempiin suuntiin. Käännettynä lause kuulostaa kuitenkin erikoiselta: ihmisen arvot ovat Jumalan arvoja. Silloin herää kysymys siitä, miksi lause toimii vain yhteen suuntaan.

Kysymykseen Jumalan ja ihmisen arvoista voidaan vastata arvototuutta mukaillen myös niin, että Jumalan arvojen ja ihmisen arvojen pitäisi olla samankaltaiset. Tässä näkemyksessä Jumala on antanut ihmiselle arvot, merkitykset ja syyt, joita tämän tulisi noudattaa. Silloin kaavioon tulisi kuitenkin lisätä uusi taso ihmisen arvojen rinnalle, jota tulisi kutsua arvojen säännöiksi tai ideaaliarvoiksi. Tässä tulkinnassa säännöt ovat niitä objektiivisesti oikeita ideaaleja arvoja, joiden kaltaisia ihmisen subjektiivisten arvojen tulisi olla. Tässä tulkinnassa ei kuitenkaan viitata siihen mitä arvot itsessään vaan esitetään se, mitä niiden pitäisi olla.

Kuten kahdessa aiemmassa kappaleessa osoitin, Puolimatkan esittelemä arvototuuden näkökulma ei erittele selvästi ja loogisesti sitä mitä *on* siitä, mitä *pitäisi olla*. Sen sijaan väitteet sekoittuvat toisiinsa. Arvototuuden näkökulmassa ihmisen ja Jumalan arvot *ovat* samat ja niiden *pitäisi* olla samat, mutta ne eivät kuitenkaan *ole* samat, ellei ihminen ajattele arvoista niin kuin *pitäisi*. Tämä on paradoksaaliselta kuulostava väite ilmeisistä syistä. Kun ihminen ajattelee niin kuin *pitää*, se ikään kuin muuttaa sen mitä *on*.

Väitteen paradoksaalisuus selkeää kiinnittämällä huomio ihmisen ajatteluun, joka on väitteen kannalta ratkaiseva tekijä. Jos arvot ja niiden kiistaton tunnistaminen olisivat ihmiselle luonnollisesti syntymän mukana tulleita ominaisuuksia, ne olisivat läsnä ilman tietoa niistä. Näin ei kuitenkaan Puolimatkan ajattelussa ole. Hänen mukaansa niihin tulee kasvattaa ja ne tulee herättää. Toisin sanoen ajattelevan subjektin on löydettävä objektiiviset arvot ja opittava arvostamaan niitä.

Tällä tavalla muotoiltu käsitys arvojen ja ihmisen suhteesta yhdistää Puolimatkan esittämää arvototuutta joidenkin naturalististen eli sekulaarien arvokäsitysten kanssa. Esimerkiksi uskonnollista maailmakuvaa kritisoiva Sam Harris, johon viittasin aiemmin, kannattaa ajatusta siitä, että ihmisen tulisi selvittää mitä objektiiviset arvot ovat ja toimia niiden mukaisesti. (Harris 2010) Ero on ainoastaan siinä, että tällaisissa käsityksissä vedotaan tieteellisten menetelmien kykyyn selvittää mitä nämä arvot ovat sen sijaan, että niissä vedottaisiin mihinkään uskonnolliseen materiaaliin. Tällä tavoin vältytään viittaamasta uskonvaraiseen tietoon, jonka opettaminen on jokseenkin kyseenalaista. Kaavion kannalta tämä lähestymistapa tarkoittaisi sitä, että tällä arvot olisivat *ideaaleja tai universaaleja arvoja*, joiden sisältö olisi verrattavissa mihin tahansa fyysiseen ilmiöön tai luotettavana pidettävään maailmankuvaan. Ne tulee tällöin ymmärtää osana fyysistä todellisuutta, jotta sitä voidaan pitää yksilöä ja hänen ajattelustaan riippumattomana arvotietona.

Objektiivisten arvojen selvittäminen sekulaarin tieteen avulla on ensimmäinen tapa, mistä lähdän etsimään filosofista perustelua arvoille Tapio Puolimatkan esittämän kristilliseen perinteeseen perustuvan arvototuuden tilalle. Tämän voi muotoilla kysymykseksi, johon lähdän etsimään vastausta viitaten akateemisiin lähteisiin: Onko objektiivisten arvojen näkökulma ylipäättään mielekäs perusta arvokasvatukselle? Tulen viittaamaan tähän lähestymistapaan ***sekulaarien objektiivisten arvojen näkökulmana***.

Edellä mainitun tavalle vaihtoehtoisena näkökulmana lähden selvittämään sitä, mitä arvot ovat ihmisen ajattelussa. Tämä lähtökohta ei välttämättä tarkoita sitä, että siinä luovuttaisiin tyystin ajatuksesta, että on olemassa Jumala, jolla syynsä, tarkoituksensa ja arvonsa, jotka selittävät fyysinen todellisuuden ja ihmisen olemassaolon. Tämän näkökulman tarkoituksena ei ole esittää mitään väitettä fyysisen todellisuuden taustalla olevista voimista tai niiden olemattomuudesta, vaan sen sijaan keskittyä ihmiseen arvoja jäsentävänä olentona. Kaavion kautta ymmärrettynä tässä tarkastelun tavassa pohditaan fyysisen todellisuuden, ihmisen ja hänen ajattelunsa suhdetta, eli tarkastellaan suuren kaavion kolmea sisimmäistä tasoa. Tämän tarkastelun tausta Viittaa tähän myöhemmin tekstissäni *subjektiivisten arvojen näkökulmana*.

Tarkastellessa arvoja subjektiivisina käsitteinä pyrin keskittymään teorioihin, jotka kuvaavat ihmisen käyttäytymistä ja ajattelua. Tarkoituksena on siis saada tietoa siitä, mitä *on* sen sijaan, että oltaisiin etsimässä tietoa siitä mitä *pitäisi olla*.

4. Kohti vaihtoehtoista tapaa jäsentää arvojen perusta

“Vaikka olisikin jokin hyvä, joka on erillinen ja itsessään oleva, selvästikään se ei olisi ihmisten saavutettavissa tai tavoitettavissa” (Aristoteles 2005, 13.)

Tämä Aristoteleen sitaatti voidaan tulkita kahdella eri tavalla. Yhtäällä se voidaan nähdä niin, että hyvä on jotain olevaa, mutta ihminen ei voi tavoittaa sitä. Tällöin se on nähtävä niin, että Aristoteles myöntää fyysisessä todellisuudessa olevan arvot, jotka pohjautuvat tähän hyvään, mutta kiistää mahdollisuuden tietää niiden perustasta, eli hyvän ideasta. Jos seurataan tätä näkemystä, on perusteltua väittää, että arvot voivat olla objektiivisia. Tällöin niiden objektiivisuus on kuitenkin suhteutettu ihmisluonnon käsitteeseen, ei fyysisen todellisuuden taustalla olevaan *hyvään*. (Von Wright 2001)

Toisaalta Aristoteleen sitaatti voidaan tulkita myös niin, että ihminen ei pysty perustelemaan hyvän käsityksiään mihinkään objektiiviseen hyvän käsitykseen, sillä sellaisen täydellinen hahmottaminen tai kategorinen määrittäminen ei ole ihmiselle mahdollista. Tämä ei kuitenkaan tee hyvän käsitettä merkityksettömäksi, vaan muuttaa sen luonnetta objektiivisesta subjektiiviseksi. Arvot perustuvat siis subjektiivisiin hyvän käsityksiin, joihin ihmiset suhteuttavat arvonsa ja perustavat toimintansa.

Se ei kuitenkaan tarvitse tarkoittaa sitä, että nämä käsitykset eivät perustuisi johonkin tietoon, perusteluihin tai jaettuihin käsityksiin. Vaan pelkästään sitä, että niiden perusteluiden ei voida sanoa olevan objektiivinen kuvaus todellisuuden rakenteesta tai fyysisen todellisuuden taustalla olevista voimista.

Ensimmäinen sitaatin tulkinta viittaa objektiivisiin arvoihin, joilla ei ole metafyyssistä perustaa, joka vaatisi uskonnollisen tekstin tuekseen. Se nojaa rationaaliseen tapaan jäsentää objektiiviset arvot palauttamalla ne siihen, mikä on hyvä ihmiselle. Nostan tässä osiossa esiin muutamia esimerkkejä, jotka esittelevät tämän ajattelutapaa ja pyrkivät löytämään objektiivisia arvoja.

Toinen sitaatin tulkinta on jatkotarkastelun kannalta hieman monimutkaisempi, sillä siinä ei oikeastaan pyritä määrittämään arvoja palauttamalla niitä mihinkään tiettyyn käsitykseen hyvästä. Sen sijaan huomio kiinnittyy siihen, miten ihmiset käyttävät arvoja niiden abstraktiudesta huolimatta maailmankuvansa jäsentämiseen. Seuraan David Humen ajatteluun perustuvaa filosofista perinnettä analyttisen filosofian kautta kognitiivisen psykologian pariin pyrkiessäni selvittämään sitä, mitä arvot ovat ihmisen ajattelussa.

4.1. Objektiiviset arvot maailman selittämisen tapana ja opetuksen perustana

Puolimatka antaa ymmärtää, että mikäli luovumme kristillisen perinteen arvototuudesta, arvojen opettaminen näyttäisi menettävän perustansa ja vaihtoehtona näyttäisi olevan arvorelativismi. Hän väittää, että arvojen objektiivisuudesta luopuminen tekee arvokeskustelun tyhjäksi, sillä merkitykset menettävät yleisyytensä, ja perustelut voidaan nähdä täten vain mielipiteinä, joiden välillä käydään valtataistelua ilman selkeää eettistä viitekehystä. (Puolimatka 1999, 191) Silloin mikä tahansa vaihtoehto arvoille olisi yhtä perusteltu, kuin mikä tahansa muukin, jolloin ei olisi oikeastaan mitään mitä voisi kutsua tiedoksi arvoista. Tällainen näkemys on kuitenkin kapeakatseinen, sillä myös kristillisen perinteen ulkopuolella on etsitty lukuisia erilaisia perusteluita, sille mikä on ihmiselle hyväksi ja minkä pitäisi olla täten arvokasta. Yhdeksi keskeiseksi haasteeksi tälle filosofian haaralle on ihmiselle hyvän elämän määrittäminen. Yhtenä esimerkkinä tässä pyrkimyksessä voidaan pitää Aristoteleen Nikomakhoksen etiikkaa (jonka teemoja käsittelin aiemmin kappaleessa 3.4.1.). Ihmiselle hyvän elämän määrittäminen on objektiivisen hyvän kannalta yhtä keskeinen kysymys kuin se, millaista moottoria olemme pitämässä hyvänä. Jos kyse

on polttomoottorista: öljy on hyväksi, jos kyse on sähkömoottorista: öljy pilaa sen. Kristinuskossa ihmisen määrittämisen ongelmaa ei ole, sillä siinä vedotaan luomiskertomukseen ja muihin raamatun tarinoihin, joiden kautta ihminen ja ihmisen hyvä elämä määrittyvät.

Sam Harrisin mukaan tämä ongelma ei oikeastaan ole niin monimutkainen, kuin miltä se vaikuttaa, eikä sen ratkaisuksi tarvita yli-inhimillistä auktoriteettia, jollainen kristinuskon Jumala on. Ihmiselle hyvän elämän voi määrittää listaamalla asioita, joiden voidaan olla parempia kuin vastakohtansa. Esimerkiksi terveys on hyvän elämän kannalta parempi kuin sen puuttuminen.

Esittelen seuraavaksi Sam Harrisin tavan puolustaa *sekulaarien objektiivisten arvojen näkökulmaa*. Sam Harris vaikuttaa puhuvan Puolimatalle heti alkupuheessaan kirjassaan *Moraalinen maisema*:

“Uskontoon maailmankuvansa perustavat ihmiset yleensä uskovat, että moraalinen totuus on olemassa, mutta vain koska jumala on kutsunut sen todellisuuden rakenteeseen. Sen sijaan niillä, joilla tällaista uskoa ei ole, on taipumus ajatella, että “hyvän” ja “pahan” käsitteet ovat evolutiivisen paineen ja kulttuurisen keksimisen tuotetta. - - Tarkoitukseni on vakuuttaa sinut siitä, että kiistan molemmat osapuolet ovat väärässä.” (Harris 2011, 12.)

4.1.1. Objektiiviset arvot Sam Harrisin mukaan

Sam Harris kyseenalaistaa filosofisen jaottelun subjektiiviseen ja objektiiviseen esittelemällä John Searlen tekemän huomion siitä, että niiden rinnastaminen ei ole mielekästä. Searle esittää, että termeillä ”objektiivinen” ja ”subjektiivinen” on kaksi eri merkitystä. Ensimmäinen liittyy siihen, *miten tiedämme* (eli epistemologiaan) ja toinen siihen *mitä on tiedettävissä* (eli ontologiaan). (Searle 1995, 8.) Harrisin mukaan tämä mahdollistaa sen, että vaikka ihminen joutuukin ottamaan jonkin subjektiivisen aseman suhteessa tietoon, se ei tarkoita sitä, etteikö voisi tehdä oletuksia siitä, että asioilla on myös objektiivinen puolensa.

Objektiivista arvoista puhuessaan Harris ei kuitenkaan viittaa Puolimatkan tavoin uskontoon perustuviin objektiivisiin arvoihin. Sen sijaan ne viittaavat siihen, että ihmisen hyvinvointi perustuu seikkoihin, jotka ovat monin paikoin objektiivisia. Tähän logiikkaan pääsee sisälle hänen tekemällä ”hyvän ja huonon elämän” kuvauksella (Harris 2011, 25-26). Onko yhdenmukaista esimerkiksi, että on mielekästä tekemistä, terveys kunnossa ja ihmisiä joiden seurasta nauttii? Jos vastaus on ei,

voidaanko sanoa, että niiden voidaan olettaa olevan objektiivisesti hyviä asioita ja muodostaa niistä objektiivisia arvoja. Sam Harrisin päättely perustuu siis arkijärkeen pohjautuvaan päättelyyn siitä, mitä hyvä elämä on.

Harris pyrkii osoittamaan, ettei universaali moraalikäsitelmä, josta hän käyttää myös nimitystä *objektiivinen moraalinen totuus*, edellytä, että löydetään moraaliperiaatteita, joille ei ole olemassa poikkeuksia. “Moraalisen totuuden, siis ajattelumme ja käyttäytymisemme ja hyvinvointimme välisen yhteyden olemassaolo, ei edellytä, että määrittelemme moraalien muuttumattomien moraalisten lähtökohojen avulla” (Harris 2011, 18). Hän jatkaa: “- - ihmisen maailmassa kukoistamisesta tiedettävien faktojen perusteella voidaan objektiivisesti sanoa, että moraalikysymyksiin on oikeita ja vääriä vastauksia riippumatta siitä, pystymmekö aina vastaamaan näihin kysymyksiin käytännössä.” Harrisin objektiivinen moraalinen totuus on oikeastaan puheenvuoro arvorelativismia vastaan. Harrisin pyrkimyksenä ei ole luoda vain deskriptiivistä tietoa moraalista, vaan pyrkiä löytämään peruste, sille miksi jokin asia on objektiivisesti oikea moraalinen valinta. Objektiivisuuden perusta ei kuitenkaan voi olla uskonnollinen, vaan sen täytyy olla jotain konkreettista, mitä voidaan tarkastella eri näkökulmista. Tällä tavoin Harris pyrkii luomaan pohjaa tieteelliselle normatiiviselle etiikalle.

Harris esittää, että arvot perustuvat hyvinvoinnin käsitteeseen. “Ihmisen hyvinvointi riippuu täysin maailman tapahtumista ja ihmisaivojen tiloista. Niinpä siitä on väistämättä tiedettäviä tieteellisiä totuuksia. Näiden totuuksien yksityiskohtaisempi ymmärtäminen pakottaa meidät erottamaan selvästi toisistaan eri tavat, joilla elämme keskenämme yhteiskunnassa ja arvotamme jotkin tavat paremmiksi ja enemmän tai vähemmän tosiasioiden mukaisiksi ja enemmän tai vähemmän eettisiksi.” (Harris 2011, 12.)

Hyvinvoinnin nostaminen moraalien käsittelyn keskeiseksi tarkastelun aiheeksi antaa siis arvoille konkreettisen suuren, jonka avulla pystytään ylittämään Humen esittämä arvojen ja tosiasioiden välinen kuilu. Tämä perustuu kolmeen Harrisin (2011, 21.) esittämään väitteeseen:

1. Kaikki mitä voidaan tietää tietoisien olentojen hyvinvoinnin maksimoinnista, on jossain vaiheessa ilmaistavissa aivoja ja niiden kanssa vuorovaikuttavaa ympäröivää maailmaa koskevana faktoina.

2. Jo ajatuksessa “objektiivisesta” tiedosta (siis rehellisellä havainnoinnilla ja päättelyllä hankitusta tiedosta) on sisäänrakennettuja arvoja, koska jokainen yrityksemme keskustella faktoista riippuu periaatteista, joille on ensin annettava arvo (esimerkiksi looginen ristiriidattomuus, todisteisiin perustuminen, yksinkertaisuus jne.)
3. Faktoja koskevat uskomukset ja arvoja koskevat uskomukset näyttävät syntyvän samankaltaisista prosesseista aivojen tasolla, sillä yhteinen totuutta ja epätotuutta arvottava järjestelmä näyttää hallitsevan kumpaakin aluetta.

Harris näyttää siis ratkaiseen sen, mitä Puolimatka osoittaa mahdottomaksi tehtäväksi ilman uskoa uskonnollisten tarinoiden oikeudellisuuteen. Hän vetoaa argumentoinnissaan tieteellisiin faktoihin, jotka voidaan palauttaa konkreettisiksi fyysisessä todellisuudessa oleviksi objektiiviseksi tiedoksi arvoista. Tarkempi tarkastelu paljastaa kuitenkin, että myös hän vastaa hyvin epämääräisesti kysymykseen, mitkä nuo arvot ovat, jotka hänen esittämällään päättelyn tavalla osoittautuvat objektiivisiksi.

4.1.2. Pragmaattisesti ja historiallisesti perustellut arvot Petersonin mukaan

Jordan Peterson tarjoaa mielenkiintoisen tavan perustella arvot psykologisesti Sam Harrisin mallin mukaisesti. Hän pitää sitä, että jotkin arvot ovat säilyneet ja jotkin ovat kadonnet osoituksena siitä, että säilyneillä arvoilla on psykologisesti merkittävä rooli, jota voidaan pitää osoituksena niiden objektiivisuudesta. Vaikka arvot ja historian olisivatkin kerronnallista, Nietzscheä mukaillen, voidaan todeta, että jotkin moraalisiin liittyvät teemat ovat yleisyytensä ja pitkän historiansa takia merkityksellisempiä kuin toiset. Jordan Peterson esittääkin kirjassaan *Maps on Meaning* (1999), että suurten tarinoiden, kuten uskonnollisten tekstien ja perinteiden eettiset teemat eivät ole sattumanvaraisia ja luotuja ohjaamaan tulevaisuutta tietynlaiseen muottiin. Sen sijaan ne ovat yleistyneet kertomuksina siitä syystä, että ne kuvaavat onnistuneesti jotain sellaista mikä koskettaa ihmisiä hyvin perimmäisellä psykologisella tasolla. (Peterson 1999, 154.)

Petersonin esittelemä näkemys ei siis varsinaisesti viittaa arvojen objektiiviseen luonteeseen samalla tavalla kuin Puolimatka. Kyse on sen sijaan siitä, miten suuret tarinat pystyvät kuvaamaan yleistä subjektiivista kokemusta kertomuksessaan. Peterson käyttää esimerkkinä Kainin ja Aabelin tarinaa, kuvatakseen sitä, miten ihminen pohdiskelee yhäkin oman pahuutensa olemusta, kuten kertomuksessa (Peterson 1999, 252). Tällä tavoin Peterson ikään kuin sekularisoi raamatun tekstit

kertomukselliseksi tiedoksi, jonka tarkoituksena on välittää tietoa siitä, mitä asiasta pitäisi ajatella. Kainin ja Aabelin tarinassa esiintyvä Jumalaa voidaan pitää opettajahahmona, jolla on ehdoton auktoriteetti. Kun tarinaa tarkastelee väittämässä voi olla perää:

Herra kysyi Kainilta: »Miksi sinä suutuit ja katselet synkkänä maahan?

Jos teet oikein, voit kohottaa katseesi, mutta jos et tee, on synti ovella vaanimassa. Sinua se haluaa, mutta sinun on pidettävä se kurissa.»

Tätä katkelmaa raamatusta tosiaan voidaan pitää moraalisenä opetuksena, joka riisuttuna uskonnollisesta viitekehyksestä toimii melko selkeänä ohjenuorana. Tällaiset tarinoiden välittämät merkitykset toimivat kuitenkin vain niiden parissa, jotka ovat saatettu niiden äärelle ja jotka kokevat ne omikseen. Kyse on siis tiedosta, joka on riippuvainen yhteisöstä, joka ylläpitää ja toistaa tiettyjä hyväksi koettuja tapoja jäsentää maailmaa. Tällöin ei siis voida puhua ajattomista ja ihmisestä riippumattomista merkityksistä, vaan vakiintuneista opetuksista.

Petersonin kuvaus arvoista merkitysten karttoina on siis kulttuurisidonnainen, ja se mukailee Scheinin tekemän kulttuurin määrittelyä:

Kyse on perusoletusten mallista, jonka jokin ryhmä on keksinyt, löytänyt tai kehittänyt oppiessaan käsittelemään ulkoiseen sopeutumiseen tai sisäiseen yhdentymiseen liittyviä ongelmiaan. Tämä malli on toiminut kyllin hyvin, jotta sitä voidaan pitää perusteltuna ja siksi opettaa ryhmän uusille jäsenille ongelmia koskevana tapana havaita, ajatella ja tuntea.
(Schein 1991, 26.)

Tällä tavoin perustellut arvot asettuvat mielenkiintoiseen paikkaan Puolimatkan kirjoitusten pohjalta tekemääni kaavioon. Peterson huomio sen, että arvot ovat ihmiselle ja ihmisryhmille jotain minkä avulla maailmaa jäsennetään, jolloin arvot sijoittuvat sisimmälle kehälle, kuten subjektiivisten arvojen kaaviossa. Hän perustelee, että kristilliset arvot ja niitä kuvaavat tarinat ovat kuitenkin luotettavampia tai toimivampia, kuin individualistiset vaihtoehdot niiden historiallisuuden vuoksi. Tämä väite pohjautuu näkemykseen, etteivät kristillisen perinteen arvot olisi kulkeutuneet läpi vuosituhansien, jollei niissä olisi jotain, mikä koskettaa ihmistä jollain hyvin perustavalla tavalla. (Peterson 1999, 9)

Petersonin näkemys voitaisiin muotoilla niin, että arvojen objektiivisuus perustuu niiden toimivuuteen psykologisen tarpeen tyydyttämisessä. Tämä näkemys on lähellä aiemmin esittelemääni Sam Harrisin näkemystä, joka perustelee tällä tavalla määritellyn objektiivisuuden pätevyyden puolesta. Näiden kahden mielipiteet eroavat kuitenkin toisistaan sen suhteen mitä kristillisestä perinteestä tulisi ajatella. Harris pitää vanhoihin tarinoin vetoamista sattumanvaraisena ja tarpeettomana viitekehyksenä, jota moraalin käsittely ei hän mielestään tarvitse. Tämä kävi ilmi heidän välisestä vuoropuhelusta vuonna 2017.

Kristilliset tarinat ovat kenties toimiva tapa jäsentää arvot kokonaisuudeksi jota voidaan opettaa, mutta se ei ole kokonaisvaltainen perustelu arvoille, jotka motivoivat ihmistä toimimaan tietyllä tavalla. Lisäksi perinteen opettamisen ongelmana voidaan pitää sitä, etteivät vuosituhansia vanhat tarinat välttämättä tavoita niitä tilanteita missä arvovalintoja nykyisin tehdään. Petersonin näkemystä voidaan kritisoida sillä, että se ei tarjoa universaaleja arvoja vaan korostaa yhden kulttuuriperinteen tapaa jäsentää arvot muiden ylitse.

Moraalipsykologia on pyrkinyt ylittämään kulttuurisidonnaisuuden ongelman pyrkimällä löytämään universaaleja arvoja, jota ihmiset ilmaisevat arvostavansa. Tällöin huomio kiinnittyy arvojen syntymisen prosessin sijaan tämän prosessin tulokseen ja sen yleisyyteen. Moraalipsykologi Shalom Schwartz (1992) on koonnut yhteen ihmisille yleiset arvot kymmeneksi kategoriaksi, joita hän nimittää universaaleiksi arvoiksi.

Ennen kuin luet eteenpäin, kokeile miettiä ja nimetä nämä kymmenen arvojen kategoriaa. Tämä on mielenkiintoinen tapa koetella jäsentelyn validiutta. Jos arvot tosiaan ovat universaaleja niin, eikö niiden nimeäminen ja järjestäminen tärkeysjärjestykseen pitäisi olla helppoa kenelle tahansa.

4.1.3. Schwartzin universaalit arvot

Helkama esittelee kirjassaan *Moraalipsykologia* (2009) sosiaalipsykologisten tutkimusten tuloksia yleispätevistä arvoista ja jopa niiden tärkeysjärjestyksestä. Sosiaalipsykologista arvotutkimusta hallitsee nykyään Shalom Schwartzin teoria perusarvoista ja niiden rakenteesta. Teoria korostaa, että arvot motivoivat ja ohjaavat arviointia ja toimintaa, ne eivät ole pelkkiä jälkikäteen muotoiltuja retorisia perusteluja teoillemme. Sen mukaan ihmiset ovat yleismaailmallisesti keskimäärin yksimielisiä siitä, mitä arvot ovat ja jopa siitä, mikä näiden arvojen järjestys on. Pelkistettynä hänen

teoriansa kiteytyy näihin kymmeneen arvoon, jotka ovat numeroituna esitettyyn tärkeysjärjestykseen:

1. hyväntahtoisuus
2. universalismi
3. itseohjautuvuus
4. turvallisuus
5. yhdenmukaisuus
6. suoriutuminen
7. hedonismi
8. virikkeisyys
9. perinteet
10. valta

Tulokset perustuvat kansainvälisillä kyselytutkimuksilla aikaansaatuun tietoon, jonka valossa ihmisillä kulttuuritaustasta näyttäisi olevan yhteneviä käsityksiä arvoista. Schwartzin mukaan yksimielisyys johtuu ihmisluonnosta ja arvojen tehtävästä yhteiskunnan ylläpitämisessä. Mikä tahansa näistä arvoista voi joissakin olosuhteissa olla psykologisesti moraaliarvo, mutta varsinaisia moraaliarvoja on kolme. Se, että ne ovat moraaliarvoja perustuu moraalin funktioihin, joihin ne liittyvät. Moraalilla on kolme funktiota: (Helkama 2009, 18)

Moraalin funktiot ja niitä vastaavat arvot:

1. ristiriitojen ratkaisu (oikeudenmukaisuus, tai laajemmin universalismi)
2. pahan estäminen (itsehillintä, itsekuri)
3. hyvän edistäminen (hyväntahtoisuus)

Helkama esittää, että nämä arvot ovat merkityksellisiä myös kasvatuksen näkökulmasta.

Yleismaailmallisten arvojen vastaisia “arvoja vanhemmat, opettajat ja viranomaiset eivät suosi, eivätkä opeta.” (Schwartz 1992; Helkama 2009, 52.) Tämä väite on kuitenkin kyseenalainen, sillä se ei ota huomioon toiminnan kontekstia ja ympäristöä missä moraaliset valinnat tehdään. Toisin sanoen se suhtautuu objektiivisiin arvoihin tietona, josta ollaan yhtä mieltä, mutta ei ota huomioon sitä, että se miten yksilöt liitetävät tiedon arvoista fyysisen todellisuuden tapahtumiin. Eli miten arvoja koskeva tieto ohjaa ihmisen, eli tämän väitteen yhteydessä kasvattajan, tekoja ja niiden motivaatiota tietyssä tilanteessa.

On ymmärrettävää, että opettajat yleisesti tuskin puhuisivat Schwartzin esittämiä arvoja vastaan ja että näitä arvoja varmasti yleisesti ihannoidaan. On kuitenkin vaikea hahmottaa, miten koulun arjessa nämä arvot olisivat päteviä kategorioita kuvaamaan käytännön tilanteissa tehtyjen valintojen moraalista sisältöä. Esimerkiksi listan alapäähän jäänyt "valta" esiintyy jokaisessa luokassa jo pelkästään sen takia, että opettaja perinteisesti ohjaa luokkahuoneen toimintaa, eli käyttää vaikutusvaltaa. Sen lisäksi opettajan tehtäviä ohjaa pitkälti perinteet, jotka liittyvät sekä kasvatettavan saattamiseen osaksi kasvattavaa yhteisöä, sekä perinteet, jotka liittyvät luokkahuoneen rooleihin ja toiminnan dynamiikkaan. Tällöin on todettava, että joko kasvatusinstituutio on laittanut arvojen järjestyksen uusiksi omiin tarkoituksiinsa sopivaksi, tai tämän jäsentelyn mielekkyys ei päde koulun yhteydessä. Esimerkiksi hedonismin ja virikkeisyyden asettuessa arvoina vallan ja perinteen yläpuolelle, voidaan sanoa, että arvojen universaaliuden järjestys vaatii koulun kontekstissa melkoista selittelyä.

Pelkästään tämä arvojen ja käytännön toiminnan välinen ristiriitaisuus laittaa opettajan ikävään rakoon. Toisaalta kysymys on pitkälti tulkinnasta. Jos arvojen järjestystä tulkitsee niin, että valta päästä vaikuttamaan opetustilanteen etenemiseen ei ole niin tärkeä, kuin oppilaan hedonistiset taipumukset viihtyä suosimallaan tavalla, ei opettaminen ole ainakaan nykyisellään mahdollista. Toisaalta ongelma voidaan kiertää tulkitsemalla opettaminen hyväntahtoisuuden eleeksi, joka on listassa kaikkein korkeimmalla. Kysymys on siis yksilön tekemästä tulkinnasta, jolloin motivaatiot kenties kiinnittyvät tiettyihin arvoihin, mutta arvojen sisällöt ovat tulkinnallisia ja riippuvat siitä mihin fyysisen todellisuuden tekijöihin yksilö kiinnittää huomionsa ja liittää arvoja.

Kun ajattelee arvojen yleismaailmallista järjestystä herää väistämättä kysymyksiä siitä, miten hyvin tämä jäsentely pitää paikkansa, jos sitä heijastellaan ihmisten toimintaan ja sen havaittaviin seurauksiin. Toisin sanoen, jos arvoista ollaan yleisesti yhtä mieltä, niin mistä ihmisten väliset kiistat joissa arvot näyttelevät osaa sitten johtuvat. Tämän kysymyksen valossa yleismaailmallisten arvojen merkitys näyttäytyy hieman toisenlaisena, kuin mitä teoria itsessään lupaa. Teoriahan korostaa, että arvot motivoivat ja ohjaavat arviointia ja toimintaa, ne eivät ole pelkkiä jälkikäteen muotoiltuja retorisia perusteluja teoillemme. Moraaliset valinnat tehdään hetkessä, ja hetki on tilanteessa ja ympäristössä, josta kukin toimija tekee subjektiivisen havainnon.

On syytä kysyä mikä tekee universaaleista arvoista toimintaa ohjaavaa, sen sijaan, että ne olisivat vain ideaalien monitulkintaisia rajauksia kategorioiksi, joista voidaan olla yhtä mieltä. Tätä

pohdintaa voi syventää kysymällä esimerkiksi tarkastelemalla, miksi hyvántahtoisuus on arvoista korkein. Ensinnäkin, jos ihmiset yleisesti argumentoisivat pahantahtoisuuden puolesta hyvántahtoisuuden sijaan. Asia vaikuttaa itsestäänselvyydeltä ja ongelmattomalta. Ongelmaksi muodostuu kuitenkin se, mitkä asiat tulkitaan kuuluvan ”hyvántahtoisuuden” käsitteen alaisuuteen. Schwartzin typologiassa se määritetään käsitteillä: kypsä rakkaus, tosi ystävyys, uskollisuus, rehellisyys, avuliaisuus, vastuullisuus, luotettavuus, anteeksianto ja avoimuus. (Helkama 2009)

Kuten määrittelystä huomaamme, sen alta paljastuu joukko uusia arvoja, joiden muotoilu muistuttaa sitä mistä kritisoin Puolimatkaa aiemmin. ”Tosi ystävyys” ja ”kypsä rakkaus” pistävät erityisesti silmään. Mitä tällaiset jäsentelyt sulkevat ulkopuolelleen? Valheelliset ystävyys ja naiivin rakkauden? Lisäksi entä, miten nämä määrittävät tekijät suhteutuvat toisiinsa esimerkiksi silloin, kun on tehtävä valinta ystävyys ja rakkauden välillä?

Universaaleissa arvoissa on kasvatuksen ja opetuksen kannalta muutakin ongelmia, kuin niiden abstraktius. Jos yleispätevien arvojen teoria olisikin mielekäs tapa jäsenellä arvoja ja sitä kautta ihmisten pyrkimyksiä, niin se jättää auki kysymyksen siitä, miten se ylittää Humen esittämän arvojen ja tosiasioiden välisen kuilun. Jos oletetaan, että Schwartzin esittämät kymmenen arvoa olisivat yleismaailmallisen pätevä viitekehys toiminnan ja motivaation tulkitsemiseen, täytyisi silloin myöntää, että maailma on täynnä toimintaa, joka on tässä arvojen viitekehyksessä nähtävä arvojen vastaisena, sattumanvaraista tai pahantahtoisena.

Schwartzin universaalien arvojen ja havaittavan käytännön toiminnan välillä on valtava kuilu. Jos miettii arvoja toimintaa ohjaavana tekijöinä täytyisi sen ottaa huomioon ainakin taloudellisen hyödyn arvo. On vaikea kuvitella, että ihmiset saisivat taloudellista hyötyä olematta lainkaan motivoituneita siihen jonkin muun arvon kuin itse taloudellisen hyödyn nimissä. Tällaiset ilmeiset epäkohdat saavat kyseenalaistamaan koko teorian sisällön kattavuuden.

4.1.4. Johtopäätös sekulaareista objektiivisista arvoista arvokasvatuksen perustana

Objektiiviset arvot ovat käsityksenä hankalia myös silloin, kun ne perustuvat sekulaariin perustaan. Sam Harris pystyy onnistuneesti selittämään sen prosessin, millä objektiivisia arvoja pystytään löytämään ja pitämään valideina. Hän liittää arvot fyysisiin mielen tiloihin, joista voidaan perustellusti olla monin paikoin yhtä mieltä yleisellä tasolla. Toisaalta hän ei kunnolla nimeä näitä arvoja, joita kohti ihmisen pitäisi pyrkiä. Hän lähinnä vain rajaa pois Jumalan miellyttämistä

korostavia arvon käsitteitä ja kehottaa korvaamaan ne inhimillisestä näkökulmasta pätevillä arvoilla.

Peterson taas vetoaa arvojen objektiivisuudessa niiden historialliseen taustaan ja sen osoittamaan psykologiseen merkitykseen. Hänen kirjoituksissaan arvot välittyvät nimenomaan tarinoiden kautta, joita ollaan toistettu vuosituhansien ajan niiden pätevyyden takia. Tämä näkemys on ongelmallinen siitä syystä, että se korostaa yhtä tiettyä kulttuuriperinnettä ja sen tapaa jäsentää arvot.

Schwartz taas nimeää arvot ja määrittelee ne laajalta ihmisjoukolta kerätyn tiedon avulla. Tällä tavalla kerätyt arvot hän jäsentää kokonaisuudeksi, jossa niillä on hierarkia ja psykologinen merkitys ihmiselle. Määritelmien tarkastelu kuitenkin paljastaa niiden abstraktiuden, joka tekee niiden opettamisesta melko sekavan kokonaisuuden. Samalla herää kysymyksiä siitä, tarjoaako teoria oikeastaan muuta kuin tietoa siitä, millä tavoin ihmiset ilmaisevat mitä he universaalisti arvostavat. Tällöin teoria ei oikeastaan tarjoa tietoa siitä, mitä ihmisen arvokäyttäytymisestä voidaan sanoa tiedollisella tasolla. Paitsi sen, että ihmiset tuntuvat pitävän universaalisti arvoja ihanteina, joiden he haluaisivat tai joiden pitäisi motivoita käyttäytymistä. Tämä teoria kuitenkin sulkee pois arvoja, joiden kautta pahantahtoisuudeksi kutsuttu toiminta näyttäisi edellyttävän.

Objektiivisiksi kutsuttujen arvojen opettaminen varmana tietona tai totuutena vaikuttaisi siis olevan kyseenalaista, vaikka luovuttaisiinkin uskonnollisista taustaoletuksista ja pyrittäisiin luomaan asiasta tietoa tutkimuksen ja jäsentelyn kautta. Arvoja koskeva tieto ei ylitä subjektiivista inhimillisen ja abstraktin tulkinnan tasoa, sillä arvokäsitteitä on hyvin vaikea tarkastella liitetynä tilanteeseen ja fyysiseen todellisuuteen sellaisenaan, vaikka pohja olisikin tietoon perustuvaa. Tällä viittaa Ayerin esittämään eettisten filosofioiden kritiikkiin (esitelty tarkemmin 3.1.2)

Oikeastaan mikään näistä kolmesta esittelemästani teoriasta ei oikeastaan ole objektiivinen Puolimatkan määritelmän mukaisesti, joka edellyttää objektiivisuudelta ajattomuutta ja muuttumattomuutta. Kaikki näistä teorioista huomioivat arvojen mahdollisen vaihtoehtoisuuden ja kulttuurisidonnaisuuden. Tällöin objektiivisuudella viitataan hyvin perusteltuun normatiiviseen ihanteeseen tai yleiseen arvostukseen sen sijaan, että objektiivisuus tarkoittaisi tarkastelijasta ja ajanhetkestä riippumatonta tietoa.

Näitä kolmea objektiiviseen ja universaaliin arvotietoon pyrkivää teoriaa voidaan pitää vain osittaisena ratkaisuna arvokasvatuksen ongelmaan. Yhtäältä teoriat tarjoavat jotain mihin vedota,

kun perustellaan sitä mihin arvoihin ollaan kasvattamassa ja miksi. Toisaalta ne eivät pysty tarjoamaan selkeää opetussisältöä, jota voidaan pitää tulkitsijasta riippumattomana tietona. Erityinen ongelma tämä on siksi, että ilman arvoa määrittävää tarinaa tai osoitettavaa kohdetta, arvolla ei ole sisältöä. Arvoja ei voi vain kokea empiirisesti ja yhdistää siitä käytettävään termiin, kuten esimerkiksi kipua tai nautintoa. Arvo-termit eivät itsessään sisällä merkityksiä, vaan ne luodaan kutsumalla jotain esimerkiksi ”oikeudenmukaiseksi” tai ”reiluksi”. Tällöin kyseessä on väistämättä kasvattajan tekemä tulkinta, jolle oppilas etsii oletetusti vastaavuutta muista tapahtumista tai asioista. Onko kuitenkin syytä luottaa kasvattajan tekemän tulkinnan objektiivisuuteen tai edes sen yleisyyteen?

Tulkinta näyttää arvojen yhteydessä siis olevan väistämätöntä olipa arvot objektiivisia tai ei. Ei riitä, että opettamaan arvostamaan oikeudenmukaisuutta, ellei pysty opettamaan mitä oikeudenmukaisuus on. Tähän tarvitaan joko vakioitu tarina tai joukko tarinoita, jotka määrittävät oikeudenmukaisuutta yhdistämällä sen tapahtumiin. Tällaiset tarinat ovat väistämättä kulttuurisidonnaisia, jolloin sanan *objektiivisuus* voidaan tulkita tarkoittavan oikeastaan jaettua *subjektiivisuutta* tulkitsijasta riippumattoman tiedon sijaan.

4.2. Subjektiiviset arvot maailman selittämisen tapana ja opetuksen perustana

4.2.1. David Humeen skeptismi: järjellä löydettävien arvojen kritiikki

Kun puhutaan arvojen subjektiivisuudesta ja ihmiskeskeisyydestä, David Humea ei voida sivuttaa. Hänen skeptisyyteen perustuvaan filosofiaansa viitataan useissa asiaa käsittelevissä teoksissa, jotka luin tätä työtä varten. Olen ehtinyt viitata häneen jo aiemminkin tässä työssä, mutta syvennän tässä kappaleessa hänen ajattelunsa merkitystä arvoja koskevan filosofian ja etiikan alalla yleensä. Pyrin seuraamaan tarkastelussani Puolimatkan ajattelua ja jatkaa keskustelua hänen aloittamastaan aiheesta.

Puolimatkan esittelemät teemat mukailevat pitkälti samoja, mitkä ovat olleet pohdinnassa jo 1700-luvulla. Ensimmäinen keskeinen kysymys on se, miten ihmiset saavat tietoa moraalista hyvästä ja pahasta, hyvästä ja huonosta, velvollisuudesta ja pakosta? Rachel Cohon (2018) jakaa vastaukset neljään eri vaihtoehtoon:

1. järki ja sen sovellukset (Hobbes, Locke ja Clarke)
2. taivaallinen ilmestys (Filmer)
3. omatunto tai heijastus jonkin (toisen) impulsseista (Butler)
4. moraalinen tunto: tunteellinen reagointi, eli hyväksyntänä-paheksunta (Shaftesbury, Hutcheson)

Hume päätyy pohdinnassaan neljänteen vaihtoehtoon. Ihminen on olento, jolla on taipumus tuskaan ja nautintoon, joka elää perheellisissä ja ystävällisten keskinäisen riippuvuuksien suhteissa, että meitä sitovat moraaliset vaatimukset ovat selitettävissä näiden tekijöiden kautta. Se ei kuitenkaan tee moraalista lausunnoista sellaisia, että ne noudattaisivat järkeä, vaikka sitä tarvitaankin faktojen, eli tilanteiden ja sosiaalisten seurausten, tarkasteluun. Sen sijaan faktat laukaisevat tunteellisen eli reaktion tunteen tai "maun". (Cohon 2018)

Tämän näkemyksen mukaan ihminen ei voi löytää havaintojensa perusteella absoluuttisia moraalisia totuuksia, sillä ne eivät perustu tosiasioihin vaan pikemminkin tosiasioista tehtyjen tulkintojen laukaisemiin tunnereaktioihin ja niistä tehtyihin yleistyksiin. Hyveet ja paheet itsessään eivät ole järkeilylle sopivia kohteita. Niitä ei voida osoittaa yhdenmukaisuuden tai vastakkaisuuden keinoin yhtään sen paremmin kuin laadullisen- tai määrällisen eron avulla. Toisekseen niitä ei pysty löytämään kausaalisen järkeilyn kriteereillä, sillä hyveet ja paheet eivät ole syissä ja seurauksissa vaan esiintyvät vasta havaitsijalta kysyttäessä. Näin ollen niitä ei voi tunnistaa pelkän järjen avulla. (Cohon 2018)

G.E Moore esittää hyvyyden ja minkä tahansa sen fyysiseen todellisuuteen tuovan tekijän välisen suhteen ongelmalliseksi. Hän esittää, että hyvyyttä ei voi liittää mihinkään ihmisen kokemuksen piirteeseen (esim. mielihyvään, onnellisuuteen tai käytännöllisyyteen), koska aina voitiin kysyä, onko esitetty ominaisuus itsessään hyvä. Näin ollen jokainen yritys paikantaa moraaliset totuudet luonnon maailmassa sortuu ns. naturalistiseen virhepäätelmään. (Harris 2011, 20.)

Hume esitti voimakasta yleistä kritiikkiä eettistä filosofiaa kohtaan. Teoksessaan *A Treatise of Human Nature* (1739), hän päätyy tekemään huomion, jota voidaan pitää yhtenä merkittävimpänä tuon ajan filosofisista oivalluksista:

"Jokaisesta moraalijärjestelmästä, jonka olen toistaiseksi kohdannut, olen huomannut, että jonkin aikaa kirjoittaja etenee tavanomaisella päättelytavalla ja osoittaa jonkin Jumalan

olemassaolon tai tekee ihmisten toimia koskevia havaintoja; mutta yhtäkkiä saan yllätyksekseni havaita, että tavanomaisten väiteyhdistelmien on ja ei ole sijasta en kohtaa ainoatakaan väitettä, joka ei liittyisi ilmaisuun pitäisi tai ei pitäisi. Muutos on huomaamaton; mutta sen seuraukset ovat silti mitä huomattavimmat.”

(Hume: A Treatise of Human Nature: of Morals (1739) osa 1)

Tästä oivalluksesta käytetään lyhennettä is-ought eli on-pitäisi, mutta siihen viitataan myös Humen giljotiinina ja Humen lakina. Hume syventää ajatusta tarkentamalla, että siitä mitä *on* olla ei voida johtaa sitä mitä *pitäisi olla*. Silloin syyllistytään loogiseen päättelyvirheeseen, jossa siirrytään asiaa kuvaavista premisseistä arvottaviin johtopäätöksiin. Kuten yllä oleva sitaatti antaa ymmärtää, tämä virhe on yleinen eettisten filosofioiden yhteydessä ja se jää helposti huomaamatta. Tästä syystä johtuen tämä looginen päättelyvirhe jätetään huomioimatta ja kuvauksista siirrytään normeihin intuitiivisten oletusten kautta. (Baggini&Fosl 2012)

Hume teki siis kaksi merkittävää toisiinsa liittyvää oivallusta, jotka vaikuttivat suuresti eettisen filosofian alalla. Ensimmäinen niistä on se, ettei järkeilemällä pysty löytämään ja esittämään ehdottomia moraalisia totuuksia. Samalla, kuin se osoittaa tällaisten käsitysten olevan väistämättä emotionaalisia, tekee väite tyhjäksi suuren osan Humea edeltänyttä eettistä filosofiaa, jossa järjen seuraamista ollaan pidetty moraalisesti ensisijaisena tunteisiin nähden

Toinen merkittävä oivallus, Humen laki, taas vaikuttaa siihen miten eettiset filosofiat nykyisinkin jäsennetään. Von Wright katsoo, että is-ought –ongelma on jakanut eettisen filosofian kahteen eri perinteeseen. Ensimmäiseen kuuluu normatiivinen etiikka, joka pyrkii määrittämään sitä, miten ihmisen *pitäisi* toimia ja deskriptiiviseen etiikkaan, joka pyrkii kuvaamaan sitä, miten ihminen *toimii*. (Von Wright 2001) Toisin sanoen kyseessä on ero normien ja tosiasioiden välillä.

Opettamisen kannalta on oleellista pystyä erottamaan *se mikä on* siitä, *miten sen pitäisi olla*. Jos näitä kahta ei pysty erottamaan toisistaan joudutaan tilanteeseen, missä oppilaan on mahdotonta sanoa, milloin opetettavissa arvoissa on kyse oppilaaseen vaikuttamisesta ihanteen mukaiseksi ja milloin opetetaan sitä, miten arvot näyttäytyvät ihmisten toiminnassa.

4.2.2. Alfred J. Ayer: Eettisen filosofian kritiikki ja emotivismi

Humen skeptisismi on saanut runsaasti seuraajia, jotka jatkavat syventävät hänen ajatteluaan eettisen filosofian luonteen tarkastelusta. Tosiasioiden ja normien välisen loogisen yhteyden kritiikki luo viitekehyksen, josta käsin monet filosofit ovat pyrkineet kyseenalaistamaan normatiivisen etiikan perusteluita ja arvokäsitteiden käyttöä tosiasiaan verrattavina tekijöinä.

Yhden jyrkimmistä kannoista esittelee Alfred J. Ayer. Hän argumentoi, että eettiset termit eivät tuo mitään lisää asioiden todellisuusarvoon. Tämä on empirismin mukainen ajatus, joka liittää arvot osaksi kieltä, jolla ei ole empiirisesti havaittavia objekteja. "Sanottakoon, että arvoilmaukset ovat sisäiseltä logiikaltaan päteviä, mutta niitä ei voida pitää oikeudenmukaisina esittää hypoteeseina, joita käyttää ennustamaan aistimuksemme rataa" (Ayer 1971, 104). Puolustaessaan empiiristä logiikkaa Ayer purkaa eettisen filosofian neljään luokkaan: kirjallisuudeksi, joka tarjoaa...

1. määritelmiä eettisille termeille, oikeutus tai mahdollisuus tietyille määritelmille
2. moraalisten kokemuksen kuvailua, ja syiden pohtimista
3. kehotuksia moraaliseen hyveeseen
4. eettisiä päätöksentekojen ilmaiseminen, eli tuomiot

Ayer näkee, että näistä neljästä vaihtoehdosta vain eettisten termien määrittely on varsinaista eettistä filosofiaa. Ayer kritisoi eettisiä filosofeja siitä, että tämä looginen kategorisointi sekoittuu yhdeksi kokonaisuudeksi, josta käytetään nimeä eettinen filosofia. Ayerin mukaan kuitenkin vain jaottelun ensimmäinen kohta täyttää filosofian kriteerit. Termien määrittely edellyttää filosofista pohdintaa, kun taas moraalisten kokemusten kuvailu on psykologian ja sosiologian aluetta. Hänen mukaansa kehotukset moraaliseen hyvään ja tuomiot ovat vain pyrkimystä vaikuttaa ihmisen toimintaan ilman varsinaista tieteellistä perustaa.

Vaikka Ayer torjuu suurimman osan eettisestä filosofiasta, hän ei kuitenkaan väitä, että eettiset termit olisivat määrittelemättömiä tai sellaisia, ettei niitä pystyisi analysoimaan tai kiistämään tyystin niiden olemassaolon. Ayer pyrkii selittämään, miten ihmiset käyttävät eettisiä termejä mielipiteensä ilmaisuun. Tämä ajattelu saa jatkoa Charles Stevensonilta ja se tunnetaan nykyään emotivismina.

Stevensonin ehdottaa yhdessä emotivismin klassikoksi muodostuneessa artikkelissaan, *Emotive Meaning of Ethical Terms* (1937), että eettisen teorian tulisi pystyä ottamaan huomioon kolme seikkaa. Ensinnäkin moraalisisista kysymyksistä voi olla älykkäästi eri mieltä. Toiseksi moraaliset termit, kuten ”hyvä” on magneettisen tehokas rohkaisemaan ihmisiä toimintaan. Kolmanneksi, tieteellinen metodi on riittämätön varmistamaan moraalisia väitteitä. Hänen mukaansa arvoilmauksilla pyritään vaikuttamaan kuulijan tulkintaan sen sijaan, että kyse olisi pelkästä mielipiteen ilmaisusta vailla muita motiiveja kuin näkökulman ilmaiseminen. Vaikka yksilön arvoilmaisut olisivatkin mahdottomia todistaa paikkaansa pitäviksi, niitä voidaan kuitenkin perustella vakuuttelulla, jonka tarkoituksena on osoittaa, etteivät ne ole täysin irrallisia havaittavasta todellisuudesta. (Stevenson 1937)

Emotivismia on kritisoitu, sillä sen ei katsota selittävän koko eettisen käsitteistön olemassaolon ja käytön kirjoa. Toisaalta kritisoijien joukossa on myös niitä, jotka näkevät emotivismin olevan teoriaansa laajempi nykyaikainen ilmiö. Alasdair MacIntyre katsoo, että nykyaikaiseen moraaliseen keskusteluun kuuluu ikään kuin oletuksena se, ettei moraalisisille väittämille voi löytää rationaalisia perusteita. Sen sijaan keskustelun osapuolet turvautuvat performatiivisyyteen ja symbolismiin arvoväitteidensä tueksi. (MacIntyre 2004)

4.2.3. Skeptisistä subjektiivisten arvojen opettamiseen

Näiden teorioiden kautta saa perustellun käsityksen siitä, että eettisissä termeissä ja esitetyissä moraalisisissa väitteissä ei ole kysymys faktoista, joten niitä ei voi käyttää tosiasioiden selittämisen keinona. Niistä ei myöskään voida johtaa absoluuttisen oikeita tai vääriä toimimisen tai olemisen tapoja tai sitä mitä pitäisi olla. Sen sijaan arvot ovat mielekästä nähdä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa esiintyvinä tulkintoina, joihin ihmiset pyrkivät toimillaan vaikuttamaan.

Tämä asettaa opettajan mielenkiintoiseen asemaan. Arvot esiintyvät, eivät konkreettisina ja osoitettavina asioina, jotka olisi yksiselitteisesti empiirisesti havaittavissa, vaan mielipiteinä ja tuntemuksina. Ne eivät esiinny ilman ihmistä, joka liittyy arvot tapahtumiin ja asioihin. Mistä opettaja sitten voi tietää miten arvoja pitäisi opettaa, jos ne pohjimmiltaan ovat verrattavissa omaksuttuihin mielipiteisiin? Tämän kysymyksen äärellä palataan yleisen näkökulman ja kulttuurin kysymyksiin. Ongelman ratkaisu voi kuulostaa yksinkertaiselta: opettaa vain sitä mikä on yleisen näkökulman mukaista tai kulttuurissa yleisesti hyväksyttyä. Kun kuitenkin tarkastelee sitä, millaiset

mahdollisuudet opettajalla on saada tietoa kummastakaan näistä, huomataan tällaiseen ajatukseen perustuvan arvokasvatuksen pohjan todellinen haaste. On kyseenalaista, pystyykö opettaja asettamaan henkilökohtaiset arvonäkemyksensä ja yksilöllisesti koetun ”yleisen näkökulman” taustalle toimiessa ammatillisena kasvattajana, joka välittää oppilailleen eettisen filosofian tarjoamia arvoja.

Eettisiä filosofioita jäsenellessään Ayer tarjoaa kaksi opettamisen kannalta hedelmällistä mahdollisuutta saada arvoja koskevaa tietoa. Ensinnäkin hän määrittää eettisen filosofian haaran, jota voidaan pitää mielekkäänä arvoja koskevan tiedon kannalta. Sen mukaan arvojen määrittelyä koskevan filosofisen etiikan tarkastelu näyttäisi ratkaisevan monta ongelmaa. G.H von Wright on erinomainen esimerkki siitä, miten tällainen pohdiskelu auttaa arvioimaan omia käsityksiä siitä mikä on *hyvä*. (Von Wright 2001.)

Toinen Ayerin (1971) jäsentelyssään tarjoama mahdollisuus on keskittyä moraalisen kokemuksen kuvailuun psykologian ja sosiologian näkökulmasta. Vaikka luovuttaisiinkin ajatuksesta, että arvot ovat tosiasioita, joille ei voida löytää pysyviä ja ihmisestä riippumattomia merkityksiä, voidaan niitä tarkastella ihmisten käytössä. Tällä tavoin tieteellisen metodin avulla pystyy esittämään jonkinlaisia lainalaisuuksia, jotka liittyvät ihmisten moraaliin ja arvoihin. Vaikka tieto ei olisikaan objektiivista, sanan Puolimatkan sille antamassa merkityksessä, voidaan yleisiä moraalin ilmenemisen muotoja ja niissä esiintyviä säännönmukaisuuksia käyttää tietona kasvatuksessa.

4.2.4. Moraalin psykologia

Kuten Ayer (1971) aiemmin osoitti, eettiset filosofiat eivät välttämättä ole mielekkäin tapa tarkastella moraalista käyttäytymistä. Ongelma kulminoituu yhä pitkälti siihen, että on vaikea erottaa sitä mikä pitäisi olla, siitä mikä on. Moraalia voidaan kuitenkin tarkastella sosiaalipsykologian keinoin kysymällä ihmisiltä: ”Mitkä ovat sinun arvojasi? Mihin järjestykseen asetat arvosi” (Helkama 2009, 33). Tällä tavoin saatavat universaalit arvot on perusteltu tavoite arvokasvatukselle. Toisaalta universaalit arvot näyttäisivät kertovan vain yleisistä arvoista, jotka ollaan totuttu sanomaan arvoista puhuttaessa. Eli saadaan tietoa siitä, mitä *pitäisi* olla. Jotta päästäisiin paremmin sen tasolle mitä arvot ja moraalit itsessään inhimillisen käyttäytymisen osana ovat, täytyy niitä tarkastella ihmisiä ohjaavina motivaatioina ja kykyinä. Tähän voidaan yrittää saada selkoa moraalista tarkastelevan kognitiivisen psykologian avulla.

Kognitiivisen psykologiassa moraaliiin suhtaudutaan kognitiivisena ominaisuutena, mikä on tyypillinen sosiaalisille eläimille sekä ominaisuutena, joka on vain ihmisellä. Tutkimuksia, jotka kuuluvat tämän käsityksen alle olisi varmasti runsaastikin, mutta tässä yhteydessä pyrin vain esittelemään lähestymistavan hedelmällisyyttä muutaman esimerkin avulla. Otan esille muutaman klassikon asemaan nousseen näkemyksen, jonka jälkeen esittelen kokeilevan psykologian tuoreita näkökulmia. Näitä näkemyksiä yhdistämällä voidaan mielestäni rakentaa sekä mielekästä kritiikkiä Puolimatkan esittämälle arvototuuden näkökulmasta opettamiselle, että jonkinlaista käsitystä siitä, miten tutkimustietoon perustuvaa ja lähtökohdiltaan sekulaaria moraalialia koskevaa tietoa voidaan hyödyntää arvokasvatuksen lähtökohtana.

4.2.4.1. Klassisen psykologian näkemyksiä moraalista

Moraalin tarkastelulla psykologian näkökulmasta on muutamia klassikoita, kuten Vygotski, Piaget ja Kohlberg. Heidän ajatteluaan yhdistää se, että he tarkastelivat moraalien kehitystä lapsessa ja pyrkivät selittämään aikuisuudessa ilmenevää moraalialia havaintojensa perusteella. Vygotski kirjoittaa funktionaalisesta järjestelmästä, jollaiseksi moraalien voi mieltää. Kyseessä on kehittyvä järjestelmä, joka muotoutuu yksinkertaisesta monimutkaiseksi. ”Pikkulapsi ajattelee ja muistaa havaitsemalla, nuori havaitsee ja muistaa ajattelemalla” on yksi kuuluista Vygotskin osuva lausuma (Helkama 2009, 19). Myös Piaget on tehnyt vastaavia havaintoja lapsen ajattelun kehitystasoista, joita on viisi kappaletta. Opettajuuden kannalta keskeisin on niistä kolmas konkreettisten operaatioiden vaihe. Siinä 7-11 lapset suorittavat mielessään operaatioita, jotka kohdistuvat tai perustuvat konkreettisiin kohteisiin tai tapahtumiin. Vasta seuraavassa (formaalien operaatioiden) vaiheessa nuoret kykenevät mentaalisiin operaatioihin, joiden kohteena ovat omat ajatukset ja aikaisempien operaatioiden tuotokset. Eli vasta silloin ihmiset kykenevät ns. hypoteettis-deduktiiviseen ajatteluun, eli johtamaan päätelmiä toisista ajatuksista pelkkien havaintojen sijaan (Lehtinen ym. 2007). Kohlbergin jäsentelyn mukaan lapsen moraalinen ajattelu kehittyy rangaistuksen välttelystä, oman edun ja reilun vaihdon moraaliiin, joka on tyypillinen alakouluikäiselle. Näissä, moraalisen arvostelukyvyn kehittymisen ensivaiheiden tarkastelun yhteydessä Kohlberg toteaa, että lapsi ei vielä ymmärrä moraalien perussäännön, kultaisen säännön, ihannetta, vaan ainoastaan konkreettisen vastavuoroisuuden ja vaihdon. (Helkama 2009, 168-171)

Näiden klassikon asemaan nousseiden psykologien teorioiden näkökulmasta saa jonkinlaisen käsityksen siitä, millaista arvokasvatusta on mielekästä toteuttaa alakouluikäisten lasten kanssa. Esimerkiksi abstraktien moraalisten arvojen opettaminen näyttäisi näiden teorioiden valossa kyseenalaista, sillä lapsen ajattelu ei ole vielä kehittynyt tarpeeksi, että hän pystyisi hahmottamaan mistä on kyse, vaikka haluaisikin. Myös lapsen käyttäytymisen arvioinnissa, ei voi olettaa, että lapsi rikkoo tahallaan sääntöä, mitä hän ei ole vielä tarpeeksi kypsä edes ymmärtämään. Nämä teoriat eivät kuitenkaan vielä kerro sitä, mitä ihmisen ajattelu on operationaalisella tasolla, eli tarjoamaan varsinaisesti vaihtoehtoista kuvaa Aristoteleen määrittelemästä järjestä, vaikkakin kertovat jotain sen kehityksestä.

4.2.4.2. Kaksoisprosessiteoria

Kaksoisprosessiteorian juuret voidaan palauttaa valistusfilosofi Hume (1739) tekemän järjen ja passion välille, vaikka asiaa tarkastelevat psykologit eivät teorioiden yhdenmukaisuutta aina alleviivaakaan. Jaottelussa ei ole kyse niinkään filosofisen tematiikan todistelusta, vaan empiiristen havaintojen jäsentelyn viitekehystä, joka muistuttaa Hume eettiseen skeptismiin perustuvaa filosofiaa. Hume tekemä jaottelu aukeaa parhaiten seuraavan sitaatin kautta:

Thus it appears, that the principle, which opposes our passion, cannot be the same with reason, and is only call'd so in an improper sense. We speak not strictly and philosophically when we talk of the combat of passion and of reason. Reason is, and ought only to be the slave of the passions, and can never pretend to any other office than to serve and obey them.' (Hume 2006:62)

Viimeaikaisen kognitiivisen psykologian mukaan tämä vuosisatoja vanha väite näyttäisi pitävän paikkansa. Havainnot pohjautuvat ns. kaksoisprosessiteoriaan (dual-process theory), joka keskittyy nimenomaan siihen, mitä ihmisen päässä tapahtuu, kun hän tekee moraalisia arvioita. Tällaisen tutkimuksen kautta pystymme ymmärtämään paremmin ihmistä, joka tekee moraalisia arvioita. Kuten Hume sitaatti antaa ymmärtää, vaikka ihmiset haluaisivatkin tehdä järkeen perustuvia moraalisia valintoja, jäävät ne vääjäämättä tunteiden tai passioiden jalkoihin. Samalla hän jakaa tunteet ja järjen kahdeksi selkeästi erilaiseksi ajattelun tavaksi. Nyt tämä jaottelu on saanut tuekseen kognitiivisen psykologian havainnot, jotka syventävät ja pystyvät perustelemaan sen hyvin konkreettisella tavalla.

Viime vuosikymmeninä vastaavan jaottelun on tehnyt tutuksi Daniel Kahneman, joka on tehnyt runsaasti työtä erilaisten kognitiivisten vinoumien kartoittamisessa 1970-luvulta lähtien. Kahneman ei tee kuitenkaan tarkkaa rajaa emotion, passion tai tunteen ja järjen välille, vaan puhuu ajattelun kahdesta järjestelmästä, järjestelmä 1 ja järjestelmä 2. Hän kuvaa niitä seuraavasti:

- **järjestelmä 1:**

- toimii automaattisesti ja nopeasti vähäisin tai ei minkäänlaisin ponnistuksin ja ilman tahdonalaisen säätelyn aistimusta.

- **järjestelmä 2:**

- kiinnittää huomion ponnistusta vaativiin mentaalsiin toimintoihin, jotka edellyttävät sitä, esimerkiksi monimutkaisiin laskutoimituksiin. Järjestelmän 2 toiminnot liitetään usein toimijuuden, valinnan ja keskittymisen subjektiiviseen kokemukseen.

(Kahneman 2011: 35-36.)

Tämä jaottelu on ollut psykologien käytössä jo muutaman vuosikymmenen ja sen tueksi löytyy vakuuttavia todisteita. Vakuuttavimpana niistä pidän sitä, että aivojen magneettikuvista pystytään tunnistamaan järjestelmien aktivoituminen teorian mukaisesti. (Goel ym. 2000). Teoria mahdollistaa uudenlaisten ajattelua ja käyttäytymistä koskevien teorioiden luomisen ja sitä ollaan hyödynnetty myös ihmisten moraalisen käyttäytymisen selittämisen tukena.

Kahneman näkee, että sen lisäksi, että ihmisen ajattelu tosiaan toimii kahden eri järjestelmän avulla, voidaan perustellusti väittää, että niiden välinen "työnjako" ei ole tasan. Toisin sanoen käytämme paljon enemmän järjestelmä 1:stä, sillä se on yleensä erittäin hyvä siinä mitä se tekee. Sen mallit tutuista tilanteista ovat tarkkoja, myös sen lyhyen aikavälin ennusteet ovat yleensä tarkkoja ja sen ensimmäiset reaktiot haasteisiin ovat nopeita ja yleensä asianmukaisia. Järjestelmällä 1 on kuitenkin vinoumia, systemaattisia virheitä, joita sillä on taipumus tehdä erityisissä olosuhteissa. Sen lisäksi järjestelmää 1 ei voi laittaa pois päältä (Kahneman 2011, 35-36.)

Kahneman ottaa esille myös sen, että järjestelmä 1 on herkkäuskoinen ja vääristynyt uskomaan, kun taas järjestelmä 2 vastaa epäuskosta ja koettelee väitteitä. Epäusko vaatii toisin sanoen ponnisteluja, ja kuormitettuna tai ihmisen ollessa väsynyt, hän on valmis uskomaan melkein mitä tahansa.

(Kahneman 2011, 99.)

Järjestelmä 1 tuottaa vaikutelmia, tunteita ja taipumuksia, ja kun järjestelmä 2 vahvistaa ne niistä tulee uskomuksia asenteita ja aikomuksia. Lisäksi se “yhdistää kognitiivisen vaivattomuuden tunteen totuuden harhoihin, miellyttäviin tunteisiin ja vähentyneeseen valppauteen. Keskittyy olemassa oleviin todisteisiin ja jättää puuttuvat todisteet huomiotta.

Järjestelmät eivät päädy aina samaan päätelmään, vaan niiden välille voi syntyä ristiriitoja. Tällaisissa tilanteissa järjestelmä 1 ottaa monesti vallan ja ihminen on taipuvainen “luottamaan vaistoonsa”. Tämä on ja ikään kuin tuo Humen filosofisen lausahduksen: “järki on passion orja” empiiristen havaintojen tasolle.

4.2.4.3. Kaksoisprosessiteoriasta johdettua moraalial koskevaa tietoa

Joshua Greene on yksi merkittävimpiä moraalitutkimukseen keskittyneitä psykologeja. Hän on keskittynyt kehittämään “syvä pragmatismiksi” kutsumaansa moraalien tarkastelun viitekehystä, joka on oikeastaan yksi utilitarismin muoto. Hänen mukaansa moraaliseen realismiin tulisi suhtautua kriittisesti metafysisin perustein. Sen sijaan, että kiinnittäisimme huomion kysymykseen, mistä tiedämme varmasti, että moraaliset uskomukset ovat tosia, meidän tulisi kysyä: “Miten on mahdollista, että kenenkään moraaliset uskomukset ovat tosia?” Tähän kysymykseen hän esittää yksinkertaisesti vastauksen ei mistään (Greene 2002, 59-60). Greene esittää, että moraalinen arvotus ei perustu moraaliseen päättelyyn vaan luonteeltaan emotionaalisiin moraalisiin intuitioihin ja niistä tekemiin päätelmiin, josta voidaan käyttää nimitystä “maalaisjärki” (engl. common sense). Maalaisjärjellä asiat tuntuvat aistimukselta tai kyvyllä hahmottaa moraaliset faktat, josta johtuen ihmisillä on luontainen taipumus luottaa moraaliseen realismiin. Greenen mukaan moraalinen realismi on “virhe, jonka olemme syntyneet tekemään”. (Greene 2002, 204-205)

Greene toteaa, että ajattelun kaksijakoinen luonne on todettu koskevan myös moraalisia valintoja (Greene 2002, 131). Greene viittaa ajattelussaan Daniel Kahnemannin tekemään työhön, joka koskee ihmisten ajattelua. Kahnemann viittaa psykologiassa yleistyneeseen system 1 ja system 2 jaotteluun pohtiessaan kognitiivista biasia, eli arkikielelle muutettuna: puolueellisia päänäpintymiä.

Vaikka moraalit ei olisikaan rationaalisten pohdintojen tulosta, sitä voidaan tarkastella tieteellisin menetelmin. Erilaisilla kokeellisen psykologian tutkimusasetelmilla Greene on pyrkinyt luomaan

kuvaa ihmisten moraalisen maalaisjärjen epäjohdonmukaisuudesta. Hän kuvailee löydöksiään kirjassaan *Moral Tribes: Emotion, Reason and the Gap Between Us and Them* (2013). Greene määrittelee moraalin psykologisesta näkökulmasta: evoluution tuloksena kehittynyt uskomusten, reaktioiden ja tunteiden järjestelmä, jonka perimmäisenä tarkoituksena on mahdollistaa ihmisten välinen yhteistyö. Tämä näkemys perustuu ajatukseen siitä, että kyky yhteistyöhön on ollut kilpailuetu rajallisista resursseista käydyissä kilpailutilanteissa. Moraalisten järjestelmien kehitys ei kuitenkaan ole tapahtunut samankaltaiseksi niin, että ihmiset tekisivät yhteistyötä kaikkien muiden ihmisten kanssa, vaan rajallisissa yhteisöissä. Tämä johtuu siitä, että ihmiset ovat kilpailleet ensisijaisesti toisten ihmisryhmien kanssa, joten ryhmien väliselle moraalille ei ole samanlaista luonnonvalintaan perustuvaa syytä (Greene 2013, 23-24).

Keskenään kilpailevien yhteisöjen moraaliset tavat eivät ole samanlaisia, vaan ne poikkeavat toisistaan merkittävästi. Moraalisten järjestelmien poikkeavuuksista johtuen ihmisryhmät eivät aina koe toisten ihmisryhmien moraalijärjestelmiä mielekkäinä tai oikeana, vaikka ne voisivat olla aivan yhtä toimivia perusteita yhteistyölle kuin vaihtoehtokin. Tällöin tietynlaiseksi asetettu moraalitoimii pikemminkin yhteistyötä estävänä tekijänä kuin sitä edistävänä. (Greene 2013, 25-27.)

Greenen moraalimääritelmä voi tuntua turhan yksiselitteiseltä kattaakseen koko moraalikirjon. Tämä johtuu siitä, että moraaliiin liittyy paljon asioita, joilla ei ole suoraa ja selkeää yhteistyötä edistävää merkitystä. Greene huomio tämän ja toteaa, ettei hänellä ole tarkoitukseen kiistää sitä. Kyse on pikemminkin siitä, että meillä on moraaliksi kutsuttava psykologinen ominaisuus sen yhteistyötä mahdollistavan syyn takia, vaikka kykenisimmekin käyttämään ominaisuutta myös muuhun käyttöön. Aivan kuten voimme käyttää nenäämme haistamisen lisäksi myös silmälasien kannatteluun (Greene 2013, 64).

Greene on Ayerin kanssa samaa mieltä siitä, että normatiivinen etiikka ei kykene selittämään moraalitajua. Hän näkee syyksi sen, että "teoretisointi epäonnistuu, koska intuitiomme eivät heijastele johdonmukaista moraalisten totuuksien joukkoja, eivätkä ne ole kehittyneet luonnonvalinnassa, tai missään muussakaan, toimiakseen ikään kuin näin olisi tapahtunut" (Greene 2002, 264). Ihmisten on hyvin vaikea olla yhtä mieltä moraalista väitteistä - edes itsensä kanssa kahdessa vastaavanlaisessa moraalisen valinnan tilanteessa. Moraaliset valinnat ovat siis tilannesidonnaisia, joten niitä tarkastelemalla ei ole perusteltua väittää, että ne välttämättä kertoisivat mitään toimijan eettisen ajattelun arvototuuksista. Sen sijaan moraalimoraalin voidaan katsoa ilmenevän hetkessä tapahtuvien valintojen yhtenä vaikuttimena.

Moraalin ymmärtäminen psykologisena ominaisuutena, jonka merkitys on pohjimmiltaan sosiaalinen, mutta jonka säännöt pätevät vain tietyn ryhmän piirissä, antaa syyn tarkastella ihmistä yhteisöllisenä olentona. Yhtenä Greenen tutkimuksen motiivina onkin moraalin määrittämisen sijaan hahmotella ihmisille yhteisen etiikan haasteita. Näin keskustelun tarkoituksena on siirtyä kilpailevien eettisten filosofioiden maailmasta kysymykseen siitä, mitä moraalilla on, ja miten se saadaan toimimaan koko ihmisyyden mittakaavassa. Suurimpana haasteena sille hän näkee moraalin yhteisösidonnaisen luonteen ja sen aiheuttaman arvorealismien, jollaisina objektiivisiin arvoihin viittavia filosofioita voidaan mielestäni pitää.

Arvojen kulttuurisidonnaisuus ei siis ole jotain, mikä olisi toivottavaa tai edes kannattavaa, vaan jotain, mikä ihmisen ajattelulle näyttäisi olevan tyypillistä. Tämän hahmottelu avaa samalla sitä, millaista moraalin tulisi olla ottamalla huomioon ihmisen ajattelu, josta käsin näitä argumentteja esitetään. Tämän Greene katsoo olevan avain moraalisten erimielisyyksien ja niistä aiheutuvien konfliktien ratkaisulle. Greene (2013) kiteyttää kuusi psykologista tekijää, jotka kärjistyvät yhteisöjen välisiä konflikteja:

1. Ihmiset ovat tribalistisia, eli he asettavat "meidät" "heidän" edelle
2. Yhteisöillä on aitoja näkemuseroja siitä, miten yhteisöt pitäisi organisoida
3. Yhteisöillä on selvästi erottuvia moraalisia sitoumuksia, usein uskonnollisia, joissa moraalinen auktoriteetti sidotaan paikallisiin henkilöihin tai kirjoituksiin ja tapoihin, joita toiset yhteisöt eivät allekirjoita.
4. Yhteisöt, kuten niiden jäsenetkin, ovat taipuvaisia määrittelemään reiluuden oman edun mukaiseksi
5. Yhteisöuskomukset ovat helposti puolueellistuvia (biased). Tähän vaikuttaa osaltaan oma etu, mutta prosessi on monimutkaisempi. Kun uskomuksesta tulee identifioitumisen symboli se voi voimistua, vaikka se ei olisi enää ryhmän edun mukainen.
6. Prosessoimme tietoa niin, että aiheuttamamme harmi on väheksyttyä ja uhriroolimme on liioiteltua.

(Greene 2013, 99.)

Kuten Greenen löydöksistä voimme havaita, moraalin perusta on syvällä ihmisyydessä, joka on pohjimmiltaan ryhmässä elävä olento. Moraalin inhimillinen universaalius löydetään arvojen sijaan vasta sillä tasolla, missä ihminen on suhteessa itselleen läheisten ihmisten kanssa, eli "meidän"

kesken. Ihmiset elävät yhteisöissä, jotka muodostavat toisistaan poikkeavia, mutta ”oikeiksi” miellettyjä arvokäsityksiä, jotka yhteisön jäsenet omaksuvat siihen kuulumisen kautta. Mikään yhteisöllinen järjestymisen tapa ei ole oikeastaan muuta kuin sopimuksen ja sukupolvelta toiselle välittämisen tuotos. Tämä näkemys antaa perspektiiviä Puolimatkan esittelemälle kristilliselle arvototuudelle. Se on vain yksi järjestymisen tapa, jonka tietty ihmisten joukko ja historiallinen jatkumo pitää yllä. Sen esittäminen objektiivisena totuutena on siis perusteeton väite, jonka esittäminen on kuitenkin ymmärrettävissä Greenen esittämän psykologian valossa.

4.2.4.4. Dan Arielyn havaintoja ”moraalittomuuden” säännönmukaisuudesta

“People don’t need to be corrupt in order to act in problematic and sometimes damaging ways. Perfectly well-meaning people can get tripped up by the quirks of the human mind, make egregious mistakes, and still consider themselves to be good and moral.” (Ariely 2012, 70.)

Rikollisuuden tutkimus on tarjonnut paljon mielenkiintoista tietoa mielen toiminnasta. Kysymys siitä miksi rikolliset päättävät tehdä rikoksia, joiden tiedetään olevan vastoin yleisiä moraalisääntöjä, on mietityttänyt useita tutkijoita. Gary Becker on luonut yksinkertaisen mallin, SMORC (simple model of rational crime), jonka Dan Ariely esittelee kirjassaan *The (Honest) Truth About Dishonesty*. Sen mukaan rikolliset eivät varsinaisesti pysähdy miettimään, onko rikoksen tekeminen moraalisesti oikein tai väärin, vaan ajattelu perustuu sen sijaan yksinkertaiseen hinta-hyöty-analyysiin. Rikoksen hintana voidaan pitää sen tekemisen vaivaa yhdistettynä kiinnijäämisen uhkaan, jota pohditaan suhteessa rikoksesta saatavaan hyötyyn. (Ariely 2012)

Ariely kuitenkin haastaa Breckerin rationaalisen hinta-hyöty-analyysin epärehellisyyteen ajavana voimana osoittaakseen, että epärehellisyys ei ole pelkästään rationaalinen teko, vaan siihen vaikuttavat myös intuitiiviset käsitykset, joiden monesti ajattelemme olevan merkityksettömiä. Keskeisenä tutkimuksen keinona on erilaiset psykologiset kokeet, joissa katsotaan miten ihmiset toimivat tilanteissa, joissa epärehellisyydellä voi saada rahallista hyötyä eli koetilanteista, joissa huijaamisesta on hyötyä. Näiden huolella toteutettujen kokeiden myötä Ariely on onnistunut perustellusti osoittamaan, että epärehellisyys, jota yleisesti pidetään moraalittomana, on ihmisille hyvin tavanomaista iästä, sukupuolesta tai kansallisuudesta riippumatta. (Ariely 2012)

Epärehellisyyden inhimillisen yleisluontoisuuden osoittamisen lisäksi Ariely on tutkinut tapoja, millä ihmiset rationalisoivat epärehellisyyttään. Hän on löytänyt erilaisia kognitiivisia vinoumia, jotka ohjaavat ihmisen ajattelua moraalisen valinnan tilanteissa. Epärehellisyydessä ei ole kyse rationaalisesta moraalista valinnasta, sillä valinta ei ole rationaalinen eikä puhtaasti moraalinen, vaikka se sellaisena tulkittaisiin jälkikäteen tarkasteltuna.

Syyt ovat moninaisia, eikä monellakaan niistä ole suoraa yhteyttä tai helposti ymmärrettävää yhteyttä opettajuuteen tai arvokasvatukseen, vaikkakin kaikki mikä selittää ihmistä auttaa tavalla tai toisella kasvatuksessa. Osa löydöksistä taas on suoraan sovellettavissa, kuten Arielyn tutkimukset, joissa hän pyrkii selvittämään, miten epärehellisyyden määrään pystyy vaikuttamaan. Hän on todennut, että ns. kunniakoodilla ja sen kertaamisella koetilanteessa on merkitystä huijaamisen määrään. Tämä löytö puhuu opetettujen arvojen merkityksestä ihmisen tekemien moraalisten valintojen kohdalla. Toisaalta Ariely on osoittanut myös, että vaikutukset eivät ole pysyviä, sillä samat koehenkilöt ovat huijanneet myöhemmin, kun aiemmin toiminutta kunniakoodista ei ole muistutettu kokeen yhteydessä. Ariely kutsuu näitä löytöjä masentaviksi ja lupaaviksi. “Vaikuttaa sitä, että on erittäin hankalaa muovata käytöstämme, jotta siitä tulisi eettisempää ja pikakurssi moraalista ei riitä tekemään sitä. Toisaalta eettisistä standardeista muistuttaminen saa meidät käyttäytymään kunniallisemmin.” (Ariely 2012, 42-43.)

4.2.5. Johtopäätös subjektiivisten arvojen merkityksestä arvokasvatuksessa

Arvojen subjektiivisuuteen perustuva arvokasvatus voidaan palauttaa kahteen David Humen tekemään huomioon. Ensimmäinen niistä liittyy eettisen filosofian mahdollisuuteen esittää arvototuuksia. Tämän väitteen Hume kiistää, sillä arvojen ja tosiasioiden välille ei ole objektiivisia indikaattoreita, joihin vedoten pystyisimme sanomaan, jonkin olevan kategorisesti oikein tai väärin. Näin ollen arvojen kanssa toimiessa ollaan tekemisissä käsitysten, ei siis sellaisenaan opettavien tosiasioiden, kanssa. Toinen Humen väite liittyy ihmisen tapaan motivoitua toimimaan ensisijaisesti passion eli tunteen kautta järjen sijaan. Tällä on kasvatuksellinen merkitys, sillä sen myötä ei voida olettaa ihmisen käytöstä ohjaavien arvojen olevan ensisijaisesti rationaalisia. Jolloin tämä on huomioitava kasvatusten metodeissa ja päämäärissä sekä käyttäytymisen arvioinnissa.

Humen filosofian merkitys arvokasvatuksen pohjan kannalta avautuu entisestään, kun sitä tarkastelee *olemisen* ja *pitämisen* näkökulmasta. Monet eettiset filosofiat Platonista lähtien ovat korostaneet ihmisen moraalin ja järjen välistä yhteyttä. Järki on pyhittänyt järkevinä pidetyt säännöt

ja niiden määrittämisen eli etiikan, jonka tarkoituksena on ollut ikään kuin ohjelmoida ihmiset olemaan moraalisia. Tällöin se, mitä ihmisen *pitäisi olla* on perustunut tietynlaiseen kuvaan siitä mitä ihminen *on*. Jos siis ihmisen määrittämisessä on tapahtunut virhe, on oletettavaa, että sille määritelty ihanne on tämän virheen värittävä. Eli toisin sanoen, jos ihmisen ajatellaan olevan jotain mitä se ei ole, sille voidaan asettaa virheellisiä tavoitteita tai velvoitteita, joita sillä ei ole mahdollisuutta tavoittaa. Kasvatuksen perustana virheelliset ihmiskäsitykset ovat erityisen ongelmallisia. Siksi on perusteltua tarkastella moraalialueen irrotettuna eettisistä viitekehyksistään ja tarkastella sitä ensisijaisesti inhimillisenä ominaisuutena eli ajattelutapana.

Ayerin analyttisestä filosofiasta saadaan perusta inhimilliseen tulkintaan perustuville arvoille. Hän esittää, että arvoja koskevien tosiasioiden osoittaminen fyysisestä todellisuudesta on loogisesti mahdotonta, vaikka arvot olisivat käsitteinä jotain, minkä ihmiset jakaisivat keskenään. Arvot ovat siis olemassa abstrakteina ja kulttuurisesti rajattuina käsitteinä, mutta niiden tulkinta on aina yksilöllinen kognitiivinen prosessi. Tämä prosessi on Kahnemanin kaksoisprosessiteorian mukaan kahtalainen: nopea ja tottumustenvarainen, sekä hidas ja keskittymisenvarainen. Tämän prosessiin tekee mielenkiintoiseksi se, että ihminen ei itse usein tunnista näiden kahden prosessitavan välistä toimintaa omassa ajattelussaan. Greene esittää, että ihmiset sekoittavat ”arkijärjellä” tehdyt valinnat tosiasioihin perustuvaan moraaliseen realismiin. Monet asiat, joiden ajattelemme olevan objektiivisia arvokäsityksiä ovat kulttuurisia tottumuksia, joita olemme tottuneet toisintamaan ajattelussamme ja käytöksessämme.

Kun moraalialueen irrottaa sen filosofisesta eettisestä viitekehyksestään ja alkaa tarkastella sitä ihmisen psykologisenä ominaisuutena, tarjoaa se useita erilaisia perusteltuja näkökulmia arvokasvatukseen ja koululuokan arvoihin. Sen sijaan, että arvot nähtäisiin jonain tiettyinä ajattelemisen tapana, mihin oppilaat tulisi ehdollistaa, ne nähdään osana ihmisen ajattelua, joiden kehitys tapahtuu tiettyjen säännönmukaisuuksien viitekehyksessä. Eli toisin sanoen arvokäsityksien kehittyminen nähdään prosessina, jota voidaan tutkia, ja johon voidaan vaikuttaa tutkimustiedon avulla. Tällaiselle psykologiaan perustuvalla kasvatuksella on olemassa jo klassikkonsa, mutta kognitiivinen ja kokeellinen psykologia on vienyt tietoa yhä pidemmälle ja mahdollistaa sen hyödyntämisen arvopluralismin haasteiden tarkastelussa.

Yhtenä esimerkkinä voidaan ottaa esille Greenen huomiot siitä, miten yksilön käsitykset ryhmään kuulumisuudesta vaikuttavat hänen tekemiin valintoihin, joiden voidaan sanoa ilmentävän moraalialueen. Tämän tiedon kautta kasvattaja pystyy arvioimaan kasvatettavan kokemusta ryhmään kuulumisesta

ja pyrkiä vaikuttamaan siihen yrittäessään herätellä moraaliksi tulkittavaa käytöstä. Tällöin kasvattamisella on selkeä päämäärä, tai ainakin hypoteesi, mikä on huomattavasti konkreettisempi kuin ”oikeaan” tai ”hyvään” kasvattaminen, jota se pohjimmiltaan on. Samankaltaisen päämääräksi kelpaavan perustellun hypoteesin voi muodostaa myös Arielyn löydöksistä. Jos hänen empiiriset havainnot ”kunniaakoodin” (honor code) ja rehellisyyden yhteydestä pitävät paikkansa, voidaan tätä hyödyntää moraaliin johdattelevan kasvatuksen yhtenä keinona. Molempia näitä näkemyksiä yhdistää pyrkimys selittää tarkemmin se, mitä ihmisen moraalit käytännössä on, ja tarjota tietoa siitä, mitkä tekijät siihen vaikuttavat.

Subjektiiiviset arvot eivät siis varsinaisesti ole verrattavissa objektiivisesti mielletäviin arvoihin, sillä ne kuvaavat sitä, mitä arvot ihmiselle käytännössä ovat. Tällaiset kuvaukset eivät itsessään pidä kuitenkaan sisällä sitä, mitä arvojen tulisi olla. Jos arvot määrittyvät yhteisöissä tehtävien jäsentelyjen kautta, ei oikeastaan pystytä esittämään mitään vedenpitävää argumenttia puuttua arvojen kehitykseen silloinkaan, kun ne johtavat esimerkiksi elinympäristön tuhoon. Aina voidaan esittää kysymys: miksi elinympäristön säilyminen on konkreettisesti arvokasta? Jos vastauksena on ihmisen elämän jatkumisen takia, täytyy se nähdä ihanteena, joka ollaan vain päätetty. Jos kuitenkin Greene on pohdinnoissaan oikeassa, tällaisiin kaikkia kulttuureja ja ihmisiä vaativiin päätöksiin päästään vain kehittämällä ymmärrystä siitä, miten ihmisten moraalinen päättäminen toimii. Se, että yritetään vain tuputtaa oman yhteisön näkemystä ainoana oikeana perusteena tälle päätökselle ei tuota toivottuja tuloksia. (Greene 2013)

5. Yhteenveto, itsekritiikki ja kiitokset

Puolimatkan tekemän jaottelun tarkastelu hänen omalla filosofisella metodillaan oli mielenkiintoista ja antoisaa, mutta jäljelle jää väistämättä kysymys: päästiinkö sen avulla oikeastaan mihinkään uuteen tietoon? Tätä kysymystä voidaan tarkastella kahdesta eri näkökulmasta. Ensinnäkin on kysyttävä, toiko tekemäni tarkastelu mitään uutta asiasta käytävään keskusteluun. Toiseksi voidaan esittää kysymys: ratkaiseeko tai muuttaako tämän työn tieto arvokasvatuksen perustaa.

Uuden tiedon esittäminen tuhansia vuosia jatkuneeseen filosofiseen keskusteluun on joko hankalaa tai erittäin helppoa. Yhtäältä on hankalaa tuoda keskusteluun jotain sellaista mitä kukaan ei olisi aiemmin sanonut. Huomasin monessa paikassa vain toistavani jo käytettyjä argumentteja

Puolimatkan jaottelua tarkastellessani. Analyyyttinen filosofia ja kielellinen käänne eivät varsinaisesti ole uusi näkökulma eettisten termien merkityksien tarkasteluun. Eikä myöskään psykologialla perustellut arvoja ja moraalialia määrittävien argumenttien käyttö. Keskustelun kannalta nämä molemmat kritiikkini pääsuunnat olivat Puolimatkan filosofian tarkastelussa erittäin hedelmällisiä ja ne antoivat uutta näkökulmaa hänen ajatuksiinsa. Yhtenä vaikeutena oli välttää liian banaaleja ja toistuvia argumentteja, sekä luoda perusteltuja aasinsiltoja erilaisten argumenttien välille.

Toisaalta erittäin vanhan ja suosituksen filosofisen aiheen tarkastelu oli myös helppoa, sillä aihetta käsittelevän kirjallisen materiaalin löytäminen oli paikoin erittäin helppoa. Aiheista arvot, etiikka tai moraalialia on kirjoitettu tuhansia teoksia, jotka jakautuvat lukuisiin eri näkökulmiin ja eri keskeisten kysymysten tarkasteluun. Mietin välillä tulisiko tarkastelun fokusta muuttaa koskemaan vain yhtä tai muutamaa ongelmaa Puolimatkan ajattelussa. Päädyin kuitenkin seuraamaan Puolimatkan esimerkkiä pyrkien esittämään kantani viitaten useampaan erilaiseen tieteelliseen näkökulmaan. Tällä tavoin pystyin samalla vastaamaan Puolimatkan ajattelusta heränneisiin kysymyksiin, että kartoittamaan uutta tapaa jäsentää asiaa. Kritiikkini voi kuitenkin näyttäytyä lukijalle tarkoitushakuiselta eklektisyydeltä. Tein kuitenkin huomattavan määrän taustoittavaa työtä käydessäni läpi keskustelun taustoja. Tällä tavoin pyrin löytämään esiin nousseiden kysymysten kannalta keskeisimmät teoreettiset näkökulmat, esittelemään ne, ja käyttämään niitä esiintyneiden ongelmien tarkasteluun.

5.1. Jäsentelyt uutena tietona

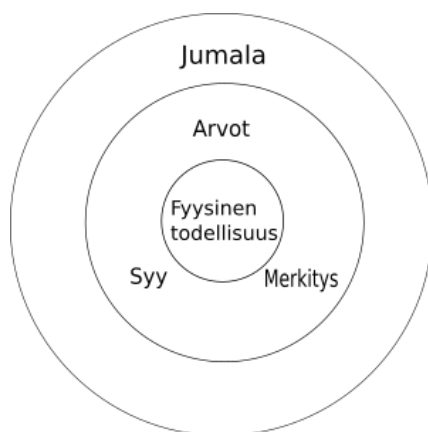
Aihetta tarkastellessani ja miettiessäni Puolimatkan tekemän jäsentelyn mielekkyyttä, päädyin tekemään muutamia erilaisia tapoja esittää hänen keskeiset väitteensä. Ensimmäinen näistä, eli jäsentely missä asetin arvototuuden ja naturalistiset arvokäsitykset rinnakkain, oli tiettyyn pisteeseen asti mielekäs, sillä siinä käsitykset jakoutuivat selkeästi kahtia eri tekijöiden kautta. Tämän luominen oli verraten vaivatonta, sillä suurin osa sen sisällöstä oli poimittu suoraan Puolimatkan itsensä tekemistä tiivistelmistä, jotka vain muotoilin uudestaan niin, että näkökannat ovat yksinkertaisempi erottaa toisistaan. Tätä jäsentelyä voi mielestäni käyttää, jos haluaa palata aiheeseen ja syventää jotain siinä esitettyjä erimielisyyksiä.

Valitsin tehdä myös toisen jäsentelyn, jossa kiinnitin huomiota maailmankuvalliseen eroon, joka oli havaittavissa Puolimatkan filosofian taustalla. Ajatuksena oli luoda ne maailman jäsentämisen tavat, joita Puolimatka filosofiassaan rinnastaa toisiinsa. Tämän esittämisen tavan tarkoituksena oli saada aikaan selvyyttä siihen, miten niissä esiintyvät asiat rinnastuvat toisiinsa.

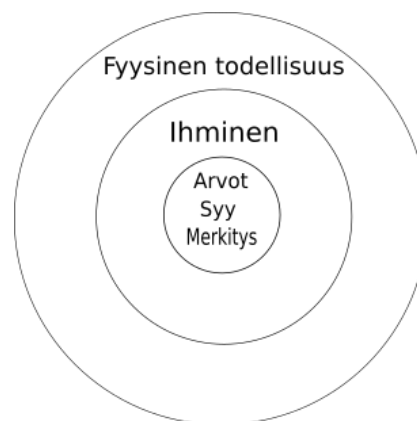
Tarkastellessani Puolimatkan filosofiasta tekemiäni jäsentelyjä, joissa pyrin esittämään hänen arvototuuden ja subjektiiviset arvot graafisesti huomasin, että arvototuuden jäsenyyksestä puuttuu ihminen kokonaan. Kun aloin miettiä mille tasolle ihminen tulisi sijoittaa päädyin toteamaan tämän hyvin keskeiseksi ongelmaksi. Arvosubjektiivisen jäsenyyksen kanssa tätä ongelmaa ei ollut. Tämä herätti kysymyksen: kertooko ihmisen sijoittamisen ongelma enemmän esitystapani ongelmasta vai itse filosofian ongelmasta?

Esitystapani on yksinkertainen. Siinä sisemmällä kehällä olevat asiat eivät voi esiintyä ilman ulompaa kehää, jonka osa ne ovat. Esimerkiksi subjektiivisten arvojen esityksessä ihmistä ei voi esiintyä ilman fyysistä todellisuutta, jonka osa ihminen on. Toisena esimerkkinä, arvototuuden yhteydessä, fyysisen todellisuudelle täytyy olla olemassa syy, merkitys ja arvo, jonka vuoksi Jumala on luonut sen.

Arvototuuden näkökulma

Naturalististen arvojen näkökulma

Asian tarkastelun kannalta tämä jäsentely tarjosi viitekehyksen, jonka avulla pystyy tarkastelemaan arvoja koskevien käsitysten keskeisiä ongelmia. Se mahdollistaa myös Puolimatkan esittämän filosofian tarkentamisen ja tarkennetut jäsentelyt uusien argumenttien liittämisen. Käsittelen

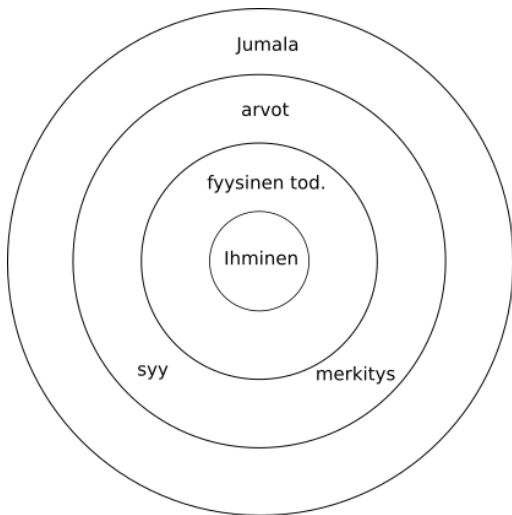
seuraavaksi sitä, miten jäsentely kehittyi tämän työn edetessä. Esitän lopuksi mallin, joka on mielestäni parhaiten perusteltu.

5.1.1. Ihminen osaksi arvototuutta

Keskeisin ero arvototuuden ja naturalististen arvojen välillä on ihmisen suhteessa arvoihin. Puolimatka pyrkii esittämään, että ero kulminoituu siihen ovatko arvot ihmisen luomusta vai jonkin ihmistä suuremman, koko maailmankaikkeuden taustalla olevan olennon luomusta. Jälkimmäinen vaihtoehto jäsenyi malliksi, jossa itse ihmisen rooli suhteessa arvoihin jäi epäselväksi. On kuitenkin selvää, että ihmisellä on suora yhteys arvoihin, jos ei muuten niin ainakin käyttämiensä sanojen ja käsitteiden tasolla. Siitä syystä koin, että ihmisen sijoittaminen arvototuuden malliin voisi avata arvototuuden ja naturalistisen mallin välillä ilmenevää ristiriitaisuutta.

Tämä on keskeinen seikka, sillä minkä tahansa arvototuuden tarkastelun kannalta on keskeistä pystyä erottamaan se, mikä on ihmisen luomusta (väitettyä totuutta), siitä mikä on ihmisestä riippumatonta (totta). Jos hyväksytään väite, että arvot ovat ihmisestä riippumattomia, siitä huolimatta, että ihmisellä on selkeästi tekemistä niiden kanssa, täytyy ihminen pystyä sijoittamaan arvoja koskevaan malliin. Aloin etsiä perusteltua tapaa sijoittaa ihminen Puolimatkan filosofiasta tekemääni arvototuuden malliin.

Ensimmäinen niistä oli sijoittaa ihminen arvojen ja fyysisen todellisuuden väliin. Tämä riitelee kuitenkin luomiskertomuksen logiikan kanssa, sillä fyysinen todellisuus luotiin ensiksi ja ihminen sijoitettiin siihen. Muiden vaihtoehtojen puuttuessa ihminen täytyy sijoittaa fyysisen todellisuuden kehän sisälle koko kuvion keskelle.

Tämän jäsentelyn logiikka vaikuttaa kuitenkin jokseenkin hankalalta käsittää. Eikö tämän ajattelutavan myötä arvojen syiden ja merkitysten tulisi olla niin kiinteä osa todellisuuden rakennetta ja ihmisen olemusta, että kaikki mitä ihminen tekee noudata jumaluutta? Miksi jotain sitten kutsutaan pahaksi tai vääräksi? Ja sitten miksi ihmistä tulee ohjata toimimaan tietyllä tavalla tämän viitekehyksen sisällä? Tarinat paratiisista karkotuksesta ja vapaasta tahdosta näyttäisivät vain paikkailevan loogisia aukkoja, joita tässä maailmankuvassa näyttäisi olevan.

Toinen huomionarvoinen seikka on fyysinen todellisuus, jonka tulisi välittää ihmiselle tieto arvoista olemuksellaan. Sen sijaan näyttäisi kuitenkin siltä, että ihmiset ovat ajatuksissaan ja kielessään luoneet käsitteitä, joiden kautta fyysistä todellisuutta ja sen taustalla olevia voimia pyritään jäsentämään. Jos tämä tulkinta pitää paikkansa, ihminen uskoo pystyvänsä ylittämään ajattelullaan fyysisen todellisuuden itselleen asettamat ehdot ja kokemaan arvot, syyn ja merkityksen sellaisenaan ja pääsemään yhteyteen Jumalan kanssa. Tämä näkemys luottaa melkoisesti ajattelun voimaan ja erehtymättömyyteen.

Tämä luottamus voidaan nähdä kolmella eri tasolla:

1. Luottaa siihen, että tämä malli on oikea ja arvot todellakin edeltävät fyysistä todellisuutta. (Kysymys maailmankuvasta ja uskosta sen pätevyYTEEN)
2. Luottaa siihen, että pystyy itse ihmisenä pääsemään ajattelun avulla yhteyteen olemisen taustalla oleviin arvoihin ja ne asettaneeseen Jumalaan. (Kysymys uskon rationaalisuudesta)
3. Luottaa siihen, että joku muu ihminen on pystynyt siihen, jolloin riittää, että tottelee hänen tulkintaansa siitä, miten toimia fyysisessä todellisuudessa sen taustalla olevien arvojen mukaisesti. (Kysymys rationaalisen uskon ulkoistamisesta ja auktoriteetista)

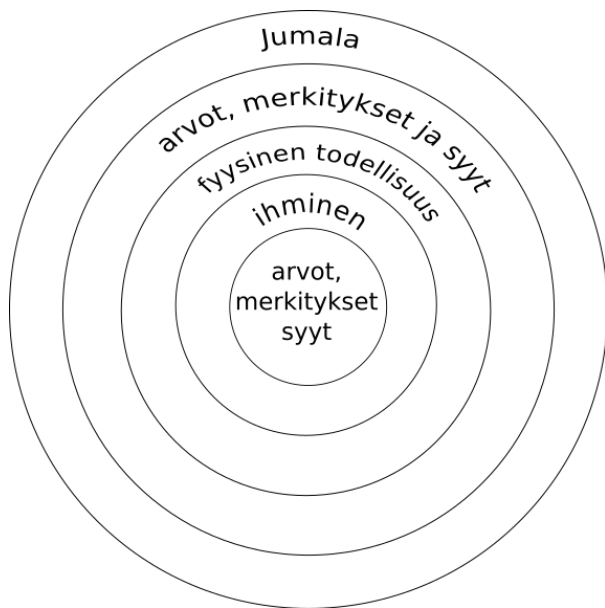
Tällainen luottamus perustuu pelkästään asioihin, joita emme pysty mitenkään näyttämään toteen tai oikein kiistämään. Se perustuu uskoon siitä, että tämä perinne on pohjimmiltaan oikeassa ja totta, ilman mitään vedenpitäviä takeita siitä. On siis yhtä perusteltua uskoa ja luottaa siihen tai olla luottamatta. Tämä kysymys on kuitenkin se, mihin Puolimatkan filosofia on palautettavissa. Se on

keskeinen myös siksi, että usko arvototuuteen tuo mukanaan siihen perustuvan eettisen auktoriteetin. Eli, jos uskomme, että on olemassa arvoja koskevaa objektiivista tietoa, on jonkin tahon mahdollista tietää se ja perustaa siihen oikeat moraaliset tuomiot. Jos arvototuudesta kuitenkin luovutaan, se vie pohjan siihen perustuvalta auktoriteetilta.

Tämä jäsentely ei tällaisenaan ota huomioon kunnolla ihmisen ja arvojen välistä suhdetta. Ihmisen täytyy tehdä myös henkilökohtaisen tason tulkintoja arvoista ja siitä, miten ne kiinnittyvät fyysisen todellisuuden tapahtumiin ja asioihin. Vaikka raamattu olisikin kattava teos, joka kuvailee fyysisen todellisuuden taustalla olevat pysyvät arvot täydellisesti, vaaditaan ihmisen tekemää tulkintaa, jotta niiden kautta voidaan esittää arvoväitteitä fyysisen todellisuuden tapahtumista tai asioista. Tämän ongelman valossa on myönnettävä, että vaikka arvot esiintyisivätkin fyysisen todellisuuden taustalla olevina pysyvinä asioina, ne esiintyivät myös ihmisen kautta erilaisina jäsentelyinä. Tällöin jäsentely ottaa muodon, jota käytin siirtyessäni uusien ratkaisujen hakemiseen.

5.1.2. Kahden tason arvot

Kun ihminen sijoitetaan arvototuuden jäsentelyyn, tullaan huomaamaan, että arvot täytyy hahmottaa kahdella eri tasolla. Täytyy olla olemassa arvojen taso, joka syntyy siitä, että ihminen on subjektiivinen arvojen tulkitsija, joka ajattelee omien arvokäsityksiensä ohjaamana. Sen lisäksi ihminen myös jakaa ja muovaa arvoja omassa ajattelussaan sekä toisten ihmisten kanssa kommunikoidessaan. Eli vaikka raamattu olisikin täydellinen arvojen merkitykset kuvaava teos, joudutaan silti myöntämään, että siitä tehdyt tulkinnat ovat subjektiivisia. Arvototuuden logiikkaa seuraten arvot esiintyvät täten kahdella eri tasolla samanaikaisesti.

Keskeiseksi kysymykseksi muotoutuikin: ovatko Jumalan arvot sama asia kuin ihmisen arvot. Tämän jäsentelyn tarkoituksena ei ole kiistää Puolimatkan esittämää arvototuutta mahdollisuutena, vaan siirtää tarkastelun fokusta tasolle, jossa arvoja tarkastellaan ihmisen luomuksena. Arvot ihmiselle eivät ole välttämättä sama asia kuin arvot, jotka nähdään kristillisessä perinteessä olevan fyysisen todellisuuden taustalla olevia arvoja. Tällöin arvototuudeksi kutsutun ajattelutavan täytyy ottaa huomioon, että ns. arvoja koskevan totuuden rinnalla ei ole arvovalhe, joka

tulisi sivuttaa harhaoppina. Sen sijaan kyseessä on todellisuuden arvoja ymmärtämään pyrkivä ihminen, joka pyrkii jäsentämään arvot sen tiedon ja osaamisen kautta mikä hänellä on.

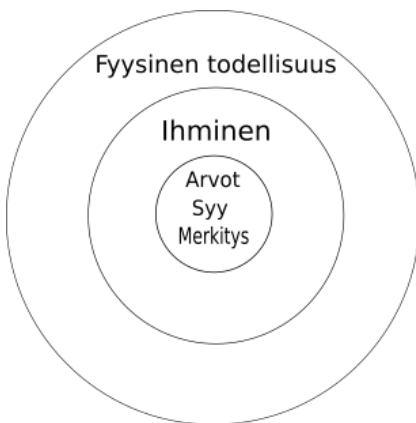
Pelkistettynä kahden tason arvoista sanoa, että ne jakautuvat Humelta peräisin olevalla on/pitäisi tavalla. Arvoihin, jotka *ovat* ihmisellä käytössä ajattelussa ja kommunikaatiossa (eli sisemmän kehän arvot) ja arvoihin jotka ihmisellä *pitäisi* olla, sillä ne ovat objektiivisia tai transsendentaalisia (eli ulomman kehän arvot).

Ihmisen kyky päästä käsiksi Jumalan arvototuuteen on kyseenalainen, eikä yksittäisen ihmisen arvot eivät välttämättä heijastele millään fyysisen todellisuuden taustalla olevaa arvototuutta. Tämä tarkoittaa sitä, että vaikka Jumalan arvototuus olisikin olemassa, ei se välttämättä ole sama kuin se, miten ihminen sen ymmärtää.

Pyrkimykset ymmärtää arvototuutta edellyttävät inhimillistä ajattelua ja kieltä, joiden avulla fyysisen todellisuuden tapahtumia ja asioita jäsennetään. Edellä mainituista ei ole kauttaaltaan absoluuttista tai eksaktia luonteeltaan, joten ihminen ei yksinkertaisesti kykene esittämään itsestään riippumattomia arvoja koskevia totuuksia. Näin ollen on syytä suhtautua kriittisesti kaikkiin malleihin, jotka esittävät arvot totuuksina. Samalla voidaan myös kyseenalaistaa tällaisen tiedon tarjoaminen totuuksina seuraaville sukupolville.

5.1.3. Subjektiviisiin käsityksiin perustuvat arvot vaihtoehtona arvoihin totuuksina

Kun kyseenalaistetaan ihmisen mahdollisuus päästä käsiksi fyysisen todellisuuden taustalla oleviin arvoihin, se ei tarkoita sitä, että arvot katoaisivat tai menettäisivät merkityksensä. Arvot ovat konkreettinen ajattelun väline, vaikka ne olisivatkin luonteeltaan abstrakteja ja subjektiivisia. Ajattelun ja toiminnan kannalta arvokäsityksillä on yhä merkitystä. On oletettava, että ihmiset tavoittelevat itselleen arvokkaita asioita ja saavat niistä mielihyvää. Arvokäsitysten ja motiivien voidaan siis katsoa olevan kiinteästi kytkettynä toisiinsa. Kyseessä ei siis ole itse arvojen kyseenalaistamisesta, vaan pikemminkin itse arvojen arvon uudelleenmuotoilusta. Tässä näkemyksessä arvoja ei pyritä pyhittämään osoittamalla niiden alkuperää tai järkevyyttä, vaan pikemminkin tarkastelemaan sitä mitä arvot ovat ihmisille ja mitä yleistyksiä niistä voidaan perustellusti tehdä.

Arvojen alkuperän kysymys voidaan sivuttaa toteamalla, ettei sillä ole oikeastaan merkitystä, mistä se on tullut, jos se voidaan perustellusti rajata joksikin olemassa olevaksi. Tässä yhteydessä arvot rajataan olevaksi sanojen ja konseptien tasolla. Eli arvot ovat ihmisen ajattelussa esiintyvää kategorisointia, joka koostuu kognitiivisista malleista, jotka ovat fyysisessä todellisuudessa ihmisaivojen toimintaa. Se mistä tämä toiminta on saanut alkunsa, on itse toiminnan kannalta yhdentekevää.

Tästä näkökulmasta käsin arvot ovat siis ihmisajattelussa tapahtuvaa kategorisointia. Emme puhuisi arvoista ja käyttäisi niitä perusteluina, jos ne olisivat tyystin yhdentekeviä. On kuitenkin kyseenalaista millä tarkkuudella tiedämme, mihin näillä käsitteillä viittaamme. Arvot eivät siis ole jotain mitä pystymme rajaamaan absoluuttisesti fyysisestä todellisuudesta, vaan teemme henkilökohtaisella tasolla tulkintoja arvojen ja fyysisen todellisuuden välisestä yhteydestä.

Tämän käsityksen varassa arvoja koskevalla empirisellä tieteellä on selkeät kohteet: ihmisen ajattelu sekä ajattelun ja toiminnan välinen yhteys. Molemmista näistä voidaan saada tietoa ja niitä voidaan pitää konkreettisena arvoja koskevana tietona. Ayer katsoo ensimmäisen olevan filosofisen pohdinnan tehtävä ja jälkimmäisen sosiologian ja psykologian tehtäviä. Tällaisen tiedon tarkoituksena on kuvata ihmistä arvoja pohtivana ja niiden mukaan toimivana olentona.

5.2. Pohdinnan merkitys arvojen opettamisen kannalta

Arvoja pohtiessa uppoutuu helposti kysymyksiin, joiden yhdistäminen arvojen opettamiseen voi olla vaikeaa ymmärtää. Tämän työn yhteydessä huomaan syyllystyneeni tähän useita kertoja, mutta pyrin seuraavaksi avaamaan pohdintojeni merkitystä arvojen opettamisen kannalta. Työni keskeinen tavoite on ollut pohtia Tapio Puolimatkan esittelemän arvototuuden mielekkyyttä arvojen opettamisen viitekehyksenä. Esitän tiivistetysti väitteet ja siihen kohdistamani kritiikin.

Arvototuuden näkökulma arvoihin:

- Arvot eivät ole ihmisen luomusta
- Arvokäsitykset ovat pysyviä
- Arvototuus on itsenäistä ja riippumatonta siitä, onko se yleisesti hyväksytty
- Arvotajunta ja omatunto pohjautuvat siihen, että ihminen on Jumalan kuva.
- Ihmisellä on intuitiivinen kyky tunnistaa arvot, jolloin kasvatuksen tehtävänä on johdatella tämän kyvyn äärelle.

Kriittinen vastine:

- Arvot ovat ihmisen käyttämä maailman jäsentämisen tapa, joka voidaan nähdä kielellisinä kategorioita, joille on kohteet vain ihmisen ajattelussa.
- Arvokäsitykset muuttuvat ajasta toiseen myös kristillisen perinteen viitekehyksessä. Tähän löytyy selvyyttä tarkastelemalla käsitteitä ja niille annettuja merkityksiä eri ajassa.
- Arvototuus on ajattelun perinne, jonka suosio tai sen puute ei kerro mitään sen oikeudesta tai vääryydestä.
- Ihminen on kehittynyt lajina, ei ilmestynyt tyhjästä. Myös inhimilliset ominaisuudet, joihin moraalit voidaan laskea, ovat kehittyneet, ei luotu.
- Intuitiivinen kyky ei ilmaise mitään objektiivista fyysisestä todellisuudesta. Sen sijaan se on tapa käsitellä informaatiota suhteutettuna käsityksiin.

Kritiikki pohjautuu Puolimatkan tekemän filosofian analyttiseen tarkasteluun. Siinä pohditaan, miten luotettavana asian esitystä voidaan pitää, millaiseen logiikkaan se vetoaa ja millaisia seurauksia sillä olisi, jos se otettaisiin käyttöön esitetyllä tavalla. Esitystavassa keskeisin heikkous oli yhden kannan oikeudellisuuden osoittaminen toisen (hyvin rajallisesti esitetyn) kannan vääryyden osoittamisella. Logiikan suhteen kyseenalaisinta oli tieteellisen metodin ja uskonnollisten premissien yhdistely, jota ei voida pitää mielekkäänä loogisena menetelmänä. Pragmaattisten sovellusten osalta keskeistä oli kritiikin kannalta pysyviä arvoja rajaavien kielellisten kategorioiden merkitysten problematisointi, joiden avaaminen paljasti subjektiivisen tulkinnan välttämättömyyden ja siitä seuraavan valta-asetelman esiintulo.

Tämän kritiikin myötä on ilmeistä, että Puolimatkan esittämän arvototuuden opettaminen ei ole sellaisenaan ongelmaton pohja arvokastatukselle. Sen sijaan, että se olisi puolueeton ja ehdottomasti oikeassa oleva eettinen filosofia, se näyttäytyy ajattelun perinteenä, jonka keskeisiä väitteitä voidaan perustellusti kyseenalaistaa ja kiistää. Tästä johtuen sen pragmaattiset sovellukset, joihin kuuluu moniäänisen arvokeskustelun tukahduttaminen, ovat kyseenalaisia.

5.2.1. Vaihtoehtoja arvokasvatuksen pohjaksi

Syventymällä arvototuudelle vaihtoehtoihin ajattelun perinteisiin voidaan hahmotella useita mahdollisia pohjia arvokasvatukselle, joiden mielekkyyttä voidaan pohtia. Keskeisenä niitä yhdistävänä tekijänä on se, että ne perustuvat sekulaareihin perusteluihin ja tietoon, josta voidaan keskustella ilman vetoamista metafysiikkaan tai transsendenssiin voimaan. Nämä näkökulmat voidaan jakaa hyödyntäen Puolimatkalta lainattua jäsentelyä objektiivisiin ja subjektiivisiin arvoihin, joskin määrittelemällä niiden merkitykset uusiksi.

Objektiivisiin käsityksiin luottavana vaihtoehtona ovat inhimilliseen hyvään perustuvat eettiset filosofiat, jotka pyrkivät luomaan objektiivista käsitystä hyvästä elämästä tai yleisistä arvoista. Tällöin objektiivisella ei tarkoiteta varsinaisesti fyysisen todellisuuden taustalla olevista arvoista, vaan arvoista, joiden voidaan perustellusti sanoa olevan objektiivisesti ihmiselle hyviä. Tästä esimerkkinä esittelin Sam Harrisin filosofiaa.

Toisena objektiivisia arvokäsityksiä tavoittelevasta filosofiasta esittelin Jordan Petersonin ajatuksia. Hänen ajattelussaan objektiivisesti hyvän elämän taustalla olevat arvot välittyvät kristillisen perinteen tarinoissa. Tätä käsityksestä voidaan olla montaa mieltä, mutta ainakin se on varmaa, että kyseessä on tietyn kulttuuriperinteen tapa jäsentää arvoja koskeva tieto tarinoiksi. Keskeiseksi kysymykseksi silloin muotoutuu, miten luotettavana voimme pitää tätä prosessia ja miten se vertautuu muihin vastaaviin kulttuurillisiin perinteisiin. Näissä tarinoissa välittyvä tieto ei siis ole oikeastaan objektiivista vaan pelkästään vanhoihin, vakiintuneisiin ja suosittuihin subjektiivisiin käsityksiin perustuvaa tietoa.

Kolmantena vaihtoehtona oli laajaan ihmisten mielipiteitä kartoittava arvotutkimus, josta esittelin Shalom Schwartzin universaalit arvot. Tällaisella tiedolla voidaan sanoa olevan ainakin se merkitys, että tiedämme, miten ihmisillä on kulttuurista riippumatta tapana jäsentää itselleen tärkeitä asioita. Samalla se vahvistaa käsitystä siitä, että ihmisillä on yhteneviä käsityksiä siitä, miten ihmisten tulisi käyttäytyä ja tavoitella. Tämän näkökulman objektiivisuutta voidaan kritisoida siitä, ettei se tee muuta kuin kokoa yhteen sen, mitä ihmiset ovat tottuneet ilmaisemaan arvoikseen. Se ei siis selitä ihmisten toimintaa. Tai joudumme ainakin luopumaan käsityksestä, että ihmiset toimivat arvojensa mukaisesti. Esimerkiksi taloudellisen hyödyn tavoittelun puuttuminen mainituista arvoista tekee koko esityksestä jokseenkin kyseenalaisen.

Sekulaarien objektiivisten arvojen tarkastelu ohjaa väistämättä siihen, että arvojen tarkastelun kannalta on mielekkäämpää myöntää arvojen olevan subjektiivisia käsityksiä. Arvot eivät siis viittaa mihinkään objektiivisesti hyvään tapaan jäsentää hyvä tai arvokas. Sen sijaan arvot ovat ihmisen ajattelun konventiota, joiden tarkoituksena on jäsentää ihmisen ja fyysisen todellisuuden välistä suhdetta yksilölle mielekkäällä tavalla. Ne ovat siis pohjimmiltaan ihmisen käsityksiä siitä mikä on tavoittelemisen arvoista ja mikä vältettävää tai mikä on *hyvää* ja mikä ei. Tämä tieto on johdettavissa Humen päättelystä, Ayerin eettisen filosofian kritiikistä sekä kognitiivisen psykologian löydöistä. Ne viittaavat siihen, että kysymys arvoista on yksinkertaisempi asia, kuin mitä tuhansien vuosien aikana tehty rationaaliseen moraaliin vetoava eettinen filosofia antaa ymmärtää. Kyse ei ole siitä, mitä tai miten ihmisen *pitäisi* ajatella, vaan siitä miten ihmiset ajattelevat. Tätä jakoa selventää Humen Is/Ought –ongelma, johon se oikeastaan perustuu.

Opettamisen kannalta tämä lopputulos tarkoittaa sitä, että arvoja voisi olla mielekäämpää opettaa kahdella eri tasolla. Yhtäällä opetetaan sitä, mitä arvojen *pitäisi* olla, eli jotain objektiiviseksi väitettyä arvojen perustaa ja tapaa kategorisoida arvot tarkoittamaan jotain tiettyä. Tällöin opettajan

täytyy tehdä selväksi se, että kyseessä on kulttuurisidonnainen valinta ja, että arvojen opettamisen keskeinen tarkoitus on ohjata oppilas osaksi tiettyä arvojen jäsentämisen perinnettä. Toiseksi opetuksessa tulisi tehdä selväksi, että kyseessä ei ole mikään fyysistä todellisuutta tai sen metafyyssistä olemusta kuvaava malli, vaan kyse on ihmisen ajattelun tavoista. Tällä tavalla vältetään opettujien arvojen ja havaitun todellisuuden välisen ristiriidan aiheuttama hämmennys. Samalla päästään ”musta tuntuu”-arvojen maailmasta jollain tavalla perusteltujen arvojen piiriin, jolloin niiden mielekkyyden arvioiminen olisi mahdollista niin opettajalle, oppilaalle kuin vanhemmallekin.

Toinen arvojen opettamisen kannalta hyödyllinen näkökulma on eräänlainen ajattelun tarkastelun opettaminen. Arvot ovat henkilökohtainen kokemus siitä, mikä on hyvää ja mikä ei. Tämän tarkastelun ja arvioimisen opettelu on tärkeää, sillä vain sitä kautta ihmiset pystyvät ymmärtämään omia ja muiden mielihaluja ja motiiveja. Lisäksi tätä opetusta voidaan vahvistaa osoittamalla joitain ajattelun konventioita, joiden tiedetään vaikuttavan siihen, miten ihmiset jäsentävät maailmaa. Hyvänä esimerkkinä tällaisesta ovat kognitiiviset vinoumat, joista saadaan jatkuvasti lisää tietoa.

5.3. Itsekritiikki

Yhtenä selkeänä haasteena tämän aiheen käsittelyn kannalta oli eettisen sanaston monimuotoinen käyttö, johon huomaan myös itse kompastuvani paikoitellen. Arvot, moraalit ja etiikka eivät ole toistensa synonyymeja, eikä muutoksesta yhdessä voi aina johtaa muutosta toisessa. On esimerkiksi kyseenalaista missä määrin moraalit ja arvot ovat sidoksissa toisiinsa. Tämän asian suhteen olisin voinut olla paikoitellen johdonmukaisempi luettavuuden vuoksi.

Toisena haasteena, joka vaikutti tämän tekstin pätevyYTEEN, oli itse aiheen laajuus. Huomasin pian Puolimatkan teoksia jäsennelessäni, että vaikka hän puhuukin arvokasvatuksen pohjasta, hän käy itseasiassa montaa päällekkäistä keskustelua. Näitä oli esimerkiksi: evoluutio vs. kreationismi, rationaalinen vai intuitiivinen, kasvatus vai luonto, subjektiivinen vs. objektiivinen, hyve-etiikka ovat yhtä kuin moraalit, ja niin edelleen. Arvototuuden näkökulmasta monet näistä keskusteluista niputetaan osaksi yhtä filosofista kokonaisuutta, kun taas sitä kritisoidessa päädytään kaikkien näiden ilmiöiden äärelle ilman, että niillä olisi yhtä selittävää tekijää, joka vastaisi niihin kaikkiin. Tästä syystä johtuen työ tuntui samanaikaisesti lähes loputtomalta ja siitä huolimatta aina hyvin

keskeneräiseltä. Tähän kokemukseen vaikutti myös se, että aiheesta käytyä keskustelua on suorastaan loputon määrä. Suurin osa parhaina pitämistäni oivalluksista tuli myöhemmin vastaan jonkin filosofin jo esittäminä huomioina.

Laajan aiheen takia oli hankala säilyttää punaista lankaa, joka saisi jonkun ylipäättään lukemaan, saati ymmärtämään, mitä yritän tekstissäni sanoa. Tässä esitetyn tekstin lisäksi olen kirjoittanut lähes tuplasti tämän verran tekstiä, jonka olen poistanut tai arkistoinut myöhempää käyttöä varten. Lisäksi olen tiivistänyt suurinta osaa esittelemistäni asioista niin paljon, että on vaikea asettua lukijan asemaan ja arvioida, olenko säilyttänyt niiden ydintä lainkaan. Työssä myös kesti yllättävän kauan, joka vaikutti siihen, miten hyvin tekstin tyyli säilyttää tyyliään alusta loppuun. Jossain vaiheessa huomasin, että toistin paljon samoja argumentteja enkä oikeastaan lisännyt mitään jo sanottuun. Pysin poistamaan suurimman osan tällaisesta toistosta, mutta olen varma, että lukija voi yhä löytää turhauttavaa toistoa.

Tätä tekstiä voidaan arvostella myös sen hajanaisista argumenteista ja niiden perusteluista. En seuraa argumentoinnissani mitään tiettyä metodologiaa tai perinnettä, jonka näkökulma rajaisi tekemääni pohdintaa kovinkaan selvästi. Arvostan itse monipuolista ja tieteenalat ylittävää argumentointia, joten jäljittelen tyyliä omassa kirjoituksessani. Olen kuitenkin tietoinen siitä, että tällaisella argumentoinnilla on myös vastustajansa, jotka kutsuvat tyyliä eklektiseksi ja sekavaksi.

Viimeisenä tahdon nostaa vielä esille sen, että koen tämän esityksen olevan vain yksi puheenvuoro laajemmassa keskustelussa. Tällaisen pitkään monologin omaisen puheenvuoron ongelmana on se, että siinä ei välttämättä huomaa puhuvansa ohi asian, tylsistyttävän kanssakeskustelijaa tai tekevänsä jonkin päättelyvirheen matkan varrella. Tiedostan myös sen, että samaa asiaa koskevia puheenvuoroja on paljon, joita esittävät myös paljon minua osaavimmat asiantuntijat, jotka olen jättänyt tekstissäni huomiotta. Kuulen mielelläni heidän mielipiteitään, jos tekstini koskaan saavuttaa heitä.

5.4. Kiitokset

Tahtoisin kiittää tässä yhteydessä vaimoani Millaa kärsivällisyydestä ja kuuntelemisesta koko tämän prosessin ajalta. Sama kiitos voidaan kohdistaa myös suurelle osalle ystäväistäni ja kavereistani, joille olen esitellyt innokkaasti työtäni sen edetessä. Erityinen kiitos kuuluu Veli-Matti Väärille, joka rohkaisi tekemään kasvatustieteen piirissä ns. erilaisen työn ja tarjosi hyviä lähteitä sellaisen tekemiseen. Lisäksi tahtoisin kiittää Itä-Suomen Yliopistoa, Jyväskylän yliopistoa ja Tampereen yliopistoa mahdollisuudesta opiskella monipuolisesti ja usean eri loistavan professorin johdolla.

Lähdeluettelo

Alhanen, Kai (2015): John Dewey'n kokemusfilosofia, Gaudeamus

Ariely, Dan (2012): The Honest Truth About Dishonesty: How We Lie to Everyone--Especially Ourselves

Ayer, A.J. (1971): Language, Truth and Logic. Penguin Books. Alkuperäinen vuodelta 1936

Baggini, Julian; Fosl Peter S. (2012): Etiikan pikkujättiläinen: Työkalut moraalijatteluun, Eurooppalaisen filosofian seura, Suom. Tapani Kilpeläinen

Bartels, Daniel M., Christopher W. Bauman, Fiery A. Cushman, David A. Pizarro, and A. Peter McGraw (2015): Moral Judgment and Decision Making, In G. Keren & G. Wu (Eds.) The Wiley Blackwell Handbook of Judgment and Decision Making. Chichester, UK: Wiley.

Budziszewski, J. (2011): What We Can Not Know: A Guide, Ignatius

Cushman, Fiery (2013): Action, Outcome, and Value: A Dual-System Framework for Morality. *Personality and Social Psychology Review* 17(3) 273–292

Cohon, Rachel (2018): Hume's Moral Philosophy, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/hume-moral/>.

Darwin, Charles (2015): Ihmisen polveutuminen ja sukupuolivalinta. Suom. Anto Leikola Terra Cognita

Dewey, John (1916): Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education,

Foucault, Michel (1998): Foucault/Nietzsche. Tutkijaliitto. Suom. Turo-Kimmo Lehtonen ja Jussi Vähämäki. Teos sisältää tekstit "Nietzsche, genealogia, historia"

Freud, Sigmund (1989): Toteemi ja Tabu. Eräitä yhtäläisyyksiä villien ja neuroottisten sielunelämässä. Suom, Mirja Rutanen. Helsinki: Love kirjat

Greene, Joshua (2002): The terrible, horrible, no good truth about morality and what to do about it. Princeton, New Jersey, Princeton University

Greene, J.D (2013): Moral Tribes: Emotion, Reason and the Gap Between Us and Them

Harris, Sam (2010): Moraalinen maisema: Miten tiede määrittää inhimilliset arvot, Terra cognita, suom. Kimmo Pietiläinen

Harva, Urpo (1968): Systemaattinen kasvatustiede, Helsinki: Otava

Helkama, Klaus (2009): Moraalipsykologia - Hyvän ja pahan tällä puolen, Edita publishing oy

Hirsijärvi (ym), Sirkka; Pirkko Remes, Paula Sajavaara (2016): Tutki ja kirjoita, Tammi

Hoffman, Donald (2000): Visual Intelligence, How We Create What We See, W. W. Norton & Company; New Ed edition

Hume, David (1739): A Treatise of Human Nature, Re-printed from the Original Edition in three volumes and edited, with an analytical index, by L.A. SelbyBigge, M.A. (Oxford: Clarendon Press, 1896).

Hume, David (2006): Moral Philosophy, Edited with introduction by Geoffrey Sayre-McCord, Hackett Publishing Company, Inc.

Kahneman, Daniel (2011): Thinking Fast and Slow, Farrar, Straus and Giroux

Kant, Immanuel (2016): Käytännöllisen järjen kritiikki. Suom. Markus Nikkarla

Kant, Immanuel (2014): Moraalin metafysiikan perustus. (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, 1785.) Suomentanut Markus Nikkarla.

Lanas, Maija; Kelchtermans, Geert (2015): This has more to do with who I am than with my skills: Student teacher subjectification in Finnish teacher education. - Teaching and Teacher Education 47, 22-29.

- Lapintie, K. (1983):** Johdatus tieteenfilosofiaan. Tampereen yliopiston Hämeenlinnan opettajankoulutuslaitos.
- Lehtinen (ym), Erno; Marja Vauras, Marja-Kristiina Lerkkanen (2007):** Kasvatuspsykologia, PS-kustannus
- Lewis, C. S. (1985):** Tätä on kristinusko, Helsinki: Kirjaneliö, suom. Marja Liljeqvist
- Lyotard, Jean- François (1985):** Tieto postmodernissa yhteiskunnassa, Tampere: Vastapaino
- Nietzsche (2007):** Moraalin alkuperästä, Otava, Suom. J.A Hollo
- Nietzsche (1910):** Human All-Too-Human, A Book of Three Spirits, Part 1, A Morrison & Gibb Limited
- McIntyre, Alasdair (1970):** Marcuse. Suom. Kari Veikko Salonen. Helsinki: Tammi
- McIntyre, Alasdair (2004):** Hyveiden jäljillä (After Virtue), Helsinki: Gaudeamus, suom: Niko Noponen
- Peterson, Jordan (1999):** Maps of Meaning: The Architecture of Belief, Routledge
- Pitkänen, Pirkko, ym. (1996):** Kasvatuksen etiikka, Edita
- Platon (2012):** Valtio. Otava suom. Marja Itkonen-Kaila
- Popper, Karl (1995):** Arvauksia ja kumoamisia. Tieteellisen tiedon kasvu. Suom. Eero Eerola.
- Puolimatka, Tapio (1995):** Kasvatus ja filosofia, Helsinki: Kirjayhtymä oy
- Puolimatka, Tapio (1996):** Kasvatus ja filosofia. Kirjayhtymä Oy.
- Puolimatka, Tapio (1997):** Opetusta vai indoktrinaatiota? Valta ja manipulaatio opetuksessa, Tampere: Tammer-Paino oy)
- Puolimatka, Tapio (1999):** Kasvatuksen mahdollisuudet ja rajat. Minuuden rakentamisen filosofia, Suunta
- Puolimatka, Tapio (2002):** Opetuksen teoria, Konstruktivismista realismiin. Tammi.
- Puolimatka, Tapio (2011):** Kasvatus, arvot ja tunteet, Uusi tie
- Purjo, Timo & Gjerstad, Eevastiina toim. (2011):** Arvojen ja tarkoitusten pedagogiikka, Tampereen yliopistopaino

Pirsig, Robert M. (1974): Zen ja moottoripyörän kunnossapito, WSOY

Rosenthal, Mitchell (1993): The Journal of Head Trauma Rehabilitation 1993;8(3):86-87

Schacter, Daniel (2001): Muistin seitsemän syntiä, Miten aivot muistavat ja unohtavat, Terra Cognita, suom. Kimmo Pietiläinen

Scheler, Max (1980): Problems of Sociology of Knowledge. Käänt. Manfred S. Frings. London: Routledge & Kegan Paul. (otteet poimittu suomeksi käännettynä kirjasta: Tapio Puolimatka, 2011: Kasvatus, arvot ja tunteet)

Schein, E.H. (1991): Organisaatiokulttuuri ja johtaminen, Weiling Göös

Schwartz, Shalom (1992): Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries, teoksessa Advances in Experimental Social Psychology, Volume 25. California: Academic Press, INC.

Shaw, Daniel (1992): Reason and Feeling in Hume's Action Theory and Moral Philosophy Daniel Shaw Hume Studies Volume XVIII, Number 2 (November, 1992) 349- 368.

Shaw, Julia (2016): The Memory Illusion: Remembering, Forgetting and the Science of False Memory,

Stanovich K. E. & West, R. F. (2000): Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate? Behavioral and Brain Sciences 23.

Stevenson, Charles Leslie (1937): The Emotive Meaning of Ethical Terms, julkaisussa Mind Vol. 46, No. 181 (Jan., 1937), pp. 14-31 Oxford University Press on behalf of the Mind Association

Tappolet, Christine (2000): Emotions et valeurs, Paris: Presses Universitaires de France, (ote poimittu suomennettuna Tapio Puolimatka: Kasvatus, arvot ja tunteet 2011)

Stoker, H. G. (1925): Das Gewissen, Erscheinungsformen und Theorien. Schriften zur Philosophie und Sociologie. Herausgegeben von Max Scheler, Bonn: Verlag von Friedrich Cohen. (ote poimittu käännettynä kirjasta: Tapio Puolimatka, 2011: Kasvatus, arvot ja tunteet)

Wittgenstein, Ludwig (1968): Philosophical Investigations, Basil Blackwell (1785)

Wittgenstein, Ludwig (1999): Filosofisia tutkimuksia, suom. Heikki Nyman, WSOY.

Wright, Georg Henrik Von (2001): Hyvän muunnelmat, Otava

Zagzebski, Linda (2004): Divine Motivation Theory, Cambridge: Cambridge University Press. (ote poimittu käännettynä kirjasta: Tapio Puolimatka, 2011: Kasvatus, arvot ja tunteet)

